

МИКОЛА КОВШУН

ЕПІЛОГ
ПРИЙДЕ

М И К О Л А К О В Ш У Н

Е П І Л О Г П Р И Й Д Е

З Б І Р К А Д Р А М А Т И Ч Н И Х Т В О Р І В

Накладом автора

Канада — 1975

Авторські права застережені

Обкладинка автора

Панови Еврови Луканчевич

3 новембра

Авигор

Милана Говичић

28-xi-1976 p.

Kanaga

М. К О В Ш У Н

О Р О
В Н
К Р Ч
Я

1933

ДРАМА НА ТРИ ДП

*Батькам і матерям, братам і сестрам,
замученим штучним голодом в Україні
1933 року, присвячую.*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Діденко Леонід Степанович — сільський учитель.

Оксана Дмитрівна — його дружина.

Володя }
Петрусь } їхні діти

Стогній Орина — удова.

Данько }
Галя } її діти.

Невідома.

Марія — учителява сусідка.

Лаптев — уповноважений з Москви комуніст-
десятитисячник.

Грабченко — голова сільради.

Начальник місцевої міліції.

Комсомолець.

Д І Я П Е Р Ш А

У помешканні вчителя Діденка. Простора кімната. Двоє дверей: просто — в коридор, праворуч від глядача — до іншої кімнати. Ліворуч від головних дверей — велике вікно, вкрите памороззю. Праворуч — грубка з лежанкою й кухенною плитою до варення. У грубці тліє вогонь. На плиті стоять чавунець і каструля. Ліворуч, ближче до авансцени, стіл і декілька стільців. За столом, у кутку, невелика шаховка з книжками. Під стіною між грубкою і дверима, що праворуч, інша шаховка з посудом та іншим кухенним начинням.

У кімнаті тьмяно. Коло столу, схилившись на руки, спить Оксана Дмитрівна. За яскраво освітленим вікном видко декілька людських силуетів. Чути радісні розмови, сміх, привітання. Над столом силуети тягнуться руками один до одного, щоб цокнутися чарками.

I

ПЕРШИЙ ГОЛОС. Нехай Господь обдарує всіх щастям і здоров'ям!

ДРУГИЙ ГОЛОС. Господаря багатими жнивнами!

ТРЕТІЙ ГОЛОС. Синів і дочок красним подружжям!

ГОСПОДАР. Спасибі. Будьмо здорові!

ВСІ. Щасти, Боже! Будьмо!

ГОЛОСИ КОЛЯДНИКІВ. Благословіть колядувати!

ГОСПОДИНЯ. Колядуйте!

КОЛЯДНИКИ. А кому заколядувати?

ГОСПОДИНЯ. Заколядуйте Оксанці!

(Колядниці колядують.)

ОДНА (*застіває*). До дівки Оксанки

Прийшли гостоньки.

ВСІ.

Ягодо,

Ягодо рясна,

Дівонько красна

Оксанко!

ОДНА.

То ж не гостоньки,

То старостоньки...

ВСІ.

Ягодо,

Ягодо рясна,
Дівонько красна
Оксанко!

(Тиха мелодія без слів.)

ОДНА. З празником Різдом
Поздоровляєм.

ВСІ. Ягодо,
Ягодо рясна,
Дівонько красна
Оксанко!

(Голоси колядників поволі стихають. Силуети за вікном тьмяніють, зникають. У кімнаті яснішає. Прокидається Оксана Дмитрівна. Незрозуміло озирається по кімнаті.)

ОКСАНА ДМИТ. Що це зі мною? Заснула? Серед білого дня? Тільки на хвилину була присіла до столу та й незчулася, як на мене сон упав. Приснилась тепла хата. Батько, мати, брати. Дівчата з колядою. Гості за столом. А на столі повно всього і їсти і пити. (Зіждає). Сон... Усе розвіялось, як сон. А тепер? Ось-ось прийдуть зі школи Леонід Степанович, діти. Що я їм дам їсти? Шматок спогаду з батьківської хати? Ні-ні!.. Нехай усе розвіється, як придорожній порошок, як вранішній туман. (Іде до шаховки, бере тарелі, шматок чорного хліба й кладе на стіл.) Пайка хліба на чотирьох. (Ріже хліб на маленькі шматочки й розкладає на столі, де хто має сидіти за звичкою в сім'ї.) Оце Леонідові Степановичу. (Кладе відрізаний шматочок посередині з лівого боку столу.) Оце Володі, оце Петрусеві. (Кладе на віддалі обабіч батькового хліба.) А оце мені. (Лишає коло себе.) Хоч їжте, хоч дивіться. (Змітає крихти й кидає в рот. Потім сторожко повертає голову до входних дверей, наслухає.) Що воно? Ніби хтось ходить у коридорі? (Швидко йде до дверей, відчиняє і, поточившись назад, перелякано скрикує: А-ай! Не відриваючись поглядом од відчинених дверей, задки відходить до столу.)

II

Через поріг важко переступає Невідома жінка — живий кістяк, облягнений землистого кольору шкірою. На ній стара свита, подерта від плеча, звідки видко рукав полотняної вишитої сорочки. На голові, замість хустки, якась шматиня. Від немочі, холоду й голоду знітилась,

схрестивши біля пазухи руки. Нічого не пізнаючи, вона дивиться скляними очима кудись убік, ліворуч, в одне місце. Уздрівши грубку, хитнулася до неї і припала всім тілом і лівою щокою до комина, ніби хотіла вся влізти в нього. Заплющила очі. Тепло напаленої печі розтопило їй душу і важкі краплі сліз поволі покотилися з очей до уст. По хвилі Невідома розкрила важкі повіки й своїм поглядом зустрілася з очима Оксани Дмитрівни. Тяжка, гнітюча павза. Потім Невідома, відхилившись від комина, ступила крок-другий і простягла суху тремтячу руку. Оксана Дмитрівна намацала за собою шматочок хліба й сунула його в руку нещасній. Невідома, кусаючи хліб, мовчки обернулася й потиху вийшла з кімнати. Оксана Дмитрівна зачинила за нею двері на гачок.

ОКСАНА ДМИТ. Що зробили з людьми? Як смерть ходять. Ні голосу, ні лиця на них, ні тіла. І ніхто не бачить. І помочі ніякої ні від кого. Зима стелить постіль. Морози присипляють. А ковдрою вкривають з вітрами сніги. Жах!.. (Стинається.) Страшний нелюдський жах!.. (Підходить до печі. Чути, як десь виє собака.) О, знову десь виє собака. Погибель, мабуть, чує? Свою чи нашу?

III

ДІДЕНКО. (Стукає у двері.) Оксанко, відчини!

ОКСАНА ДМИТ. Слава Богу, Льоня прийшов. (Відчиняє двері.) А де ж діти?

ДІДЕНКО. (Входячи до кімнати.) Десь там ідуть. (Скидає шапку, пальто. Сам високий, з набряклим обличчям. У зосередженому погляді, у повільних, іноді нервових, рухах відчувається психічне заломання.) А ти, Оксанко, навіщо замикаєш двері на гачок?

ОКСАНА ДМИТ. Щоб щільніше пристали. Холод же сьогодні страшний.

ДІДЕНКО. Так, так. Холод. Страшний холод. І на дворі і в душі. Всюди холод.

ОКСАНА ДМИТ. А як там сьогодні в школі?

ДІДЕНКО. Тануть кляси, як сніг весняний. Із трьох груп ледве зійшлося одинадцяттеро дітей. Та й ті, як мерці. Одні кістки на них та шкура.

ОКСАНА ДМИТ. І яка там уже з них тепер наука?

ДІДЕНКО. Ніякої, Оксанко. Кожній дитині засіло

в душу одне почуття й одна думка: що з'їсти? Ні про що інше ніхто не здатний думати в цей час. Це відчувається в кожному їх русі, в очах, у голосі. Пишеш на дошці задачі, а вони смокчуть пальці. Хрумають жолуді. Кусяють огризки з кукурудзяних качанів. Нишпорять під партами торішніх крихот.

ОКСАНА ДМИТ. Голод до всього доведе.

ДІДЕНКО. А сьогодні...

ОКСАНА ДМИТ. Що сьогодні? Чого ж ти обірвав? Говори, Льоню.

ДІДЕНКО. Сьогодні у класі сталося щось страшне...

ОКСАНА ДМИТ. Помер хто?

ДІДЕНКО. Ні. До цього вже звикли.

ОКСАНА ДМИТ. А що ж, Льоню?

ДІДЕНКО. (Дивиться перед себе в одну точку, відновлюючи в пам'яті пережиту картину.) Коли я читав оповідання з життя... товариша Сталіна... З-за парти підвівся Данько Стогніїв та й питає... Леоніде Степановичу, каже... А чи й Сталін отак, як оце ми, збирає колоски у полі?.. Мене всього струснуло... Книжка випала з рук... Гаряча хвиля зводить мене на ноги... І душа моя криком закричала... (За кожною фразою підносить голос.) Діти!.. Сталін не колоски збирає!.. Сталін кров вашу п'є!.. Сталін пожирає працю, нароблену руками ваших батьків!..

ОКСАНА ДМИТ. (Перелякано озирючись.) Льоню!..

ДІДЕНКО. Сталін запиває сльозами ваших матерів!..

ОКСАНА ДМИТ. (Жахно.) Льоню!.. Ти так сказав?.. Що ти наробив?.. (Ламає руки.) Що ти наробив?..

ДІДЕНКО. (Сідає коло столу. Говорить упалим голосом.) Ні, Оксанко... Коли від крику моєї душі, здається, скло посипалося б у вікнах... переді мною вплив твій образ... Володі, Петруся... і я зів'яв...

ОКСАНА ДМИТ. (Пригортає до своїх грудей Діденкову голову.) Слава Богу!.. Не треба так, Льоню... Ніде цього не говори... .

ДІДЕНКО. Я не пам'ятаю навіть, як я вийшов із класу. Розумієш, Оксанко, не пам'ятаю. Щось дивне діється з моєю пам'яттю. Отак ідеш, ідеш, ідеш, а потім р-раз... і провалився. І хоч як хочу вхопитись за кінець, не впій-

маю. Наче в провалля все впало. А в голові біль свердлить свердлом...

ОКСАНА ДМИТ. А ти не думай про це.

ДІДЕНКО. Радий би не думати, але не можу. Що більше намагаюся відігнати від себе такі думки, то настирливіше вони напосідають на мене. Як смола, прилипають до тіла. Як оси, жалять. Навіть уві сні вони роєм гудуть біля моєї душі. А тут ще й з району не дають спокою — подавай звіти про соцзмагання. (Гірко.) Хм-хм!.. Що я їм подам? Як діти змагаються з смертю?

ОКСАНА ДМИТ. Пиши, Льоню... Щонебудь пиши... Аби не чіплялися. Може якось минеться.

ДІДЕНКО. Хіба — щонебудь. Коли я йшов із школи додому, то бачив, як під парканом нашого двору лежала жінка з шматочком хліба у руках біля рота.

ОКСАНА ДМИТ. Жива ще?

ДІДЕНКО. Ні, мертва. Так, на снігу.

ОКСАНА ДМИТ. І ця вже померла.

ДІДЕНКО. Хіба ти її знаєш?

ОКСАНА ДМИТ. Ні, я так питаю.

ДІДЕНКО. (Встає, важко пересуваючи ногами, пройшовся по кімнаті). Ах!..

ОКСАНА ДМИТ. Не муч себе, Льоню. Годі.

ДІДЕНКО. (Підходить до дружини, обіймає її.) Оксанко, скажи мені. Ти, може ліпше пам'ятаєш. Чи ти колинебудь читала... щоб десь... у якійсь країні... падали отак голодні люди по дорогах... під тинном?..

ОКСАНА ДМИТ. Ні, Льоню. Я ніде такого не читала.

ДІДЕНКО. Я теж ніколи не читав. Про це я дуже добре пам'ятаю. Тільки пригадую собі... Коли я був ще маленьким хлопчиком, то бачив, як худенький коник сльоти осінньої упав на дорозі. Селянин повертався з млина. Люди побачили — збіглися. Випрягли коня. Підвели його. Самі запряглися до воза та й завезли господареві у двір.

ОКСАНА ДМИТ. Бо ті люди мали в грудях людське серце.

ДІДЕНКО. Так, так, так! Ти правду кажеш, Оксанко. Я про це сам думаю завжди. У людей вирвали серце. Витрусили душу. Людину з'їли декрети, цифри, зобов'язан-

ня. У людини забрали все... Хліб, силу, радість!.. Вирвали право на захист... Замкнули страхом уста... Здушили в мішку... З людини зробили погній... Її кістками мостять дороги, мурують канали, гатять болота в тайзі... І все для зобов'язань перед вождем... партією, перед Москвою... Де ж світ?!. Де його очі?.. Оксанко!.. Я цього не розумію.

ОКСАНА ДМИТ. Льоню! Мій любий! Не можна про таке питати... Не думай про це... Розумієш?

ДІДЕНКО. А про що ж думати? Тільки про смерть?

ОКСАНА ДМИТ. І про смерть не думай.

ДІДЕНКО. Добре, Оксанко. Я не думатиму про це. Тільки скажи мені правду. Я вже дуже опух?

ОКСАНА ДМИТ. І таке ти мене питаєш. Ти навіть трохи ліпше став виглядати.

ДІДЕНКО. А чому ж мені так важко пересувати ногами? Наче хто в кістки налив свинцю. А в голові увесь час дзвонить. Розумієш, Оксанко? Багато, багато дзвонів. Вони всі навперейми десь далеко дзвонять, дзвонять, дзвонять... Все ближче... Все дужче... Зливаються в страшну суцільну хвилю... Ось-ось вона затопить мене або рознесе мій черепок на шматки...

ОКСАНА ДМИТ. То ти замучив себе різними думками. От воно тобі таке і ввижається. Та вже час і обідати. Ось дечим підкріпишся, спочинеш і воно пройде.

IV

(Входять Володя й Петрусь. Вішають на цвяшки біля шаховки торбинки з книжками. Роздягаються.)

ПЕТРУСЬ. Мамо, їсти!

ОКСАНА ДМИТ. Роздягайтеся, будемо обідати.

ВОЛОДЯ. А що таке сьогодні добреньке?

ОКСАНА ДМИТ. Сідайте, побачите. (Ставить на стіл каструлю, розливає в тарілки юшку.) Сама не знаю, що воно таке. (Всі сідають на своїх місцях.) Всього накидала до купи: бурячок, декілька картоплин, качан з капусти та жміньку кукурудзи.

(Всі обідають. Діти жадібно хлищуть юшку, кусаючи потршки з лівої руки хліба та притискаючи його потім до своїх грудей, наче хтось збирається відняти в них хліб.)

ДІДЕНКО. А чого ж ти, Оксанко, обідаєш без хліба?
ОКСАНА ДМИТ. Я свій хліб... Я вже з'їла свій хліб...

(Діденко ламає свою пайку хліба на два шматочки й віддає їх Володі й Петрусеві. Діти вмить хапають хліб, кусають, і знову притискають його до своїх грудей.)

ВОЛОДЯ. І Василько Дмитренків не буде вже ходити до школи.

ДІДЕНКО. А то ж чому?

ВОЛОДЯ. Бо у Василька вже й мама померла.

ОКСАНА ДМИТ. Годі про це.

ПЕТРУСЬ. А старший брат Васильків приїхав із города. Хоче забрати Василька на Донбас.

ВОЛОДЯ. У Донбасі, мабуть, добре? Дітям дають аж по триста грамів хліба.

ПЕТРУСЬ. А он у Москві і м'ясо, і хліб, і цукор є.

ДІДЕНКО. А ти звідки знаєш?

ПЕТРУСЬ. Козаченкової Марусі батько їздив по хліб аж у Москву...

ВОЛОДЯ. І за хрестика золотого й шовкові хустки виміняв білого борошна й цукру.

ПЕТРУСЬ. Тату! Чому у Москві всього-всього є, а в нас нічого немає?

ВОЛОДЯ. І хліба дуже мало.

ОКСАНА ДМИТ. Ну-у! Питаєте! Іжте мовчки, що в місці є.

ВОЛОДЯ. Це, мамо, й усе?

ОКСАНА ДМИТ. Ще гарбуза трохи є з буряком. (Встав й приносить чавунець з гарбузом. Ділить між усіма.)

ВОЛОДЯ. М-м!.. Який і добрий.

ПЕТРУСЬ. Пахне цукровим бурячком.

ВОЛОДЯ. І солодкий.

(Всі мовчки їдять. З-за лаштунків чути хлоп'ячий оклик: Во-ло-дю!)

ВОЛОДЯ. (Поспішає кінчати їсти.) О-о! (До Петруся.) Чуєш, Пе? Павлусь гукає...

ПЕТРУСЬ. (Вибігає з-за столу.) Ходім швидше, Воло...

ОКСАНА ДМИТ. Куди вже знову?

ВОЛОДЯ. (Зодягається.) Ми швидко повернемось, мамо.

ОКСАНА ДМИТ. Глядіть мені! Не лазьте нікуди. А то й з хати більше не пушу.

ВОЛОДЯ.

ПЕТРУСЬ.

(Вибігаючи з хати.) Добре, мамо...

V

(Діденко й Оксана Дмитрівна.)

ОКСАНА ДМИТ. Іди, Льоню, до себе, спочинеш трохи, а тоді вже й ти підеш.

ДІДЕНКО. Куди?

ОКСАНА ДМИТ. У сільраду. Тут ось повістка від голови. (Бере з шаховки повістку й подає Леонідові Степановичу.)

ДІДЕНКО. Яка там іще повістка? (Бере повістку й читає.) З'явитись на третю годину дня до сільради. (Думає, потім рішуче.) Не піду!

ОКСАНА ДМИТ. Як то не підеш?

ДІДЕНКО. (Нервово.) Не піду, Оксанко, от і все...

ОКСАНА ДМИТ. Як то можна не піти, коли голова сільради викликає?

ДІДЕНКО. Знаю, чого вони викликають. Людей грабувати!..

ОКСАНА ДМИТ. А може в якихось шкільних справах?

ДІДЕНКО. Ніяких інших справ тепер немає. Комісія, лом та лопата — оце і вся справа. А тоді по хатах... І, як злодюги, по всіх кутках за горьованим хлібом... Не піду!!..

ОКСАНА ДМИТ. Не говори так. Хіба можна не слухати наказу влади?

ДІДЕНКО. А виривати в голодного останню крихту — можна?..

ОКСАНА ДМИТ. Льоню!

ДІДЕНКО. Пхати людей на погибель?..

ОКСАНА ДМИТ. Льоню!!..

ДІДЕНКО. На смерть, Оксано!..

ОКСАНА ДМИТ. Льоню, заспокойся.

ДІДЕНКО. Оксано!.. У кожному зернятті мені ввижаються людські сльози... У шелестінні колосків шепіт умираючих... У кожному ударі лома об долівку вчувається стогін з домовини... Мою душу з'їдають їхні очі... Мене люди прокленуть...

ОКСАНА ДМИТ. (Схопила, нарешті, Діденка, що метався по кімнаті, обняла за ший і, дивлячись йому в очі, вириває благальні слова з самого серця.) Ні, Льоню... Не прокленуть... Люди знають, що ти невинний... Що тебе до цього змушують...

ДІДЕНКО. Від того людям не легше.

ОКСАНА ДМИТ. Вони розуміють, що ти не маєш жаднісінького права.

ДІДЕНКО. Ах, Оксанко! Як все це можна вмістити в розбите серце?.. У моїй пошматованій душі?.. Щоб не позбутися двохсот грам хліба, ми повинні виривати у чужих дітей крихту. Щоб не втратити свого кутка, мусимо на сніг викидати голодних. Ні-ні-ні!.. Я вже не можу дивитися на це... Зрозумій, Оксанко!.. Не можу!.. Я більше нікуди не піду!.. Чуєш, не піду!..

ОКСАНА ДМИТ. (*Майже шепотом.*) Льоню! Що ти говориш? Куди не підеш? Кого не послухаєш? Влади? Наказу Москви? Щоб приїхали до тебе вночі? Забрали? Мене викинули з хати?.. Куди я подінуся з дітьми?.. Куди, Льоню? (Припадає обличчям до грудей Леоніда Степановича й тихо плаче. Діденко кам'яніє. У цей час декілька тіней промайнуло повз вікно. Голосний гомін за дверима будить Діденка й дружину з безпам'ятства.)

ДІДЕНКО. Оксанко!.. Чуєш?.. До нас хтось іде...

VI

(Увіходять голова сільради Грабченко й уповноважений із Москви десятитисячник Лаптев. Голова в доброму кожусі, у смушевій шапці, у чоботях. Уповноважений у чорній шкіряній куртці, в шкіряному кашкеті, у хромових чоботях і чорних штаних — галіфе.)

ГРАБЧЕНКО. Добридень вам! Я ж казав, що товариш учитель ще вдома. От і добре. (До Діденка.) Знайомтесь. (Показує на уповноваженого.) Це наш новий уповноважений з Москви. Від самого Сталіна. Десятитисячник. (До уповно-

важеного, показуючи на Діденка.) А це наш сільський актив, товариш учитель . . .

ЛАПТЄВ. (Простягає до Діденка руку.) Будемо знайомі. Товариш Лаптев.

ДІДЕНКО. (Прибито.) Ді-ден-ко . . .

ГРАБЧЕНКО. А ми ждали, ждали вас у сільраді та й вирішили оце самі по дорозі зайти, щоб часу марно не гаяти.

ОКСАНА ДМИТ. Леонід Степанович вже збирався до вас.

ГРАБЧЕНКО. Ми, звісно, розуміємо, що в товариша вчителя всяких ділов повно. То тітрадки школярські, соц-змагання і всяке таке проче.

ЛАПТЄВ. Да-а!.. Актив — то наша опора в соціалістичній перебудові села.

ОКСАНА ДМИТ. Але прошу сідати. Хоч трохи зогрійтеся в нас.

ЛАПТЄВ. Не клопочіться, громадянка. Солдати революції стоячи навіть сплять. Але на хвілінку-другу можна й присісти. (Сідає, за ним сідає голова сільради, Діденко.)

ГРАБЧЕНКО. Геніяльно сказав товариш уповноважений ЦеКа. Всі ми тепер, можна сказати, солдати найответственнішого фронту.

ЛАПТЄВ. Да-а!.. Сталінського фронту боротьби за хліб.

ГРАБЧЕНКО. Еге-ге!.. А боротьба за хліб — то боротьба за соціалізм. Про це знає все наше село суспіль.

ЛАПТЄВ. Теоретично, може, й знає. А практично, товариш голова, Україна відстає й село ваше ще далеко від передової лінії. Ламає фронт. Зриває плян побудови найвищої стадії соціалізму нашої країни.

ГРАБЧЕНКО. Це, звісно, критика правдива, слова нет. Але за вказівками нашого геніяльного вождя та під прямим керівництвом товариша уповноваженого з ЦеКа, ми всі поламані лінії вирівнюємо. Відсталіх підтягнемо і з перемогою прийдемо найпершими без сумніня.

ЛАПТЄВ. То час уже й рушати в похід.

ГРАБЧЕНКО. Зараз підемо. (Подає Діденкові у паперових папітурках з написом "ДЕЛО" список селян, яких має обходити комі-

сія.) Оце вам, товаришу вчителю, новий списочок Зарічанського кутка. Будете його пильнувати і що треба туди записувати.

ДІДЕНКО. (Розкриває "ДЕЛО", перебігає очима описок, а потім здивовано до голови й уповноваженого.) Як?.. І Орина Стогній знов у списках?.. Та ж у неї недавно чоловік помер з голоду... .

ЛАПТЄВ. (Прошиває очима Діденка.) Що?.. Що ви сказали?.. Чоловік помер з голоду?.. А хіба на Україні є голод?..

ГРАБЧЕНКО. Та то так люди кажуть. Який там голод. Ледачому завжди голод.

ЛАПТЄВ. А-а!.. (Рішуче встає.) То не будемо гаятись. (Всі встають.) Зодягайтеся, товаришу вчителю. Підемо.

(Оксана Дмитрівна хапає з гачка шапку й пальто й допомагає Діденкові зодягатися.)

ОКСАНА ДМИТ. Зодягайся, Льоню. Та добре застебнися. Надворі ж холод страшний.

ГРАБЧЕНКО. Не бійтеся, Дмитрівно. Ми з хати до хати, то й холод нас не злякає. Коли б ще по дорозі прилучився до нас представник від комсомолу. Бувайте здоровенькі. (Лаптев і голова виходять. За ними йде Діденко.)

ОКСАНА ДМИТ. Ходіть здорові! (Хапає зі столу "ДЕЛО" й гукає навздогін Діденкові.) Льоню!.. Ти ж забув узяти списки. На ось, візьми. (Тихо.) Та ніде нічого не говори. Розумієш? (Благально глянула Діденкові в очі, провела до дверей і, коли він уже мав переступити поріг, пестливо на мить затримала його за плечі, ніби боялася розстатися з ним.) Пішов... На людські муки... На погибель свою... (Прихилилася головою до одвірок, закрила очі, закам'яла.)

З а в і с а

Д І Я Д Р У Г А

Бідна вдозина хата. Просто низенькі двері. Праворуч від дверей — піч. Між піччю і бічною стіною — піл. Над полом дерев'яна жердка, на якій висить стара одежа. На кілочках, забитих у стіну, висить декілька вузликів з різним насінням. У бічних стінах по одному маленькому вікну. Ліворуч глядача стоїть старий стіл, за ним довга лавка.

Орина сидить на полу і в старій полотняній шматі б'є качалкою зерно. Сама маленька худа, з помітними слідами голоду й горя на ній.

Обабіч столу стоять Галя й Данько. Коло них на столі невеличка купка зерна, нам'ятого з колосків. На лаві клунок з колосками. Кожний з них м'є у жмені колоски і, пересипаючи з руки на руку зерно, здмухують з нього остюки й полови. Час від часу кидають у рот по декілька зерняток і хрумають їх, як найсолодші ласощі. По відкритті завіси — павза.

ДАНЬКО. Мамо! Може б я на вітрі перевіяв зерно?

ОРИНА. Скільки, синку, в нас того зерна? Тільки в сніг позаносить. А з сільради побачать та ще подумують, що в нас і справді є захований хліб. А за хліб і душу витрясуть. Духом своїм, дітки, перевіємо.

ДАНЬКО. Та й довго ж виминати колоски пучками та перевіювати на долоні.

ОРИНА. Що ж робити? Така наша доля. Силу свою возами возимо на колхозну ниву, а життя важимо у жмені. Колись, бувало, у вашого дідуся і молотили і віяли машиною.

ДАНЬКО. Машиною? Чула, Галю?

ОРИНА. Ще, було, тільки на світ благословиться, а вже на току молотарка гуде. Погонич вїюкає. Штилями солону до стіжка кладуть. А в коморі засіки засипають зерном.

ДАНЬКО. А чому в нас тепер не молотить машина?

ОРИНА. Бо земля тепер не наша, а колхозна.

ДАНЬКО. А навіщо ви з татком пішли до колхозу?

ОРИНА. Навіщо? Підростеш, синку, сам дізнаєшся навіщо.

ДАНЬКО. Мамо! А по скільки грам хліба їли в дідуся?

ОРИНА. По скільки грам? (Гірко посміхнулася.) Хм-хм! Такого слова ми тоді й не чули. Кожний собі їв, скільки сила потребувала. А що вже діти, то й на вулицю бігали з шматком хліба в руках.

ДАНЬКО. Чула, Галю?

ГАЛЯ. Як би нам стільки хліба. Я і вночі вставала б та їла. Багато, багато їла.

ОРИНА. Було і хліба і до хліба. І нас Господь годував,

і старців з хати не виганяли. А що вже школярам, то кожна мати пампушку чи перепічку гарячу з шматочком сала у торбу запахне. Їжте, мовляв, діти, та тільки вчіться добре.

ДАНЬКО. Коли б нам такого стільки, то й ми училися б добре.

ГАЛЯ. А то мені все голова болить. Спати хочеться. Нахилюся по чобіт під піл, в очах темно. А вікна в хаті отак боком, боком, як млинок, крутяться. І я з ними. Швидко, швидко. Та отак на долівку і впаду.

ДАНЬКО. А ти, Галю, очі заплющ, то воно й не крутитиме.

ГАЛЯ. Я робила так, але мене тоді щось тягне в темну яму.

ОРИНА. А перед Різдом, у Пилипівку, накладуть дідусь із батьком воза мішками та в Баранівку до млина, на вальці.

ГАЛЯ. А що то воно таке вальці?

ОРИНА. Це такий великий млин на воді, що борошно меле біле, біле, як сонце.

ДАНЬКО. (Перекусивши зернятко.) Таке біле, як зернятко пшениці всередині?

ОРИНА. Таке, сину.

ДАНЬКО. І хліб з борошна білий?

ОРИНА. І хліб білий, і все біле.

ДАНЬКО. Чуєш, Галю? У дідуся і хліб їли білий, і все.

ГАЛЯ. (Сумно.) А в нас ніякого хліба немає. І колосків уже небагато.

ОРИНА. А прийде Святвечір, то чого ми з бабусею не понапікаємо та не наваримо. Смажена риба. Борщ з оюнами. Узвар. Кутя з медом.

ДАНЬКО. Кутя з медом? М-м!.. Ото, мабуть, солодка?

ОРИНА. А що вже пирогів було на столі, то за ними й дідуся не видко. З картоплею, з вишнями, з калиною, з маком, з товченою квасолею.

ДАНЬКО. І з квасолею? Добрі, мабуть?

ОРИНА. Сахарки, бувало, як зваримо та натовчемо, то така солодка, наче хто туди меду всипав.

ДАНЬКО. (Не витримує, ковтає слину, облизується. Висипає

з руки на стіл вим'яте зерно й підходить до матері. За ним Галя.)
Мамо, зваріть квасолі.

ОРИНА. Де ж нам узяти тієї квасолі?

ДАНЬКО. Отам, на кілочку, в торбині.

ОРИНА. То ж, Даньку, на насіння. Може, дасть Бог, доживемо до весни та буде що кинути в землю.

ДАНЬКО. Мамо, хоч трішечки нам зваріть. Хоч жменьку, хоч пучечку.

ГАЛЯ. *(Крізь плач.)* Ква-соль-ки, мамо, хочу. Ква-соль-ки. . .

(Орина боляче вогляне то на дітей, то на торбинку квасолі, що висить на стіні біля входу. Зідхає. Кладе качалку на шмату з зерном, встає.)

ОРИНА. Добре, зварю. Ідїть виминайте колоски, а я намочу квасолі. *(Діти раді вертають до столу. Орина здїймає торбину з кілочка. Говорить ніби сама до себе.)* Поваримо, поїмо. А на весні повилазимо пастися на лободу. Сараною вкриємо толоку та обніжки. *(Розв'язує торбинку, бере жменю квасолі, сипле в миску. Довго виміряє очима, чи небагато взяла. Бере пучку одну-другу й сипле назад до торбинки, зав'язує і вішає на кілочок. Наливає в миску води й ставить на припїчку. Сама знову береться за товчення зерна.)*

ГАЛЯ. Ти любиш, Даню, квасолю?

ДАНЬКО. О-о, ще й як! З пшениці скільки зернят не кидай до рота, то все голодний. А квасоля, як звариться, стає велика та м'яка. Її швидко наїсися.

II

(У сїнях хтось дрібно затупотїв. Всі перелякано метнули очима до дверей. Данько й Галя припали до столу, закриваючи собою нам'яте зерно. До хати вбїгає Володя.)

ВОЛОДЯ. Даньку! Швидше! Ходім!

ДАНЬКО. Куди?

ВОЛОДЯ. На колхозний тїк.

ДАНЬКО. А чо'?

ВОЛОДЯ. Івась Дранків там знайшов аж п'ять кукурудзяних качанїв.

ДАНЬКО. Та бре?

ВОЛОДЯ. Йй-Бо!..

ДАНЬКО. Я за'... Ходім... (Зодягається в старий батьків ватяний куцак.) Знайдемо щось і ми. А кукурудзу, як підсмажеш на сковороді, то й варити не треба. Так можна їсти.

ВОЛОДЯ. І наша мама смажила. Кукурудза стріляє, а ми, як ті кури, хапаємо гарячу з сковороди.

ДАНЬКО. Вже. Ходім.

ОРИНА. Гляди, Даньку, щоб сторож вам не поперебивав ніг.

ВОЛОДЯ. Не бійтесь, тьотю, сторож нас не побачить. Ми до стіжка в снігу тунель прокопаємо. (Виходять.)

III

ГАЛЯ. І я, мамо, піду.

ОРИНА. Куди тобі з хлопцями? Снігом ще замете. Сиди в хаті.

ГАЛЯ. Хочу смаженої кукурудзи. (Злазить на лаву до вікна, дмухає на шибку, протирає рукою, дивиться у вікно надвір.)

ОРИНА. Данько й тобі принесе.

ГАЛЯ. Він дорогою поїсть усе.

ОРИНА. Не поїсть. Данько зернятком поділиться з кожним. А хвостом за ним волочитимешся, то ще хтось уздрить. То хлоп'яче вже діло попід стіжками мишами нишпорити.

ГАЛЯ. (Припавши обличчям до скла.) Мамо!..

ОРИНА. А що тобі?

ГАЛЯ. А до нас люди.

ОРИНА. Які там люди?

ГАЛЯ. Чужі якісь. Багато.

ОРИНА. Чужі?.. Багато?.. (Кидається до вікна.) Боже мій!.. Та ж то з сільради... Швидше, Галю, згрібай зерно й колоски до мішка... (Згрібають колоски й зерно до мішка. Орина хапає мішок, тисне до грудей і, бігаючи по хаті, не знає, куди його приткнути.) Боженьку мій!.. Куди його заховати?.. Де вас укрити від очей неситих?.. Від рук загребущих?.. Колосочки дорогенькі!.. Порятуночку наш останній!.. (Чути в снігах гомін, тупогняву.) Боже!.. Уже в снігах!.. (Розпачливо.) Галю!.. (Кладе мішок праворуч під стіною. Хапає Галю й садовить

її на мішок, закриваючи його Галиною спідничкою.) Сиди тут!.. А ні з місця!.. Бо як заберуть колоски — помремо... Розумієш?.. (Сама біжить до полу, хапає качалку й починає бити по шматі з зерном.)

IV

(Увіходить голова сільради, уповноважений Лазгев, учитель Діденко, а за ними високий молодий комсомолец з лопатою і ломом.)

ГРАБЧЕНКО. Здорова була, Орино!

ОРИНА. Здорові будьте й ви!

ГРАБЧЕНКО. Що, кутю товчеш до меду?

ОРИНА. (Зідхнувши.) Товчу злидні в торбі.

ГРАБЧЕНКО. То ще не біда. Аби злидні тебе не товкли.

ОРИНА. Та злидням уже й роботи біля нас немає. Об'їли.

ГРАБЧЕНКО. Не бідкайся, Орино. Адже не порожню торбу товчеш. Чимось її насипала.

ОРИНА. О, бодай і лихим людям не товкти в торбі того, чим я її насипала. Послід та одвійки позмітала. Треба ж щось кинути на голодні зуби.

ГРАБЧЕНКО. Та воно, звісно, про людей і послід позмітала, а на припічку, бачиш, і квасоля мокне у мисці.

ОРИНА. Та ж діти мої на скіпку звелися. Плачуть: квасольки та й квасольки. Ну, я ото й намочила жмільку для них.

ГРАБЧЕНКО. Для дітей, звісно, треба. Але й державі нада віддати все, що на тебе власть опреділила.

ОРИНА. Та де ж я візьму, товариш голова? Адже ви знаєте, що два тижні тому як чоловік помер. Не з недостатків же він покинув мене з дітьми на голодне вдовування.

ГРАБЧЕНКО. Що ж зробиш? І ми колись помремо. Не вічні. А поки живемо, виконуймо зобов'язання перед державою. Опреділила власть, нада, значить, здати.

ОРИНА. Та що ж я здам? Душу хіба свою?

ГРАБЧЕНКО. Орино! Душі нам непотрібно. Для себе бережи. Для держави хліб потрібний. А боротьба за хліб, то боротьба за соціалізм. Хто ховає хліб від держави, той, значиться, ворог народу. Понятно?

ОРИНА. Щоб уже нас лиха година поховала, як ми ховаємо свій хліб. Не вірите, то валіть піч, копайте долівку.

ГРАБЧЕНКО. Орино! Зима надворі. Піч розвалимо — замерзнеш у хаті. А звідки взяти — сама ліпше знаєш. Звідки в миску та в торбину сиплеш, звідти й для держави соціалістичної определи.

ОРИНА. Та хіба ж вола нагодуєш пучкою трави?

(Голова запитливо зиркнув на уповноваженого. Лаптев показав очима на торбинки на стіні.)

ЛАПТЕВ. Заберіть.

(Голова, підійшовши до полу, почав стягати з кілочків торбинки.)

ОРИНА. (Благально.) Товариш голова!.. Що ви робите?.. Майте серце!.. То ж я бережу на насіння, щоб було чим на весні грядку засадити...

ГРАБЧЕНКО. Про весну не клопочися. Посівматеріалом держава всіх забезпечить. А тепер нада все державі здати.

(Голова бере останню торбинку й відходить від полу до Лаптева. Галя, вражена цим страшним для неї пограбуванням, забувши про свою роль — оберігати клунок з колосками — зривається з місця і з плачем кидається до матері.)

ГАЛЯ. Ма-а-мо!.. Дядько квасольку забрав.

ЛАПТЕВ. (Побачивши клунок з колосками, радо.) Хм-хм-хм!.. Хи-и-тро. На стіні торбинки, а під собою мішки з хлібом ховають.

ОРИНА. Який там хліб?.. То колосків зосталося трохи.

ЛАПТЕВ. Колосків?! (Міцно стиснув зуби.) А чи знаєте ви, що роблять тим, хто ріже колоски на соціалістичних ланах?

ОРИНА. Хай мені руки одріжуть, коли я хоч один колосок зрізала. То діти самі на стерні назбирали.

ЛАПТЕВ. А за розкрадання і збір колосків на соціалістичних полях кожного чекає найстрашніша кара.

ОРИНА. Страшнішої кари вже, мабуть, ніхто не вигадє, як оце впала на нас.

ЛАПТЕВ. (До Діденка.) Товаришу вчителю! Візьміть того мішка.

ДІДЕНКО. *(Чуло.)* У вдови ж двоє дітей. Школярі.

ЛАПТЄВ. *(Сердито.)* Партію Леніна-Сталіна не вчити. Вони знають, як піклуватися про дітей. Ніж під колосок — то ніж під соціалізм. Взяти мішок!

(Діденко глянув на Орину, на Галю, що визирає з-за її спини, потім на Лаптева. Вагається. Лаптев їсть Діденка очима. Напружена павза. Діденко не витримує погляду Лаптева й робить рух до мішка. В цю мить перед Діденком падає навколішки Орина, хапає за поли його пальта, за руки.)

ОРИНА. Леоніде Степановичу!.. Змилуйтесь!.. Бачите ж — загибаємо!.. Це ж останній наш порятунок... Заступіться!.. Допоможіть!.. Адже й ми вам колись допомагали, як у нас хлібець був, а вам нічого в школі не платили... Порятуйте ж, дороженький, і нас...

(Діденко, наче спаралізований, дивиться кудись поверх Ориної голови, боячись перетнути останню павутинку свого стриму, боячись глянути в Ориніні очі, щоб з її сльозами не злити й свої почуття. Він скрадливо стягає кінчиком шапки сльозу до скроні.)

ЛАПТЄВ. *(Іронічно.)* Хм-хм-хм!.. Так швидко розкис? Інтелігент. *(Рішуче підходить до мішка, хапає за гузир і тягне його по долівці. Коли він дійшов до місця, де стояв Діденко з Орину, Орина падає всім тілом на мішок, впирається в нього руками й розпачливо кричить.)*

ОРИНА. Не дам!.. Не дам колосків!..

ЛАПТЄВ. *(погрозливо.)* Кому не даси? Соціалістичній державі?

ОРИНА. Нікому в світі не віддам!..

ЛАПТЄВ. Пусти, ну!..

ОРИНА. Убийте — не пущу!..

ЛАПТЄВ. В тюрму закинуть!..

ОРИНА. Бийте!.. Ріжте!.. Кидайте в тюрму!.. Волочіть у могилу...а колосочків останніх я нікому не віддам...

ЛАПТЄВ. *(Крізь стиснуті зуби.)* М-м!.. Брешеш, пустиш!.. *(Щосили тягне мішок до дверей. Орина, вчепившись руками й зубами за мішок, тягнеться по долівці за мішком до порога. Галя біжить слідом за матір'ю й кричить: Мамо! Лаптев люто обертається.)* А-а!.. Так?!.. Так на ж тобі! *(Лаптев б'є чоботом Орину під груди й зникає з мішком за дверима. Галя з переляку скрикує й хо-*

вається на піл у куток. З хати мовчки виходить голова сільради, за нею — комсомолец. Орина, відкинувшись горілиць, тяжко, наче з-під землі, застоїнала й замовкла. Діденко, не рухаючись з місця, довго дивиться в мертві очі Орини. Потім він, ніби шукаючи якоїсь опори, не зводячи погляду з Орини, задки-задки відходить до дверей і зникає з хати. Павза.)

V

(Вбігає Данько. Розхристаний, радісний, запорошений снігом, з качанами кукурудзи в руках.)

ДАНЬКО. (З дверей.) Мамо! Я аж три качани кукурудзи знайшов. (Побачив на долівці матір.) Ма-а-мо!.. (Кукурудза падає з рук.) Ма-мо!!! (Данько з криком падає до матері й заходиться риданням.)

ГАЛЛЯ. (На полу, визираючи з-за комина.) Ма-а-мо!.. (Плаче.)

З а в і с а

Д І Я Т Р Е Т Я

Обстановка першої дії. Смеркає. Чути, як гуде в комині вітер. Час від часу завірюха кидає снігом у шиби вікна.

Оксана Дмитрівна сама. Ходить з кутка в куток. Спиниться, наслухає. Якась тривога закрадається їй у душу.

I

ОКСАНА ДМИТ. Який страшний вітер. Брр!.. Холодно. (Кутається у велику хустку.) Хати не натопиш — душі не нагрієш. (Стинається.) Що воно? Наче Петрусь загукав: Мамо! Та й справді, як довго немає дітей. Чи довго в такий час до біди? Хіба не знаходили в місті на базарі в пиріжках з м'ясом людських пальців? Вкрадуть дітей, де потім будеш їх шукати? Кому вони потрібні, коли по селах вимирає така сила народу. Треба негайно загнати їх додому. (Бере з гачка пальто й зодягається. Чути, як десь далеко зареготав сич.) Що це?! (Наслухає. Сич дужче закричав.) Боже, сич зареготав!.. (Важко сідає на стілець.) А старі люди кажуть, що сичі кричать на вмирущого. А, вигадки! (Схопилася з місця.) Ви-гадки!.. Боже, Боже!.. Яка я стала полохлива. Яка я стала

забобонна. Вітру в комині боюся. Сичів. Та в такий час і пеньок стане віщуном. Адже тепер у кожну хату стукає смерть. (Чути дужий стукіт у двері. Оксана Дмитрівна замерла на місці. Хтось стукає настирливіше. Оксана Дмитрівна швидко підходить до дверей. *Тривожно.*) Хто там?!

МАРІЯ. (З сіней.) Це я... Сусідка... Відчиніть!..

ОКСАНА ДМИТ. (Не пізнає. Переляканим голосом.) Яка сусідка?..

МАРІЯ. (За дверима.) Та що ви, Дмитрівно?.. Не пізнали?.. Ваша сусідка Марія... Ради Бога!.. Швидше!.. Відчиніть!..

II

(Оксана Дмитрівна відчиняє двері. Швидко входить Марія з невеликою в'язкою соломи під рукою. Сама перелякана, не здивується.)

ОКСАНА ДМИТ. Маріє! Що з вами? Ви на себе не схожі.

МАРІЯ. Грабують... Забирають... Усе до зернини...

ОКСАНА ДМИТ. Де? Хто? Що забирають?

МАРІЯ. Комісія, що ходить по селу. З отим новим уповноваженим з Москви.

ОКСАНА ДМИТ. І в вас що знайшли? Забрали?

МАРІЯ. До нашої хати не дійшли. В сусідній вулиці ходять. У кожній хаті всі бояться їх, як чуми. Останню жменю пхають, хто куди. А я до вас. Ось тут, у соломі... маленька торбинка з борошном. Порятуйте, Дмитрівно... Переховайте.

ОКСАНА ДМИТ. Бог з вами, Маріє! Довідаються, то нас усіх погноять у тюрмі.

МАРІЯ. Може ж не довідаються. У вас не будуть трусити. А нам уже місця немає ніде. Хоч живосилом у яму лягай. Печі ж валять. Долівки копають. Останній сухар з мисника тягнуть.

ОКСАНА ДМИТ. Боюся, Маріє. Страшно.

МАРІЯ. А нам хіба не страшно? Та що ж робити? У кого порятунку шукати? Борошенце на свято берегла. Хоч дітям щонебудь спекти. У хаті Лиска ховали. Думали — задавимо, та буде кожному на Різдво хоч по шматочку

собачини. Де там? Не догледіли. Лиско втік із хати. А його, мабуть, хтось і впіймав. *(Говорить крізь сльози.)* А з цією... торбинкою борошна... я вже й місця собі не знайду...

ОКСАНА ДМИТ. *(Розчулено.)* Заспокойтеся, Маріє. Не мучте себе. Покладіть в'язку там біля грубки. Тільки... боронь вас Боже... Нікому про це ..

МАРІЯ. *(Кладе в'язку соломи біля печі.)* Не бійтеся... Ані словечка, Дмитрівно... Я добре розумію...

ОКСАНА ДМИТ. Навіть і в себе вдома...

МАРІЯ. Дітьми клянуся. Рідному чоловікові не скажу. Спасибі ж вам, голубонько, за ваше добре серце... За порятунок... *(Хапає руку Оксани Дмитрівни, щоб поцілувати.)*

ОКСАНА ДМИТ. Що ви, що ви, Маріє? Господь з вами! Не треба. *(Обіймає Марію й широко цілує її в лице.)* Життя всіх нас тепер на стеблині хитається.

МАРІЯ. *(Схилилася головою до грудей Оксани Дмитрівни. На стеблині... над могилою... Худобу колись шанували більше. Слова боїшся сказати. Крок ступиш — озираєшся. Горьований шматок хліба їси, наче крадений. Біда... з усіх кутків... (Не може далі говорити.) ... на наші душі чигає...*

ОКСАНА ДМИТ. Годі, Маріє, годі... Не плачте... Ідіть додому... Там діти, чоловік...

МАРІЯ. Спасибі вам, Дмитрівно. Доки життя мого, не забуду за ваш щирий порятунок. Прощайте.

ОКСАНА ДМИТ. Ходіть здорові.

МАРІЯ. Нехай Господь обереже вас від напасників.

(Марія, витираючи кінчиком хустки очі, виходить. Оксана Дмитрівна проводить її до порога й зачиняє за нею двері на гачок.)

ОКСАНА ДМИТ. Бідна Марія. Бідні люди. Наче ті звірята беззахисні, кидаються із кутка в куток. Ховаються з кусником власного хліба. Побиваються за шматочком втраченої собачини. Со-ба-чи-ни!.. Боже, Боже!.. Які дешеві стали наші сльози! Які ж солодкі для них наші муки! Страхом здавили наші душі. Голодом з'їли нашу совість. Волю замкнули в льохах... На сторожі за плечима поставили смерть. І точить вона лезо об хвилини нашого життя... До останньої крапельки сили в наших

руках... До останнього проблиску в тямку... (Замислюється. В цю мить чути дужий стукіт у двері й стривожений голос Діденка.)

ДІДЕНКО. (За дверима.) Оксано!.. Швидше!.. Відчини!..

ОКСАНА ДМИТ. Боже мій!.. Льоня!.. Що з ним?..
(Біжить до дверей, відчиняє.)

III

(Швидко входить Діденко. Пальто на ньому розстебнуте. Шапка в руках. Голова припорошена снігом. Ледве тримаючись на ногах, він прихилився спиною коло дверей до стіни, підніс догори голову, заплющив очі, важко дихає.)

ДІДЕНКО. (Не змінюючи пози, наче крізь сон.) Оксано!..
Захорай мене від світу...

ОКСАНА ДМИТ. Від якого світу?

ДІДЕНКО. Захорай мене від очей...

ОКСАНА ДМИТ. Від яких очей?

ДІДЕНКО. Що дивляться в саму душу... Вогнем палють мозок... Кригою сковують тіло... Оксанко!.. Захорай...

ОКСАНА ДМИТ. Льоню! Що ти говориш? Від кого тебе захорати?

ДІДЕНКО. Від Орининих очей...

ОКСАНА ДМИТ. Льоню! Опам'ятайся. Глянь на мене. Та в хаті, окрім нас двох, нікого немає.

ДІДЕНКО. (Боязко перебігає очима по кімнаті.) Ні-ні, Оксанко! Вони тут. То ти не бачиш. А я їх бачу. Вони упали мені сюди... На груди... Пропалили наскрізь моє серце... (Розстібає пазуху сорочки.) Ось глянь... подивися... Бачиш, які глибокі ями в моєму серці?..

ОКСАНА ДМИТ. Льонічко! Дорогий! Проснися! (Легко трясє його за плечі.) Нічого тут на грудях у тебе немає. (Цілує Діденка в розстебнуту пазуху.) Нічогісінько я не бачу.

ДІДЕНКО. (Пригортає до себе Оксану Дмитрівну.) А чи бачила ти колинебудь, як дивляться на тебе мертві очі?

ОКСАНА ДМИТ. (Відхилившись від Діденка.) Хіба й Орина вже померла?

ДІДЕНКО. (Повертається до повної рівноваги в свідомості.) Не померла... Її вбили!..

ОКСАНА ДМИТ. Хто? Де? Як?

ДІДЕНКО. Уповноважений з Москви... Лаптев убив...

ОКСАНА ДМИТ. За віщо?

ДІДЕНКО. За колоски...

ОКСАНА ДМИТ. За колоски? На смерть?

ДІДЕНКО. На смерть, Оксанко. Лаптев побачив клунок з колосками. Звелів мені його забрати. Я до клунка, а Орина мені до ніг. Впала навколішки. Сльозами опекла мені руки. Молить, благає. Лаптев люто шпигнув мене очима. Схопив мішок і потяг його до порога. Орина кішкою приснула на мішок. Вчепилася руками, вп'ялася зубами. Волочиться по долівці. Тоді Лаптев чоботом Орину під груди. Мені потемніло в очах. І я більше нічого не бачив, не чув. Ніби мене хтось кинув у холодний темний льох.

ОКСАНА ДМИТ. Боже мій! За колоски убити людину!

ДІДЕНКО. Коли я прийшов до пам'яті, нікого в хаті вже не було. Тільки Орина на долівці. Вп'ялася мертвими очима мені в душу. Як я вибрався з хати, не пам'ятаю. Тікаю від страшного місця. А вітер купи снігу мені горне під ноги. Шарпає, смиче, засипає обличчя... Кидає мною в замети. А з темряви то там то там вилазять Оринині очі... Впиваються мені в тім'я, в мозок, у серце. Я чимдуж вихопився з заметів і мерщій додому...

ОКСАНА ДМИТ. (Зі страху відступила від Діденка.) Що?! Ти втік?! Ти покинув комісію?!

ДІДЕНКО. Я покинув убивць!..

ОКСАНА ДМИТ. Тсс!.. Льоню... (Пошепки.) Ти покинув комісію... Ти мушиш негайно вернутися до них...

ДІДЕНКО. (Кидає шапку на стілець.) Я ні до кого не вернуся!.. (Шарпко скидає з себе пальто.) Я нікуди не піду... (Кидає пальто до шапки.)

ОКСАНА ДМИТ. (Підбігає до Діденка, хапає його за руки, благально дивиться в очі.) Підеш, Льоню... Вернешся... Адже там уповноважений від самого Сталіна... Розумієш, Льоню?.. Подумай!..

ДІДЕНКО. Нехай буде хоч від самого диявола... Нехай усі йдуть по мою душу... Нехай виривають з грудей моє живе серце... Нехай убивають, ріжуть, товчуть...

Але я до них не вернусь!.. (Виривається з дружнмих обіймів і відходить до грубки.)

ОКСАНА ДМИТ. (Бере Діденкове пальто з стільця.) Льоню, послухай мене...

ДІДЕНКО. (Затремтів, підніс руки догори, кричить.) Ок-са-но-о!.. Не муч мене хоч ти!..

ОКСАНА ДМИТ. (Лишає пальто на стільці, підходить до Діденка). Льоню! Не говори так. Хіба я тебе мучу? Хіба я не половина тебе самого? Хіба я не вигляділа своїх очей темними ночами? Хіба я сама не змучилася в тривозі за тобою? Ти спиш, а я прислухаюся до гуркотання машин. Ти з кимсь говориш, а мій слух уже біжить наперейми твоїм думкам. Ти йдеш у сільраду, а душа моя незримо слідом за тобою. Зрозумій мене, дорогий. Вдивімось у страшне наше завтра. Подумай про Володю, Петруся. Не вернешся, нас усіх з'їдять. Ворогами народу затаврують... У тюрмі згноять.

ДІДЕНКО. Оксанко!.. Оксанко!.. (Припавши головою до грубки, дуже закашлявся.)

ОКСАНА ДМИТ. (Пестить Діденкову голову.) Льоню!... Ти трохи заслаб... Я знаю... Застудився на морозі... Ось я піду назгрібаю трісочок... Зоґрію тобі чаю з липою... У мене є для тебе навіть грудочка цукру... Я про всякий випадок заховала... Вип'єш, зоґрієшся і... повернешся до комісії... Бо... приїде вночі „Чорний Ворон“... Заберуть тебе... що я робитиму з дітьми?.. Що, Льоню?! (Накидає на себе велику теплу хустку.) Я миттю повернусь. (Виходить.)

IV

(Діденко сам.)

ДІДЕНКО. (Відхилившись від грубки, довго дивиться кудись у простір). Бо приїде „Чорний Ворон“... Заберуть мене... Що вона робитиме з дітьми?.. „Чорний Ворон“... (Уява про „Чорного Ворона“ цілком полонить мозок Діденка. Думками вглиблюється сам у себе. Потім раптом ніби до когось звертається.) Де „Чорний Ворон“? Де?.. Питаю! (Диким поглядом дивиться по хаті, потім угору.) А-а!.. Он де ти, „Чорний Вороне“! Над

землею українською шугаєш... Жертви собі визираєш...
О-о-о!.. На мене каменем летить... (Присідає до підлоги, за-
криваючи руками голову, щоб захиститися від птаха, який падає на
нього. Потім одразу підводиться, відмахуючись від птаха руками.)
Кш!.. Кш!.. Ха-ха!.. Не вхопиш мене!.. Кш!.. (Відбиваю-
чись від ворона, поволі відходить назад.) Не дамся!.. Ні!.. (Рап-
том Діденко хитнувся, відкинувся головою назад і вхопився руками
за груди, ніби туди припав Ворон.) Ти таки вп'явся мені в груди,
„Чорний Ворон“!.. (Вхопив за шию Ворона, відриваючи його
від себе.) Але я тебе відірву від грудей... З шкурою...
з м'ясом... з кров'ю своєю відірву... але душі моєї тобі
випити не дам... (Щосили тягне Ворона від грудей.) Не дам!..
От іще трішки!.. Ще-е!.. Ще-е!.. (Важко дихає.) Ще-е!..
(Робить надмірне зусилля й відриває Ворона від своїх грудей.) Ха-
ха!.. От і відірвав!.. (Лівою рукою тримає птаха за шию нижче
голови, а правою ловить момент, щоб окрутити птахові голову.) А
тепер я тобі скручу голову, „Чорний Ворон“... Ага!..
Кусаєшся?.. Не pomoже!.. Отак, кхрр!.. (Правою рукою ро-
бить рух, ніби скручує птахові голову і кидає його на підлогу. Довго
дивиться в те місце. Дивно озирається по кімнаті.) З ким я гово-
рив? Про що я говорив? От стала пам'ять. Колоски ше-
рестять... Лаптев... Орина очима у серце... А Оксанка
чаю з липою зварить... Вона для мене грудочку цукру
навіть заховала... Нагріє мене... Щоб я знову до Лап-
тева пішов... Бо прилетить „Чорний Ворон“... (Рвучко
обертається.) Де „Чорний Ворон“?.. (Кричить.) Я не боюся
„Чорного Ворона“!.. У мене є така схованка, що мене не
знайдуть сто „Чорних Воронів“... Тільки прокрастися б
до схованки, щоб ніхто не побачив... не почув... (Крадеться-
ся по під стіною до дверей, що праворуч.) Бо тепер і стіни з ву-
хами... (Прислухається. Надворі гуде вітер, снігом шпурляє у шибки.)
Ач як Ворон б'ється крилами до хати... Але я сховаюся...
Там ніколи вже не знайде мене „Чорний Ворон“... Тихше...
Тсс!.. (Як злодій, по-дитячому поклавши палець на уста, підходить
праворуч до дверей. Поволі їх прочиняє. Просуває боязко голову. По-
тім прожогом ускакує в другу кімнату, зачиняючи за собою двері.
Довга напружена павза. Виє в комині вітер. Сипле снігом у шибки.
Пугає-регоче сич.)

V

(Швидко входять Лаптев, голова сільради Грабченко, начальник місцевої міліції. Лаптев знервований, сердитий. Кашкет у нього збитий на потилицю. Шкіряна куртка розстебнута, поли розкидані, наче крила в чорного птаха. На грудях виблискує орден Леніна.)

ЛАПТЕВ. Як це вам подобається, товариш голова?

ГРАБЧЕНКО. *(Знизавши плечима.)* З учителем ніколи такого не траплялося. Він завжди був такий активний. Може хвороба яка спіткала?

ЛАПТЕВ. Знаємо ці хвороби. Це дезертирство! Утеча з фронту! Саботаж! Це свідомий зрив боротьби за хліб! Покинути комісію без попередження — це виступ проти влади, проти партії, проти товариша Сталіна.

ГРАБЧЕНКО. *(Перелякано.)* Товариш уповноважений!..

ЛАПТЕВ. За такі вчинки справи розбираються в іншому місці... *(Проходячи повз грубку, ударом ноги відкинув солому далі в куток. В'язка розсипалася і звідти випала торбинка з борошном.)* А це що таке? Торба якась? У соломі? *(Бере торбинку з підлоги, мацає рукою.)* Хм-хм!.. Цікво! *(До голови, не випускаючи торби з рук.)* А ну, товариш голова, попробуйте. *(Грабченко мацає торбу руками.)* Що тут таке? Як ви думаєте?

ГРАБЧЕНКО. *(Розгублено.)* Та що ж? Звісно, мука.

ЛАПТЕВ. Мука?! *(Єхидно.)* Хі-хі-хі! Та ще в такій красивій торбі. Гляньте! *(Підносить торбу догори.)*

ГРАБЧЕНКО. *(Приглядається до торби.)* Та це ж торба з рукава вишитої жіночої сорочки.

ЛАПТЕВ. То це вчителева жінка ходить у таких сорочках?

ГРАБЧЕНКО. Ні. Ми ніколи не бачили вчительші у вишиваних сорочках. Це, мабуть, торба якоїсь селянки.

ЛАПТЕВ. Селянки? Ха-ха! Дивно. Дуже дивно. Торба селянки. У хаті вчителя, у соломі. А мука в торбі чия?

ГРАБЧЕНКО. *(Зиркнув на начальника міліції, потім на Лаптева.)* А хто його знає?..

ЛАПТЕВ. Що?! Товариш голова не знає, чия мука? Сумнівається? Це *(трясе торбою в повітрі)* обличчя вашого активу! Розумієте? *(Кидає торбу на стіл.)* Ви з ним щодня бачитеся, говорите, посміхаєтеся. Може з ним і чарку ра-

зом п'єте. А нишком він суспільну власність переховує, злодіїв покриває. І ви з таким активом хотіли виконати плян?

ГРАБЧЕНКО. Та ж кожному в душу не влізеш, товариш уповноважений.

ЛАПТЄВ. Для комуніста не може бути такої душі, щоб він її не вивернув, як оту торбу! До дна! До рубчика, товариш голова!

ГРАБЧЕНКО. (*Запобігливо.*) Будемо старатися, товариш уповноважений.

ЛАПТЄВ. Геніяльний вождь щодня учить цьому. Вночі бачити, у сні чути. Найменшого кроку ворога поза пильністю партії. А це!.. (*Випростав руку в напрямі торби.*) Це дія ворога тихою сапою! Під корінь соціалізму! У серце пролетарської держави! Розумієте, товариш голова? (*Пильно дивиться на голову сільради.*) І тиху цю сапу партія Леніна-Сталіна...

VI

(*Входить Оксана Дмитрівна з оберемком трісок.*)

ОКСАНА ДМИТ. (*Відчиняючи двері.*) Ху-у, яке холодище! О, я й не туди, що до нас стільки гостей. Добри вечір! Перемерзли, мабуть... Зогрітися зайшли... (*Поклала тріски під стіну. Розгублено дивиться на всіх.*)

НАЧАЛЬНИК МІЛ. (*Холодно.*) Де ваш чоловік?

ОКСАНА ДМИТ. (*Тривожно.*) Як то де?.. Хіба його тут не було? Кілька хвилин тому я залишила його в хаті.

НАЧАЛЬНИК МІЛ. Коли ми зайшли, нікого в хаті не було.

ОКСАНА ДМИТ. (*Стурбовано.*) Як то?!.. Та ж ось його шапка, пальто... То ж він нікуди не пішов... Мусить десь бути вдома...

НАЧАЛЬНИК МІЛ. Ми його не бачили. Пошукайте. Покличте чоловіка сюди.

ОКСАНА ДМИТ. (*Прочинивши двері праворуч, гукає.*) Леоніде Степановичу!.. Де ти там?.. Тут ось люди до нас!.. (*Зникає в другій кімнаті і за якусь хвилину майже силою випихає*

звідти Діденка.) Іди, іди... Та що з тобою?.. Це все свої люди... Не бійся...

ДІДЕНКО. (Опинаючись, як дитина, переступає поріг.) А кого мені боятися?.. Я самого лисого чорта не боюся!..

НАЧАЛЬНИК МІЛ. (Ступивши крок, суворо.) Ви чого з комісії здезертували?

ДІДЕНКО. (Дивиться мутним, незрозумілим поглядом.) Оксанко! Хто це такий? Що він мене питає?

ОКСАНА ДМИТ. (Занепокоєно до начальника міліції і Лаптева.) Ні-ні!.. Боронь, Боже!.. Леонід Степанович не здезертував... Він забіг на хвилинку, щоб у валянці перезутися... Холод же надворі страшний...

ЛАПТЄВ. Ми питаємо не вас, а чоловіка. (Хапає зі столу торбинку з борошном, що заступав собою, і погрозливо трясє нею в повітрі.) А це що таке?!

ОКСАНА ДМИТ. А-ах!.. (Обхопила руками голову.)

ЛАПТЄВ. (До Діденка.) Що це таке, питаю вас?!

ДІДЕНКО. (Втопивши погляд у торбинку.) Що?.. То кров!.. То сльози людські!..

ЛАПТЄВ. (Погрожуючи.) Ні-і!.. Це саботаж!.. Це грабіж соціалістичної власності!.. (Кричить.) Це крадений хліб ворогом народу!..

ДІДЕНКО. Хліб?!. Хліб?!. Ха-ха-ха!.. Так-так-так!.. Кров і сльози людські — то хліб „чорного ворона“... Оксанко! Навіщо ти впустила в хату чорного ворона?.. Я людських сліз йому не дам... Стережи, Оксанко, дверей... Не випускай!.. Я уб'ю чорного ворона!.. (Діденко схопив з плити кухонного ножа й крадькома почав зближатися до Лаптева.)

ОКСАНА ДМИТ. Льоню!.. Опам'ятайся!.. Що ти робиш?!

ЛАПТЄВ. (До начальника міліції.) Арештувати саботажника!..

ОКСАНА ДМИТ. (Кидається до Лаптева.) Товаришу уповноважений!.. Не робіть цього!.. Благаю вас!.. Він хворий!.. Бачите, в гарячці... Маячить!..

ЛАПТЄВ. (Відпихає від себе Оксану Дмитрівну, кричить.) Взяти ворога народу!..

НАЧАЛЬНИК МІЛ. (Виймає з кобури нагана, стає проти Діденка.) Кинь ножа!..

(Діденко спинився. Довго дивиться на начальника міліції, на його піднесений наган. Пам'ять йому осялася усвідомленням небезпеки. Ніж падає Діденкові з рук. Він жадібно хапає в себе повітря. Схопився за груди і як стій падає мертвий.)

ОКСАНА ДМИТ. (Кидається до Діденка.) Льоню!.. Що з тобою?!.. Льоню!.. Льоню!.. (Жахно.) Він мертвий!.. (Ридає.)

ЛАПТЄВ. Гнилий інтелігент... А все гниле — з дороги! Та варто загибелі три чверті людства, щоб одна стала комуністичною, — сказав товариш Ленін.

VII

(Вбігають Володя й Петрусь з качанами кукурудзи в руках. Розгублено дивляться на всіх. Випускають з рук кукурудзу. Кидаються до матері.)

ВОЛОДЯ. Мамо-о!..

ПЕТРУСЬ. Мамочко-о!

ОКСАНА ДМИТ. Діти!.. Сироти мої!.. Вони убили вашого батька...

ЛАПТЄВ. (Загрожуючи.) Без провокації!.. А то!..

ОКСАНА ДМИТ. (Схопилася на ноги. Рішучістю горять очі, одчайдушно.) Не лякайте!.. Дорожчого нічого не лишилося в нас, як ви убили!.. А душі наші ви не уб'єте!..

ВОЛОДЯ. (Не відступаючи від матері, погрозово

ПЕТРУСЬ. підносять свої кулачки.) Убивці!..

Надворі вие вітер. Шпигає снігом у вікно. Кричить-регоче сич. Картина.

З а в і с а

Канада.

1956 р.

ЕПІЛОГ ПРИЙДЕ

ДРАМА НА ЧОТИРИ ДІЇ

**Драма нагороджена на літературному конкурсі
драматичних творів Союзу Українських Організацій
Австралії 1956 року.**

*Памяті незабутньої доні Олі
присвячую*

;

*... Нема сім'ї, немає тати,
немає брата, ні сестри,
щоб не заплакані ходили,
не катувалися в тюрмі
або в далекій стороні...*

Т. Шевченко

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Шавлій Гнат Максимович — учитель середньої школи.

Ольга Михайлівна — його дружина, учителька.

Наталя
Маріянна } їхні діти.

Волощук Василь Петрович — учитель природознавства.

Двоєн Борис
Булат Юрій
Скорина Гриць
Лакузенко
Давид } випускники середньої школи — потім студенти.

Шакалова Катерина Іванівна — голова місцевому Робітників Освіти, потім інспекторка Народного Комісаріату Здоров'я.

Завідувач гуртожитка.

Студенти.

Агенти НКВД.

Між другою і третьою діями минає чотири роки.

ДІЯ ПЕРША

Велика кімната в родині Шавліїв. Двоє дверей: просто і ліворуч. Біля вікон квіти. Під стіною шахва з книжками. На стінах портрети українських письменників, краєвиди. Біля вікна радіоголосник. Під стіною, праворуч, писемний стіл. Ліворуч кімнати — великий стіл, загальний.

I

(Родинна вечірка. За столом сидять Наталя, Маріянна, Двоян Борис та Скорина Гриць. Коло писемного стола — Гнат Максимович та Ольга Михайлівна, що тихо розмовляють між собою.)

Молодь у збудженому настрої. Двоян грає на мандоліні, Маріянна акомпанує на гітарі, Скорина ложечкою приграє об склянки і пляшку. Всі співають.)

Легко на серце от песні весьолой,
Она скучать не дают нікагда.
І любят песню деревні і сьола,
І любят песню бальшіе гарада.

Нам песня строїть і жїть помагаєт,
Она, как друг, нас ведьот і зовьот,
І тот, кто с песней по жїзні шагаєт,
Тот нікагда і нігде не пропадьот...

МАРІЯННА. З Гриця був би чудовий барабанщик!
ВСІ. Ха-ха-ха!..

ДВОЯН. Гриць має цілу торбу талантів. Не поща-
стить на поетові, то заgrimить на барабані.

СКОРИНА (*удавано-серйозно*). Не смійтесь, товариші,
з молодого поета. Ритм пролетарської поезії — то бара-
банний бій нашої геніяльної епохи.

МАРІЯННА. Невже?

НАТАЛЯ. Справді, Грицю?

ДВОЯН. Он як! Сміливо сказано!

СКОРИНА. Хочете переконатися?

ВСІ. Атож! Звичайно! Хочемо!

СКОРИНА. Прекрасно! Геніяльність епохи продемонструємо концертом. Я буду заспівувати. Ви всі акомпанювати і приспівувати.

МАРІЯННА. Але чому акомпанювати? Ми не знаємо твоєї композиції.

СКОРИНА. І знати непотрібно. У геніяльності головне — послух, ентузіязм.

НАТАЛЯ. Та це Гриць бере нас усіх на глум, на сміх.

СКОРИНА. Без жартів. Композиція найуніверсальніша. Акомпанюватимете на мотив „Яблучка“.

ДВОЯН. О-о! Знайома всім. Якщо й не геніяльна, то напевне універсальна. Починай.

СКОРИНА.

Дим-димок од машин,
Як дівочі літа.
Не той тепер Миргород,
І Тичина не та...

ВСІ.

Не той тепер Миргород,
І Тичина не та...

СКОРИНА.

Тра-та-та-та! Тра-та-та!
Сіла баба на kota,
Сіла баба на kota,
Аха-ха-ха! Ха-ха-ха!

ВСІ.

Сіла баба на kota,
Аха-ха-ха! Ха-ха-ха!

(Всі вибухають нестримним щирим довгим сміхом.)

НАТАЛЯ. Щоб тебе, Грицю... Татка й маму навіть розсмішив до сліз.

МАРІЯННА. Почав з вірша Павла Тичини, а закінчив якоюсь народною дитячою дурничкою.

СКОРИНА. О, товариші! *(По-професорському підніс догори пальця.)* В геніяльного пролетарського поета важко, буває, розрізнити, де кінчається поезія, а де починається дурничка.

МАРІЯННА. Ти в такому стилі пояснював і на іспитах з літератури?

СКОРИНА. На іспитах завжди пояснюється в стилі іспитів, а я сказав це в порядку неофіційної критики і самокритики.

II

(На порозі з'являється Василь Петрович Волощук з великим букетом айстер у руках.)

НАТАЛЯ. Василь Петрович! З квітами!

МАРІЯННА. *(Підбівши до Волощука, обіймає його.)* Наша дорогенька Фльоро! Це ви для мене принесли такі чудові айстри? *(Тягнеться руками до квітів.)*

ВОЛОЩУК. *(Підносить квіти догори, щоб їх не дістала Маріянна.)* Потривай, донечко! Не можна віддати такі чарівні квіти в жорстокі руки, що так немилосердно відтрутили стареньких батьків од веселого столу.

МАРІЯННА. Вибачте, найзалашніша наша Фльоро. По-перше, мама і татусь ще такі зовсім не старенькі, а, по-друге, вони самі відокремились, щоб дати нам сьогодні більше волі. Запитайте в них самі.

ГНАТ МАК. Правда, правда, Василю Петровичу.

ОЛЬГА МИХ. Ми з стареньким не хотіли заважати нашим молодим студентам.

НАТАЛЯ. Ма-моч-ко! Не насміхатися.

МАРІЯННА. Сьогодні ми тільки випускники середньої школи, а завтра станемо справжніми студентами.

ВОЛОЩУК. І ці квіти можна віддати вам, як заслужену нагороду в додаток до атестатів зрілості?

МАРІЯННА. Так, так, так, дорогесенька Фльоро!

ВОЛОЩУК. *(До молоді.)* Нехай ваше майбутнє буде таким барвистим, як ці квіти. Ідіть у світ! *(Віддає квіти Маріянні. Вона на хвильку пригортає квіти до серця і ставить їх потім у вазу.)* Боріться за знання. *(Піднесено.)* Гризіть молодими зубами граніт науки!

ДВОЯН *(у тон Волощукові)*. Сказав наш геніяльний вождь товариш Сталін!

ВОЛОЩУК *(зиркнувши на Гната Максимовича й Ольгу*

Михайлівну). Хто сказав ці слова... нехай залишиться для історії, мої дорогі молодята... Головне в змістові їх.

ДВОЯН. А хіба не товариш Сталін сказав ці слова?

ВОЛОЩУК (*Розгублено.*) Та-а... Нехай про це іншим разом...

МАРІЯННА. Не викручуйтесь, Василю Петровичу. Зараз хочемо знати.

ВОЛОЩУК. А я візьму та й утічу од вашого „хочу“.

МАРІЯННА. А ми замкнемо вас у ланцюг. (*Молодь, взявшись за руки, замкнула Волощука у коло.*)

ДВОЯН. І не пустимо, доки не скажете.

НАТАЛЯ. Не мучте нас цікавістю. Адже ці слова сказав Ілліч? Правда?

ВОЛОЩУК. Я вам розкажу, коли ви станете справжніми студентами.

МАРІЯННА. Ні-ні-ні! Тепер хочемо знати!

ВСІ. Тепер, тепер, тепер!..

ВОЛОЩУК. Оце так ускочив!.. Як той кіт по шкоді...

МАРІЯННА (*Лестиво.*) Пустіть мишку-новинку, простимо котику провинку.

ВОЛОЩУК. Нема ради в бабиній хаті — треба рятуватись. Ну то ці слова сказав... (*Стишивши голос.*) Знаєте... Коли він тоді ще не був троцькістом... Ну... словом... троцькіст Троцький сказав...

МОЛОДЬ. (*Розчаровано.*) А-а!..

ОЛЬГА МИХ. (*Рятуючи Волощука.*) Годі вам мучити Василя Петровича. Запросіть ліпше свого учителя до столу.

МАРІЯННА. Правда, мамочко. Пробачте за нечемність Василю Петровичу, сідайте сюди, на почесне місце найдорожчого нашого гостя. Таточку, мамо! Сідайте всі. Сьогодні так у нас цікаво. Два покоління за столом.

(Усі сідають до столу.)

ОЛЬГА МИХ. Маріянно! Сьогодні ви господарі вечора. Частуй усіх вином.

МАРІЯННА. (*Наливши у чарки вина.*) Дорогий Василю Петровичу! Любі тату й мамо! Від імени нашої молоді дозвольте випити за ваше здоров'я. Десять років ви нас вели до знання й науки. Ми бували до вас часто неспра-

ведливі. Простіть нам за це. Тільки тепер, на порозі у широкий світ, ми усвідомлюємо ту велетенську гору вашої тяжкої праці і турбот за нами. Цього ми ніколи не забудемо. *(Молодь плеще.)* За ваше здоров'я.

ВОЛОЩУК. *(Зворушено.)* Спасибі... спасибі, донечко...

(Всі підносять чарки, чокаються, п'ють.)

МАРІЯННА. А тепер я покладу нашій любій Фльорі дечого зі смачної фавни. *(Усі сміються.)*

ВОЛОЩУК. О, це птиця ласа. Де ковбаса та чарка, там минеться сварка. Дякую.

МАРІЯННА. Та ще не яканебудь ковбаса, а найкраща в світі — московська ковбаса.

ВОЛОЩУК. *(Бере виделкою шматочок ковбаси й підносить на рівень очей.)* Одразу видно, Маріянко, що ти не справжня студентка. Чула дещо про діалектичний матеріалізм, але не коштувала, який він на смак.

МАРІЯННА. А то ж чому так?

ВОЛОЩУК. Бо коли на цю ковбасу глянути очима голодного чоловіка, то вона, звісно, московська. А коли на неї подивитися з погляду діалектичного матеріалізму, то ця ковбаса тільки формою московська, але українська змістом.

ДВОЯН. Себто як?

СКОРИНА. Дуже цікаво!

ВОЛОЩУК. Бо ця ковбаса на московських м'ясарнях прибрала тільки форми московської, але зроблена вона з свиней українських колгоспів.

(Сміх.)

СКОРИНА. Правда, правда! Чудово! Прекрасно! Треба занотувати. *(Виймає з кишені записничок і олівець.)*

ВОЛОЩУК. Ні, ні, голубчику. Записувати непотрібно. Це сказано, як кажуть, до чарки й ковбаси.

СКОРИНА *(Ховаючи записничок.)* Але як то цікаво підходити з різного погляду до речей.

ВОЛОЩУК. Поживете, дітки, не такого ще навчитесь. *(Кусає ковбаси.)* А справді смачна ковбаса. Якраз на мої парубоцькі зуби.

МАРІЯННА. Василю Петровичу! За кілька днів ми

поїдемо в столицю. Покинемо татка, маму, вас. Чи не сказали б ви на прощання до нас якесь слово?

СКОРИНА. Правда. Кожне слово Василя Петровича глибоко вкарбовується в нашу свідомість, як обточений образ поета.

ВОЛОЩУК. (*Посміхнувшись.*) Кожний українець, Грицю, трохи поет.

МАРІЯННА. Ми чекаємо вашого золотого напутницького слова.

МОЛОДЬ. Пресимо, просимо!..

(Молодь довго гаряче плеще. Волощук, схиливши голову, замислився. Потім глянув на молодь вогкими очима й устав.)

ВОЛОЩУК. Гаразд, мої дорогі. Послухайте. Насамперед хочу усім вам сказати таке: жаль мені розставатися з вами. Дуже жаль. Як отій матері, що вигляділа у гнізді пташенят. Вигодувала зерном щирої правди. Навчила рідного співу. Окрилила золотими надіями. А прийшов час — кинули вони гніздо, полетіли. Умліває мати: не зламлять крил її діти по дорозі до омріяного краю? Спинити ж їх не сила. Такий закон життя.

МАРІЯННА. Ми ж будемо до всіх вас навідуватися, Василю Петровичу.

ВОЛОЩУК. Але ви тоді будете нашими гістьми. Ось тут вас четверо. І розійдетесь ви всі на чотири шляхи. Наталя стане лікарем. Дуже добре, люба донечко. Вчися зменшувати біль хворій людині. Але коли вислухуватимеш її серце, то довідайся, чи не болить їй чомусь душа. Це іноді вартніше за всі інші діагнози.

СКОРИНА. У Василя Петровича що не слово — то образ!..

ДВОЯН. (*Піднесено.*) Кожна думка — дороговказ!..

(*Радісним буревієм схоплюються оплески.*)

ВОЛОЩУК. А от наш улюблений учень Борис. Він істориком буде. Яка то прекрасна річ бути істориком. У своїх глибинах історія відбиває кожний крок людської істоти, народів, держав. Історики ж — то її вартові. Учися, сину, настирливо, уперто. Коли вивчатимеш — вдумуйся. Коли сам писатимеш — пиши правдиву історію. Тільки така історія потрібна людству.

ДВОЯН. Дякую, Василю Петровичу. Я завжди пам'ятатиму ваші добрі поради.

ВОЛОЩУК. *(Довго дивиться на Маріянну. Всі стихли, чекаючи.)* Маріянна... Коли я вимовляю твоє ім'я, люба донечко, то мене обгортає якась життедайна надія, яку поети назвали б Мріянна...

ОЛЬГА МИХ. Не захвалюйте дівчат, щоб не попалили собі крил на вогні.

МАРІЯННА. Не така, мамочко, я легковажна, щоб мене зіпхнути на вогонь.

ВОЛОЩУК. Я розумів це. Тому й важко мені вхопитися за якесь слово до тебе. Думок багато, а з чого почати, не знаю. Слухай, Маріянко... Потіш нас усіх якоюсь деклямацією. А я тим часом набіжу на тропу.

Марі, чюп мян илмвкягдопц іпгвдпс и А ЪІАТІН

ДВОЯН. Чудова пропозиція!

ГНАТ МАК. Зроби, доню, приємність всьому товариству.

ВСІ. Просимо, просимо!..

(Оплесками заохочують Маріянну до деклямації. Маріянна виходить з-за столу на середину кімнати.)

МАРІЯННА. Ви мене зовсім збаламутили. Не знаю, що й продеклямувати. *(Замислилась. Глянула на букет айстер.)* Ага! Я продеклямую вірш, якого мене навчив татко, коли я ще маленькою була. *(Деклямує.)*

Опівночі айстри в саду розцвіли,
Убралися в роси, вінки одягли.
І стали рожевого ранку чекать
І в райдугу барвів життя убирать.

І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про соняшні дні.
І в мріях ввижалась їм казка яона,
Де квіти не в'януть, де вічна весна.

Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни.
А ранок стрічав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кушем.

І вгледіли айстри — довкола тюрма.
І вгледіли айстри, що жити дарма.
Схилились і вмерли... І тут, як на сміх,
Засяяло сонце над трупами їх...

(Усі плещуть. Волощук, що, глибоко замислившись, слухав деклямацію, встав, підійшов до Маріянни, взяв обома руками ясноволосу її голову й поцілував у чоло.)

ВОЛОЩУК. Спасибі тобі, наша дорога артистко.
Спас...

МАРІЯННА. Що з вами, Василю Петровичу? Ви зовсім плачете.

ВОЛОЩУК. Нічого, нічого... Трохи розкисли старі очі... Своєю деклямацією, Маріянню, ти перенесла мене в далеке минуле. Коли я був ще студентом, мені пощастило почути в театрі славну артистку Марію Заньковецьку. Що за слова лилися з її уст — не забути. Вони безсмертні. Так говорити може тільки Антей. Знаєш, Маріянню, хто такий Антей?

МАРІЯННА. (*Вдумливо.*) Знаю. Леся Українка в „Оргії“ створила величний образ Антея, що нікому ні за що не віддав своєї ліри.

ВОЛОЩУК. (*Затоплено.*) Так, так, так, Маріянню!.. Антей нікому ні за що не віддав своєї ліри. А Заньковецька — то наш український Антей. Перед нею стелились лаври імператорського театру. Слава, розкоші, багатство... Але вона не покинула рідної стріхи. Найдорожчою нагородою для неї були перли-сльози, викликані в глядачів чарами її слів. Ти нагадала мені Заньковецьку. Учися, доню. А станеш великою артисткою — не губи тропи до рідного народу.

МАРІЯННА. Але для цього потрібно мати талант Марії Заньковецької.

ВОЛОЩУК. Ти його маєш. Не занедбай... От, бачите, скільки я наговорив. Цілу лекцію прочитав. Такий уже наш фах. Дві-три думки, а ти розгорнеш на цілу доповідь. Та треба, як то кажуть, і честь знати. Але було б не справедливо, коли б ми забули про поета, про нашого майбутнього Сквороду.

МАРІЯННА. Кріпися, Грицю! Про тебе врочисте слово.

СКОРИНА. Василь Петрович такий щедрий, що всіх нас поробив би знаменитостями.

ВОЛОЩУК. Замолоду всі мріють бути такими. І то добре. Бо зніділи б люди, як стебло без світла. (*Глянув на Гриця, по павзі.*) Хтось із старих мудреців сказав: коли народ вождів не має, то поети стають вождями. Глибше сказати про значення поета не можна. Цим сказано все. Для українського народу таким вождем став Тарас Шевченко. Отже, Грицю наш дорогий. Учися писати так, як Шевченко писав. Щоб усі, що читатимуть твої вірші, сказали: цей поет писав про нашу душу. Правда... доля українських поетів завжди якось складалася нещасливо. Голови їхні вінчали терном, а не лаврами. А замість гонорарів і вілл під італійським небом, їх нагороджували мандрами у холодний Сибір...

(Гриць, схиливши голову, замислився.)

МАРІЯННА. Василю Петровичу! Хіба так можна? Ви цілком засмутили нашого Гриця.

ДВОЯН. (*Запально.*) Радянським поетам немає чого боятись. Адже ми живемо у вільній країні соціалізму, де кожному широко відкриті двері до освіти, мистецтва й науки.

МАРІЯННА. Молодим вездє у нас дорога, старікам вездє у нас почот. (Молодь підхоплює піснею: "Шірока страна моя родная!")

ВОЛОЩУК. (*Сумно.*) Так, так... Звичайно...

(Двоян, схилившись до Маріянни, тихо щось говорить. Маріянна підходить до батька.)

МАРІЯННА. Таточку, ми підемо погуляти в парк.

ГНАТ МАК. (*Пильно дивиться Маріянні в очі.*) Пізно вже, донечко.

МАРІЯННА. (*Цілує батька.*) Ми, татусіньку, на півгодини.

ДВОЯН. Дякуємо вам, Василю Петровичу, за ваші добрі поради.

НАТАЛЯ. За ваші прекрасні квіти.

СКОРИНА. Дякуємо за ваші золоті образи-слова.

МАРІЯННА. (*Цілуючи Волощука.*) За все... за все, наша найдорожча Фльоро, вам спасибі. Ви нашу вечірку зробили

веселою, змістовною. Це наче була остання завершуюча лекція. Остороги перед завісою нашого майбутнього. Лишайтеся ночувати в нас. Погомоніть ще з татком, з мамою. Почуйте себе, як вдома.

(Молодь виходить з-за столу, прощається.)

ІІІ

ГНАТ МАК. *(Щільно прикривши очі.)* Пропала наша молодь. Ми навіть не можемо нічого їй сказати одверто. Говоримо натяками, як злодії. Або мовчимо з замкнутими устами.

ВОЛОЩУК. Пропала молодь, пропали ми... Все пропало...

ОЛЬГА МИХ. Не журіться. Може доля поверне якимось інакше і діти наші прозріють. Випиймо за їхнє краще майбутнє. *(Наливає всім вина.)*

ВОЛОЩУК. *(Довго дивиться на чарку з вином, а потім благально до Ольги Михайлівни.)* Простіть, Ольго Михайлівно, за сміливість. Чи немає у вас чогонебудь міцнішого?

ОЛЬГА МИХ. *(Схотилася з місяць.)* Боже мій! Вибачте! Зовсім запаморочилася й забула. Я ж дещо таки тримаю для вас. *(Виходить у другу кімнату.)*

ГНАТ МАК. Дружина підбадьорює нас, а сама за дочками душі не чує: що то з дітей зробить столиця.

ОЛЬГА МИХ. *(Повертає з пляшкою горілки.)* Маємо, Василю Петровичу. „Русская горькая“. *(Наливає Волощукowi й Гнатowi Максимовичу, сама бере вино.)* За кращу долю...

ВОЛОЩУК. *(Підносить чарку і з боєм у голосі вимовляє.)* „Русская горькая“... Скільки ми вже тебе випили, „Русская горькая“? І скільки, мабуть, ще вип'ємо... *(Одним махом випив горілку.)* Ольго Михайлівно... Налийте ще... *(Ольга Михайлівна наливає. Волощук, не чекаючи господарів, мовчки випив і другу.)* Дякую... Простіть мене... *(Схилюється на стіл.)*

ОЛЬГА МАК. Василю Петровичу! Що з вами? Вас мучить якийсь велике горе. Це відчувається сьогодні в кожному вашому слові. Ми завжди заздрили вашій рівновазі. Своїм спокоєм ви оздоровляли наші розбиті нерви. Що сталося?

ВОЛОЩУК. Учора до мене забігав мій небіж. З села утік. Хоче приховатися десь у Донбасі. Батька його заарештували.

ОЛЬГА МИХ. Артема Петровича?

ВОЛОЩУК. Так... Брата мого... Як „ворога народу“ ...

ГНАТ МАК. Червоне вороння знову клює село.

ВОЛОЩУК. Ви розумієте? Артем — „ворог народу“ ...

ГНАТ МАК. Це вічна трагедія українського інтелігента, що корінням зрісся з народом.

ВОЛОЩУК. Двадцять п'ять літ праці на рідній ниві. Просвіта. Хор. Народна школа. Українська громада. І маєте — ворог народу ...

ГНАТ МАК. Іуди з пілатами розп'яли Христа. А Україна сьогодні — то скривавлена Голгота. Усюди могили, тюрми, хрести.

ОЛЬГА МИХ. Навіть хрестів немає на могилах мучеників.

ВОЛОЩУК. Забрали агронома Шульженка, лікаря Турбая, землеміра Матвійчука.

ОЛЬГА МИХ. Боже! Знову заходять кошмарні ночі над людьми.

ГНАТ МАК. *(Ходить по кімнаті, нервує.)* Так, так, так... Добивають націю ...

ОЛЬГА МИХ. Гнате, вгамуйся. Тихо бо ...

ГНАТ МАК. *(Голосно.)* Диктатори розпинають край!..

ОЛЬГА МИХ. Не кричи бо, Гнате... Прошу тебе...

ГНАТ МАК. Мало крику! Грому треба! Глухі щоб почували!.. Щоб сліпі прозріли ...

ОЛЬГА МИХ. Гнате!.. Молю тебе!.. Сядь!.. *(Хпає його за руку й садовить на стілець. Здалеку лунає пісня молоді: "За Сибіром сонце сходить" ... Всі вслухаються в пісню.)*

ГНАТ МАК. *(Тихо, з розпачем.)* Мозок холоне від уяви ... Перед очима безконечний шлях на Сибір ... Ідуть і йдуть у засніжену пустелю академіки, інженери, письменники, селяни, робітники ... Сотні, тисячі, мільйони ...

ВОЛОЩУК. Ідуть на канали ... На мордування ... На загибель ... І не видно цьому кінця. Минулої ночі ... сусіда мого заарештували ...

ГНАТ МАК. } (З жахом.) Балкового?!
ОЛЬГА МИХ. }

ВОЛОЩУК. Та-ак... Директора школи Балкового. На моїх очах...

ГНАТ МАК. Я ж уранці з вами бачився... Ви нічого мені про це не говорили.

ВОЛОЩУК. Я знав, що незабаром ви й самі почуєте... Не хотів вас хвилювати перед вечіркою дітей.

ГНАТ МАК. Так, так... Життя наше в пазурях „Чорних воронів“...

ВОЛОЩУК. Під впливом всіх цих подій я не міг знайти собі місця. Як дурень кидався з кінця в кінець... Кожна річ видавалася мені шпигом... Не міг чути розмов... Сміх висотував з мене жили... Я замкнувся в кімнаті... Боровся з кошмаром... Ні сну... Ні рівноваги... Хвилини здавалися роками... Думав — збожеволю... Нарешті, чую... На Кремлівській башті...

(У цю хвилину почулося з радіоголосника, як у Кремлі дзвони почали вибивати північ. Заграли "Інтернаціонал". Усі на мить змовкають, ніби чуючи якесь недобре віщування.)

ОЛЬГА МИХ. Дванадцята година...

ВОЛОЩУК. Я почав засинати... Раптом щось пориває мене з крісла... Я кидаюся до вікна...

(Чути, як до будинка підїхала автомашина. Всі завмирають, ніби в кімнаті зависла грозова куля.)

ОЛЬГА МИХ. Цсс!.. Коло нашого будинка зупинилося авто...

ГНАТ МАК. Не хвилюйся, Олю... Хіба цією вулицею мало проїздить різних машин...

ОЛЬГА МИХ. Ай!.. Хтось відхиляє віконницю... Боже!.. Дивиться у кімнату...

ГНАТ МАК. Заспокойся, дорога... То, мабуть, доньки вертаються із парку... Ось я довідаюся вмить... (Хоче йти.)

IV

(У цю мить відчиняються двері й на порозі з'являється постать в уніформі НКВД. Всі каменіють на місці.)

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

(Обстановка першої дії. Коло вікон стоять Наталя й Маріянна. Мовчки дивляться надвір. Павза.)

I

НАТАЛЯ. Чого так довго не повертається мама?

МАРІЯННА. Хіба я знаю.

НАТАЛЯ. Чи довідається мама щонебудь про татка?

МАРІЯННА. Не знаю.

НАТАЛЯ. Чи візьмуть сьогодні передачу для татка?

МАРІЯННА. Не знаю. *(Павза.)*

НАТАЛЯ. Маріянно! То це ми з тобою не поїдемо й учитись?

МАРІЯННА. *(Зідохнувши.)* Хіба я знаю...

НАТАЛЯ. *(Розпачливо.)* Та що ти все не знаю та й не знаю...

МАРІЯННА. Бо я таки нічогосінько тепер не знаю. Я тільки чую, що в мою душу впало якесь незнане зерно... Що з нього виросте?..

НАТАЛЯ. А хіба я знаю?..

МАРІЯННА. От бачиш, тепер ми вже удвох нічого не знаємо. *(Павза.)*

НАТАЛЯ. Марі! Глянь! До нас поспішають Гриць та Борис.

МАРІЯННА. Справді вони. Витри свої очі.

II

(Входять Гриць і Борис.)

ДВОЯН. Наталю, Маріянно, на потяг!

СКОРИНА. Швидше поспішаймо, дівчата, до матінки-столиці.

МАРІЯННА. *(Сумно.)* Ми не поїдемо...

ДВОЯН. *(Вражено.)* Як, зовсім?

МАРІЯННА. Не знаємо. Може згодом. Але сьогодні не поїдемо...

СКОРИНА. Шкода. Це просто неможливо. Без тебе, Маріянно, цілу дорогу будемо всі спати.

ДВОЯН. (*Бере Маріянну за руку.*) Не журись, Марі. Я вірю, що все піде на добре. За день-два приїдете й ви.

МАРІЯННА. Ех, Борисе! (*Пильно дивиться Борисові в очі.*) Хіба ми знаємо, що за два дні може статися з нами...

СКОРИНА. То хоч проведіть нас до вокзалу, дівчатка.

МАРІЯННА. Наталю. Проведімо товаришів до потяга.

НАТАЛЯ. Атож, добре, проведімо.

ІІІ

(Всі виходять. По лавзі швидко заходять до кімнати Ольга Михайлівна й Волощук.)

ОЛЬГА МИХ. А-х!.. Який жах! Усі колеги голосували, щоб виключити мене з спілки вчителів.

ВОЛОЩУК. Ні, не колеги, Ольго Михайлівно. Руками колег голосують Шакалови, Москва. Ніхто не може зробити інакше. І так негайно зробіте ви...

ОЛЬГА МИХ. (*Роздратовано.*) Я цього не зроблю...

ВОЛОЩУК. Ольго Михайлівно, не зарікайтесь. Зробіте.

ОЛЬГА МИХ. Ніколи!..

ВОЛОЩУК. Не запевняйте мене.

ОЛЬГА МИХ. (*Благально дивиться на Волощука.*) Василю Петровичу... Ми завжди вас поважали... Мали за найближчого нашого друга... Без вас ми почували себе самотніми... Я жахаюся, що відтепер почну думати про вас інакше...

ВОЛОЩУК. Думайте, що хочете. Ганьте, женіть, зневажайте... Але в ці хвилини я не смію покинути вас. Людина в розпуці сліпне. Один несвідомий крок і вона... В ім'я порятунку ви мусите...

ОЛЬГА МИХ. Облиште... Молю вас... Я цього ніколи не зроблю... На найстрашніші муки піду... На канали, в Сибір... Але відмовитись від чоловіка... О-о!.. Ні!.. Ніколи!.. Ніколи, ніколи!..

ВОЛОЩУК. Це не врятує вашої долі. Ще більше ускладнить вашу справу. Швидше штовхне всю вашу сім'ю до катастрофи.

ОЛЬГА МИХ. А-ах!.. Хіба не однаково...

ВОЛОЩУК. Не однаково. Зрозумійте мене, дорога. Про

Гната Максимовича офіційно оголосили як про ворога народу. Не взяли до в'язниці передачі. Можливо... його вже немає в нашому місті...

ОЛЬГА МИХ. Ах!.. Не говоріть мені цього... Не говоріть!.. (Падає на стіл і заходиться довгим розпачливим риданням. Волощук тихо підходить до Ольги Михайлівни й по-батьківському кладе свої руки їй на плечі.)

ВОЛОЩУК. (Чуло.) Дорога Ольго Михайлівно... Не мучте себе... Годі... Ми перенаситили катів своїми стражданнями... Не робімо їм втіхи з наших мук... Нашими сльозами вони місять багно.

ОЛЬГА МИХ. Коли ж розум безсилий загальмувати пошматовані нерви... розбиті почуття... знівечену волю...

ВОЛОЩУК. Будьте мужні. Перетворіть сльози гарячі на кригу. Нехай буде це тверезим вислідом по довгих шуканнях шляхів за чужими дороговказами. Кожний день пожирає нові жертви. Ми не маємо права допомагати ворогам навіть своїми сльозами. Потрібно якнайшвидше офіційно зректися...

ОЛЬГА МИХ. (Стоплюється з місця.) Покиньмо про це!.. Благаю!..

ВОЛОЩУК. Вислухайте мене до кінця...

ОЛЬГА МИХ. Боже!.. Я не знала, що ви такий жорстокий...

ВОЛОЩУК. Так, так, так! Я жорстоким став, неначе кат. Такими нас робить свобода, з'їдена тиранами. Нам вивернули душі. Нашу людяність струїли жовчю ненависти. І єдину іскру ще людського, не зотлілого у моїй душі, я віддам вам і вашим дітям, Ольго Михайлівно.

ОЛЬГА МИХ. Спасибі... Я, мабуть, збожеволіла б, коли б у ці хвилини вас не було коло мене.

ВОЛОЩУК. У тяжкі хвилини ми не маємо права трапити рівноваги...

ОЛЬГА МИХ. Яке вже там право?.. У чому?.. Перед ким?..

ВОЛОЩУК. Перед народом своїм.

ОЛЬГА МИХ. (Безнадійно.) До краю зламаним...

ВОЛОЩУК. Але не вбитим.

ОЛЬГА МИХ. Знищеним... безсилим... безвольним...

ВОЛОЩУК. Ні-ні-ні!.. Не безвольним, а безмовним у сліпому куті. Чи ви коли поринали в безодню їхнього мовчання? Довгого, холодного? Як мовчать раби, стримуючи в серці вогонь помсти. Народ мучиться у мовчанні. Хто ж світові розкаже про ці муки? Хто врятує людство від грядущого кошмару? Хто? Діти, Ольго Михайлівно. Я розумію — це не легко. Та, може, у цих жертвах криється народу нашого визволення. А порятунок ваших дітей лежить на терезах офіційної відмови від Гната Максимовича.

ОЛЬГА МИХ. Боже!.. І ви мене штовхаєте на цей шлях.

ВОЛОЩУК. Підпишете ви чи ні, це долі Гната Максимовича не змінить. Його засуджено. Ваше ж відречення...

ОЛЬГА МИХ. Яка ганьба!..

ВОЛОЩУК. Так, ганьба! Небувала, нечувана. Але ганьба не вам, а насильникам свободи. Убивникам людини. Ганьба руїникам країни, сім'ї, законів, права і правди...

ОЛЬГА МИХ. Це понад мої сили. Я не можу цього зробити. Не можу!.. Щоб я... дружина, сама оганьбила мужа тавром „ворога народу“?.. Чоловіка, що вийшов з-під селянської стріхи... Жив для народу... Ах!.. Який це жах!.. Розум не може збагнути... Цього ніколи мені не простить ніхто...

ВОЛОЩУК. Народ наш нап'яв на себе маску. Віру свою береже у глибині душі. Життя штовхає всіх іти на меч з мечем. На брехню з брехнею. Наші брати гинуть на каналах, по тундрах, в льохах. Рятуймо ж людину хоч тут, а вона витягне святу правду на світ.

ОЛЬГА МИХ. Я цілком знищена, розбита... Ні до чого не здатна...

ВОЛОЩУК. Не зробіте цього, то збільшите тільки собою і дітьми вашими в'язниці невинних жертв. Сьогодні вас викинули з спілки. Завтра не пустять до школи. Позбавлять шматка хліба й тісного чужого кутка. На кожному кроці за вами стежитимуть очі Шакалових. Силоміць відберуть ваших дітей. Розвіють усіх вас по світу. Без сліду... без слова... навіки...

ОЛЬГА МИХ. А-а!.. Я страчу розум...

ВОЛОЩУК. Опануйте себе. Відпочиньте і... обмір-

куйте. Це єдиний шлях до порятунку вас з дітьми. За всі прикромці, вчинені вам, вибачте мені. Я бажаю вам тільки полегші й добра. При першій потребі я готовий вам у всьому, чим можу, допомогти. Гукайте на мене.

ОЛЬГА МИХ. Дякую, Василю Петровичу. Заходьте. Я боюся надовго лишатися насамоті.

ВОЛОЩУК. Добре. Заходитиму. Мені вже нічого ні лякатися, ні губити. Тільки й маєтку, що пошарпана душа. Бувайте... *(Виходить.)*

IV

(Ольга Михайлівна сама.)

ОЛЬГА МИХ. Що робити? *(Ламає руки.)* Де взяти сили, щоб знести ці муки? Куди подінуся з дітьми? Що їх жде? Отрутне впоювання ненависти до батьків? Самота, голод, зима... *(Стенулася.)* Боже!.. Де ж край тортурам?.. *(Бере з писемного стола фото Шавлія і, пильно вдивляючись в нього, намагається в кожній рисі відтворити живий образ чоловіка.)* Що сталося з тобою?.. Де ти? Чи ти знаєш, що я з дітьми стою над безоднею? *(На білій плямі вікна вималююється обрис постаті Шавлія.)* Ще трохи і я впаду... Що мені робити?..

ГОЛОС ТІНІ. Не муч себе, дорога Олю... Рятуй дітей...

ОЛЬГА МИХ. *(Скрикує.)* Гнате!.. *(Кинулася до вікна.)* Гна... *(Тінь пропала.)* Що зі мною? Марю? Я чула Гнатів голос... Так, так, так... Його голос... А може?.. *(Тре рукою чоло.)* Може я трачу вже розум?.. А діти ж?.. Діти мої!!! Ні-ні-ні!.. Не хочу!.. Не можу!.. Я мушу жити!.. Я мушу рятувати дітей!.. Так, так, так!.. Рятувати!.. Але як?!.. *(Істерично кричить.)* Хто мені скаже, як рятувати дітей?.. *(Тяжко падає навколішки коло столу, вириваючи з душі скаргу-молитву.)* Боже!.. Я вже не маю сили боротися з жахливими думками!.. Вони пожирають моє серце... Прости мене!.. Не для розкошів я потопаю у страшному гріху... З любови до дітей так низько падаю... Життя моє розбите... Зламана душа... Молю ж Тебе,

Спасителю Єдиний!!! Подай мені сили у хвилини найстрашнішого мого злочину... Без цього я не здолаю вчинити присуд над батьком і чоловіком... (Падає головою на руки й довго безголосо ридає. Потім рішуче встає, бере папір, аграмент, сідає до столу й пише, раз-за-разом витираючи хусткою очі.)

V

(Входять Наталя й Маріянна. Зупиняються на порозі. Ольга Михайлівна їх не помічає. По хвилі вони підходять до матері й стають обабіч неї.)

НАТАЛЯ. Що з тобою, мамочко?

МАРІЯННА. Ти знову плачеш?

ОЛЬГА МИХ. Маріянно... Наталю... Ви вже дорослі... Мусіте розуміти... Для вашого добра... Щоб могли ви далі жити... вчитися... Ми повинні відректися від батька...

(Маріянна й Наталя падають коло матері на коліна, обіймають її, хапають за руки, цілують, молять.)

МАРІЯННА. Мамо!..

НАТАЛЯ. Мамочко!..

МАРІЯННА. {

НАТАЛЯ. }

{ Молимо тебе... Не треба... }

ОЛЬГА МИХ. Батько наш... — „ворог народу“...

МАРІЯННА. Не говори так... .

НАТАЛЯ. Неправда!..

МАРІЯННА. Татко наш любить народ...

НАТАЛЯ. Не відрікаймося!..

МАРІЯННА. {

НАТАЛЯ. }

{ Мамочко!.. Не робімо цього!.. (Ридають.) }

(З радіоголосника ледве чути мелодію пісні "Широка страна моя родная".)

ОЛЬГА МИХ. (Встає з стільця, підводить Маріянну й Наталю, витираючи їм хусткою очі.) Не плачте, діти... Нехай наші сльози впадуть вічним прокляттям на ката... що ціною ганьби й неслави дарує нам страдницьке життя... Підписуйте, мої дорогі... Це тільки так... про людей... Але з душі... (Ледве говорить.) Ми не викинемо батька ніколи... ніколи, діти... Нехай Господь буде нам у цьому свідок і суддя...

МАРІЯННА. (*Тремтливою рукою бере перо.*) О, мамо, мамочко!.. Як страшно робити цей гріх проти батька...

(Перо падає з Маріянниних рук. Пісню чути голосно: "Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышет человек". Ольга Михайлівна стинається, хапає зі столу заяву, рве на шматочки й кидає на підлогу. Потім поривається до радіоголосника, зриває його з стіни, топче ногами.)

ОЛЬГА МИХ. Брехня!.. Брехня!.. Брехня!..

МАРІЯННА. }
НАТАЛЯ. } Мамочко!.. Що з тобою?!.. Не треба!..

ОЛЬГА МИХ. Брех... (*Непритомніючи, падає дочкам на руки.*)

МАРІЯННА. Мамо!..

НАТАЛЯ. Мамочко!..

З а в і с а

Д І Я Т Р Е Т Я

(По чотирьох роках. Простора кімната в студентському гуртожитку. Посередині великий стіл, накритий газетами: "Пролетарська Правда", "Комуніст". Попід стінами стоять ліжка, тумбочки, етажерки з книжками.)

I

(Студент Давид, сидячи коло столу проти маленького люстерка, кінчає голитись. Входить студент Лакузенко.)

ЛАКУЗЕНКО. А-а! Давид! Перед побаченням провадиш санітарну обробку?

ДАВИД. Збираюся на „Червоний мак“. То підмолодитись хочу перед балетом та сходити в лазню. Може, підтримаєш компанію?

ЛАКУЗЕНКО. З охотою, бо щось мене починають турбувати (*знижує плечима*) чужді елементи.

ДАВИД. Ліквідувати як клясу.

ЛАКУЗЕНКО. Опредільонно!

ДАВИД. А ти, мабуть, з інституту?

ЛАКУЗЕНКО. Ні. З паровозо-ремонтного заводу. Прецікаві збори були.

ДАВИД. Чим саме?

ЛАКУЗЕНКО. Секретар завпарткому нове гасло висунув.

ДАВИД. Товариш Змейов? Цікаво? Говори яке?

ЛАКУЗЕНКО. Гасло боротьби з мовчунами.

ДАВИД. З мовчунами? А це що за нова кляса?

ЛАКУЗЕНКО. Категорія робітників, що при всяких обставинах мовчить.

ДАВИД. О-о! В цьому криється діалектична логіка спізнання внутрішнього світу суб'єкта.

ЛАКУЗЕНКО. Точно. Що перебуває в стадії потенціального ворога народу.

ДАВИД. Не страшно. Від універсальної зброї НКВД не вислизне найхитріший контрреволюційний вуж.

ЛАКУЗЕНКО. А чи не здається тобі, що Борис Двоян останнім часом теж почав утікати в затінок мовчунів?

ДАВИД. Не думаю. Мовчазність Двояна має іншу якість. Він по вуха закоханий в артистку. Знаєш, оту веселу молоду бльондинку?

ЛАКУЗЕНКО. Знаю. Але студент-марксист на кохання мусить дивитися простішими очима. Мені здається, що тут ховаються глибші причини.

ДАВИД. Приглянься.

II

(Входить Борис Двоян з купою книжок під пахвою.)

ДВОЯН. Куди це ви так поспішаєте, товариші?

ДАВИД. У лазню. Може й ти з нами?

ДВОЯН. Часу шкода. Потрібно опрацювати багато матеріялу до державного іспиту з діямату.

ДАВИД. А ми увечорі на „Червоний мак“.

ДВОЯН. Бажаю успіху.

(Давид і Лакузенко, загорнувши в газету білизну, виходять. Двоян сідає до столу, розташовується з книжками. Перегортає сторінки, читає, робить помітки, виписки.)

ДВОЯН. (Прижмурюючи очі.) В чому суть діалектичного матеріялізму як науки? (В цей час прочиняються двері й де

кімнати заходить Маріянна. Навиштиньках крадеться до Двоєна. Він не помічає її і п'ятишкільською монотонно сам собі відповідає.) Суть діалектичного матеріалізму полягає в тому, що він розкриває причинові зв'язки розвитку явищ природи й суспільства за непорушними законами тріади: теза, антитеза, синтеза. Наприклад, класові протиріччя за капіталізмом — теза . . .

III

МАРІЯННА. (*Закриваючи руками Двоєнові очі.*) Жовтнева революція — антитеза.

ДВОЯН. (*Хапаючи Маріянну за руки.*) Маріянна! Марі . . .

МАРІЯННА. Всі студенти, як папуги, товчуть оцей приклад.

ДВОЯН. Вгадала. Набридлий штамп. Хотілося б подати свій, оригінальний.

МАРІЯННА. Я допоможу. Запиши мій.

ДВОЯН. З охотою. Давай. (*Хапає олівця.*)

МАРІЯННА. (*Піднесла голову з серйозною міною на обличчі.*) Борис Двоєн — теза. Маріянна Орлянська — антитеза. А з цього може вийти найпремиліша синтеза. (*Розводить Двоєнові руки, обіймає за шия й палки цілує.*)

ДВОЯН. Шалена. Я трачу стрим. На іспитах провалюся.

МАРІЯННА. А ти поклич на допомогу найорганізованішу матерію — розум, і він угамує спалах твоєї крові.

ДВОЯН. Маріянно! Золотко! Чи можна спинити вибух, коли на порох впаде іскра? Коли душа поринає в твої озера-очі? (*Поривається до Маріянни.*)

МАРІЯННА. (*Робить застережливий рух.*) Ти деклямуєш, як закоханий поет! Гай-гай, Борисе! (*Злетка відтручує від себе Двоєна.*). Дурненький філософе. Ти марксист тільки зверху. А в серці — лірик непоправний і романтикаліст. Марксист мусить бути врівноважений. Бо може статися передчасна синтеза і твоя Маріянна обірве науку на останньому курсі інституту, а кандидат в асистенти марксизму-ленінізму дошукуватиметься діалектичних висновків біля телюшок і коліски.

ДВОЯН. Ти жорстока.

МАРІЯННА. Ха-ха!.. Дурненький! (*Легенько б'є Бориса в лице.*) Ти хотів оригінального прикладу і я тобі подала.

ДВОЯН. Хіба ж такими прикладами можна ілюструвати закон тріяди перед професором?

МАРІЯННА. А чому ж би то й ні?

ДВОЯН. Та ж професор прийме мене за дивака.

МАРІЯННА. Що? Нехай посміє. Одразу тоді введу до закону тріяди самого професора, що для об'єкту своїх поглядів вишукує суб'єкта серед студенток-красунь.

ДВОЯН. Ха-ха! Ну в тебе, Маріянно, й око. Ти була б прекрасним пропагандистом. І навіщо ти пішла в драм-інститут?

МАРІЯННА. (*Зідхнувши.*) А-ах! Що варті всі ваші матеріалізми проти мистецтва. Актори — то справжні інженери людських душ. Вони сягають найглибших тайників почувань.

ДВОЯН. Вибач. Матеріалістична філософія — ось основа всіх наук і мистецтва.

МАРІЯННА. (*Роздратовано.*) Ах, Борисе! Як нудить від цього всього. Мені здається, що цією філософією смердить навіть борщ та каша з прілого пшона у студентській їдальні. Як хочеться вже простого кулешу з кабиці. Запаху сіна. Сюрчання коників лугових та воркотання горлиць у вербах.

ДВОЯН. Марі! Що ти говориш? Я тебе не розумію.

МАРІЯННА. Невже?

ДВОЯН. Останнім часом у тобі пробиваються якісь дивні зміни.

МАРІЯННА. Все тече, все міняється.

ДВОЯН. Що ти хочеш цим сказати? Хто вчить тебе цього?

МАРІЯННА. (*Сумно.*) Трохи навчили книжки з матеріалістичної філософії, але більше — життя.

ДВОЯН. Хіба може комсомолка даватися в обійми занепадницьких настроїв?

МАРІЯННА. Що ж... Філософи пізнають життя категоріями холодного розуму, а мистці почуттям і серцем. Але... облишмо про це. Не варто дурниціями забивати собі голови, псувати настрої.

ДВОЯН. Маріянно! Матеріалістичну філософію ти називаєш дурницями? Єдину підставу до пізнання світу?

МАРІЯННА. Як для кого й коли.

ДВОЯН. Для всіх. Завжди.

МАРІЯННА. На певному етапі — можливо.

ДВОЯН. Ні, Маріянно, вічно.

МАРІЯННА. (*Рішуче.*) Матерія тільки вічна, але й вона мінлива своєю формою і якістю.

ДВОЯН. Що ти хочеш цим виправдати?

МАРІЯННА. Нічого. Хіба може істота, прибита цвяхами до стовпа, виправдуватись перед своїм катом?

ДВОЯН. Але ти ж не прибита цвяхами, а я, здається, не кат...

МАРІЯННА. Ах, Борисе! І я, і ти, і всі ми прибиті, зв'язані, закуті.

ДВОЯН. (*Довго мовчки дивиться на Маріянну.*) Так, так, так! Нарешті прорвалося. Чи це ж ти, Маріянно? Ні, ні! Не може бути! Скажи, що сталося? Чи граєш ти, чи так легко важиш поважними речами?

МАРІЯННА. Ха-ха! Це найвдаліше твоє питання. Раніш і я гадала, що тільки актори грають у театрі. А тепер прийшла до іншого переконання. Актори всі — живуть. (*Двоє засміявся.*) Так, так! Не смійся. Живуть! Перевтілюються в образи. Радіють, кохають, протестують! Борються думками, ідеєю, зброєю. Виявляють людське Я в усій глибині одности і протиріч. А що ми робимо тепер? Тисячі, мільйони? Сміємося не тому, що нам весело. Слаavimo не того, кого любимо. Робимо не те, що бажаємо. Всі ми тільки граємо.

ДВОЯН. Марі!.. Від твоїх слів віє жахом. Я нічого не розумію. Скажи, що ти жартуєш. (*Кричить.*) Я не пізнаю тебе!..

МАРІЯННА. Ха-ха! Любенький філософе! От бачиш — я на мить скинула з себе грим і ти не пізнаєш мене. Бо всі ми звикли бачити один одного у гримі. Плескати за порядком дня. Народжуватись за пляном. Умирати з достатку.

ДВОЯН. Маріянно! Коли б я не знав тебе з дитинства, то сказав би...

МАРІЯННА. (*Перебиває.*) Що Бог спустив на парашут з пекла Єву, щоб буржуазним яблучком спокушати марксиста у раю? Ха-ха!

ДВОЯН. Це просто глузування!

МАРІЯННА. Ні, Борисику! Це самокритика. Хто ліпше виконує ролю свого ампуа, той довше лишається на сцені нашого геніяльного театру. У кого ж пробивається крізь грим своє обличчя і своя душа, той зникає зі сцени негайно, назавжди.

ДВОЯН. Я боюся, щоб ця гра не стала поміж нами прірвою.

МАРІЯННА. Не бійся, Борисику. Через найглибшу прірву я думками перейду до тебе. Влізу в твою душу і далі будемо грати наші спільні ролі.

ДВОЯН. Я комсомолец, марксист. Я ніде не граю жадних ролей.

МАРІЯННА. Граєш, Борисе. Граєш, як і всі ми.

ДВОЯН. Марі!.. Облишмо жарти. Підшукай відповідніший матеріал. Клясовою боротьбою не логковажать. А партія — дуже поважна річ, щоб її брати за об'єкт артистичних вправ.

МАРІЯННА. Ха-ха! Дурненький, не протестуй. Адже я й словом не згадала про партію. Але думками про неї, бачиш, ми таки прийшли в контакт. Так, Борисе! Партія. Наш загальний диригент. Божок, овіяний ореолом страху. Махнула паличка і божевільна веремія закрутила всіма: поетами, музиканами, маршалами. Одних наверх виносить, інших в каналах топлять, по тюрмах убивають. І то не влавано, як бачимо в театрі, а так таки насправді. Ламають кості, ріжуть і стріляють. Хіба не так, Борисику?

ДВОЯН. Сьогодні в тобі заговорив сам диявол.

МАРІЯННА. Ха-ха! Хіба марксисти вірять у диявола? Дурненький. Я тільки на хвилину зняла перед тобою грим. А ти боїшся це зробити хоч би на мить одну.

ДВОЯН. Я ніколи в гримі не ходив. Нехай до гриму вдаються ті, що в атавізмі буржуазних покидьків знаходять собі втіху.

МАРІЯННА. (*Ображено.*) Так?

ДВОЯН. Так!

МАРІЯННА. А глянь мені у вічі. Ні, ні, ні! Не так! Дивися довго, пильно, не ховайся!

ДВОЯН. Марі! Киньмо бавитись.

МАРІЯННА. *(Кидається до Двоєна, влітається руками йому в чуприну, повертає голову до себе, пильно дивлячись йому в очі.)* Борисе, я не бавлюсь. Я хочу подивитися в твою душу без гриму.

ДВОЯН. Маріянно, твій замах не на адресу!

МАРІЯННА. На адресу, любенький. Скажи, хіба партія не вчить тебе нищити всіх ворогів? Без жалю, без вагання! А ти кохаєш доньку „Ворога народу“. Ти ж добре знаєш, що я не Орлянська, а Шавлій. Що наша вбиральниця гуртожитка — то моя мати, а не тітка. Що сміттярем працює викинутий зі школи пенсіонер-учитель. Наша дорога бідна Фльора.

ДВОЯН. Я переконаний, що з твоїм батьком сталося якесь непорозуміння.

МАРІЯННА. А чи не здається тобі, що все наше життя — то суцільне непорозуміння? Фальш! Брехня!

ДВОЯН. *(Відкидаючи від себе Маріянну, обурено.)* Так може говорити лише міщанка, а не комсомолка пролетарського ВИЩу!

МАРІЯННА. *(Запально у тон Двоєнові.)* Я ненавиджу комсомол! Ти добре про це знаєш! Для мене він тільки пашпорт, що дає право вчитися в інституті та право на миску вонючого борщу. *(Обертається спиною до Двоєна.)*

ДВОЯН. *(Лютю кидається до Маріянни.)* Маріянно! Не муч мене! За такі речі я тебе задавлю!..

МАРІЯННА. *(Поривно обернувшись, довго дивиться сталевим поглядом Двоєнові в очі, потім спокійно, зниженим тоном деклямує.)*

Ми паралітики з блискучими очима.

Великі духом — силою малі.

Орлині крила чуем за плечима,

Самі ж кайданами волочим по землі...

(Двоєн знесилено опускає руки.) Прости мене, Борисе. Я більше не буду мучити тебе. Прощай! *(Поривається їти до дверей.)*

ДВОЯН. *(Заступаючи Маріянні дорогу.)* Маріянно! Ти сьогодні наговорила страшних речей. Але без тебе... мені ще страшніш. Не йди.

МАРІЯННА. *(Обіймаючи Двояна за ший.)* Бачиш, любий... І в тобі, нарешті, озвалась нотка, співзвучна голосові у моїй душі. То, Борисику, в тобі заговорила людина, що прагне волі, як жайворонок сонця на весні, як орел просторів синіх над Козацьким Лугом. Хіба і я і ти — нас двоє різних — не є одним нашої трагічної доби? Адже мімоза й та на подих легкий вітру згорта свої листочки. А ми ж, Борисе, люди. Чому ж ми не маємо права на захист навіть того, що його має німа природа? Ми каліки з розчачн~~у~~тим еством. Боїмося зазирати глибше в наші душі. Ходимо навшпиньках, озираючись. Борисе! Коли ж ми станемо людьми?

ДВОЯН. Маріянно!.. Моя Марі!.. *(Хоче втисися устами в Маріяннині уста. З коридору чути гомін.)*

МАРІЯННА. Але, здається, хтось іде. *(Відходить геть від Двояна.)*

IV

(Входить Григорій Скорина.)

СКОРИНА.. А-а! До вбогої хатини спудеїв завітала Ізольда Білокудра. Низько вклоняюся чолом!

МАРІЯННА. До поетів музи летять, як бджоли до меду.

СКОРИНА. То було в часи романтики. Тепер музи летять здебільша на добрий гонорар. У трести, *(моргаючи очима у бік Двояна)* до катедр філософії, а найчастіше — у храми державної безпеки. Поети ж на самоті творять у злиднях.

МАРІЯННА. Не бідкайтесь, Грицю. Хіба мало з радянських письменників стали вже мільйонерами? Наприклад, Тичина, Корнійчук, Бажан.

ДВОЯН. Маріянна слушно говорить. Поети з епохою мусять іти в ногу.

СКОРИНА. Генії епоху випереджають на століття. Кайдани ж золоті приковують поета до крамарки-землі, як льокая срібляки до пана.

МАРІЯННА. Ха-ха! Поет філософа на слизьке зігнав. Приємно бути арбітром цікавого двобою.

СКОРИНА. А ще було б цікавіше послухати твого епілога, Маріянно. Скільки вже обіцяєш і все тікаєш з ним.

МАРІЯННА. Ти добре знаєш, Грицю, що я нічого не пишу. Іноді про себе щось марю. Адже це тільки епілог до неписаної драми.

СКОРИНА. Такі твори бувають цікавіші за надруковану макулятуру.

МАРІЯННА. Багато в ньому ще є чогось неспійманого і неокресленого, як у тумані золотому далеч ранньої весни.

СКОРИНА. О, то має бути щось надзвичайне. Я відчуваю.

ДВОЯН. Бережися конкуренції, Скорино.

СКОРИНА. Маріянно! *(Благально.)* Хоч шматочок...

МАРІЯННА. Добре, добре, Грицю. Я тобі прочитаю без свідків. А тепер, на жаль, мушу йти. До побачення, товариші! *(Виходить.)*

V

СКОРИНА. Справжня степова муза. Як сонце вранці! Як вихор на гривах залшеничених ланів! Прудка, як стріла. А глянеш у затінені довгими віями сині очі — тебе пориває якась підсвідома сила. Заздрю тобі, Борисе.

ДВОЯН. Правда. Вона ніби володіє якимись чарами. Не можеш відігнати про неї думок. Мариш, як школяр. Тільки прикро, що іноді в ній ще проривається щось не наше, не комсомольське.

СКОРИНА. *(Спалахнувши.)* А-а! Не вгніздилася ще цілком у комсомольське корито. То, значить, з неї таки буде справжня артистка.

ДВОЯН. Так міркують елементи дрібнобуржуазної богеми.

СКОРИНА. Ні, до таких міркувань штовхає життя.

ДВОЯН. Це стара пісня, друже, відмираючої кляси.

VI

(Входить Юрій Булат.)

БУЛАТ. Здаля чую, як історик дискутує з літератором.

СКОРИНА. Що стоять на різних філософічних платформах.

ДВОЯН. Бо з Грицька ніяк не відшкребеш залишків ідеалізму.

БУЛАТ. То звичайний дух заперечення поета. В поезії Скорина інший. Учора я читав у журналі Гриців вірш про вождя. То щось надзвичайне. Відчувається динаміка, свіжитна, сила.

СКОРИНА. А-а, то поезія із циклю „Гонорар“.

БУЛАТ. Я вірю, що Гриць і зараз може нас потішити якоюсь новиною.

СКОРИНА. Якщо маєте охоту?

БУЛАТ. Послухаємо з приємністю.

СКОРИНА. Може хочете послухати щось із циклю „Серце в жалобі“?

БУЛАТ. О, інтимна лірика! Дуже цікаво. Просимо, читай.

СКОРИНА. *(Витягає з бокової кишені блюзи малесенького записничка.)* Бачите цього бльокнотика? На кожній сторінці в ньому написано вірш. Ці поезії я звіряю тільки своєму серцю та найближчим друзям. *(Деклямує, час від часу зазираючи до бльокнота.)*

Незримо гналась за Хомою
Смерть під червоною габою.
Брела степами по ріллі,
Пила росу з чола слідів.

В'ялила тіло, кров спивала,
Що з битих ніг йому скипала
На глицях гострої стерні,
Аж поки впав Хома в ярмі.

Прилип сухим до полу тілом.
Він чує — встати вже не сила...
Не їсти жолудів йому,
Ні степового кураю.

Зійшлась до двору вся громада.
Півголосом велася рада...
— Чого так рано йдеш від нас? --
Спитав Хому сусід Панас.

Хома зиркнув на бідну жінку,
На політрука у пристінку,
На голу хату, дітвору
Й прорік, всміхнувшись: — Я помру
З надміру щастя у раю...

ДВОЯН. Ти це називаєш поезією? Та це ж лебедина пісня куркуля! Дворушництво, Скорино!

СКОРИНА. Буття визначає свідомість. Яка доба, такі й люди.

ДВОЯН. Це наклеп на радянську дійсність! Це... це ворожий виступ проти партії!..

СКОРИНА. Є категорії в житті, що стоять понад партію. Це — правда, Борисе! Народ!

ДВОЯН. Скорино! Ти розкриваєш страшне своє нутро! Промовчати про це — то ж каригідний злочин!

СКОРИНА. *(Спокійно.)* Ти не Лакузенко і не Давид. Перед тобою я й не криюсь, бо вірю ще тобі й тепер.

ДВОЯН. Помиляєшся, друже! Комуніст злочину проти партії не прощає нікому: ні батькові, ні товаришам.

СКОРИНА. *(Підходить до Двоянна впритул.)* Ти мене цим не лякай. Ти цього не зробиш. Дуже міцно ще в тобі живе українець. І доки партія не з'їла в тобі голосу народу, ти зостанешся Борисом Двоянном. Ти протестуєш, бо тебе це мучить. Ти шукаєш виправдання в космічному щасті людства, щоб заглушити в собі стогін рідної землі. Цей стогін уб'є в тобі комуніста. Двох Борисів ти в собі не вмістиш. Згинеш, Борисе! Або партія уб'є в тобі українця. Станеш зброєю бездушних. Багатієм між жебраками.

Щасливим серед умираючих. В ім'я партійної дисципліни будеш сміятись, плескати, хоч душа твоя заходитиметься риданням.

ДВОЯН. Я не гімназистик поміщицької гімназії, а син машиніста і студент пролетарського ВИШу. Буржуазними сантиментами ніхто мене не спокусить.

СКОРИНА. Я не спокушаю. Це синтеза моїх спостережень над твоєю душею.

ДВОЯН. Ха-ха-ха! Яка геніяльна проникливість! З душею носяться дегенерати ідеалізму. Для марксиста найвища субстанція — високоорганізована матерія.

СКОРИНА. Називай її, як хочеш. Та коли ця „субстанція“ вихопиться з партійного полону, то її носій побачить іншим і світ і себе.

ДВОЯН. *(Погрозливо.)* А ти знаєш, куди потрапляють всі ті, кому такі думки міцно залазять у голову?

СКОРИНА. Дуже добре знаю, де бондарі натягають стандартні обручі на людські голови! І в тебе язик повернувся мені цим погрожувати? *(Рішуче.)* Так донось! Донось на мене! На, бери ось „Мое серце“, як речевий доказ!.. *(Тицьнув бльокнота Двоянві в руки.)* Неси! Віддай! І твій шлях до партії буде забезпечений цілком!

VII

(Віходять Давид і Лакузенко.)

ЛАКУЗЕНКО. О-о, дискусія! Товариш Скорина, мабуть, збагатив новим твором пролетарську поезію? Цікаво прочитати. *(Простягає руку до бльокнота, що Двоян тримав у своїй руці. Булат і Скорина вп'ялися очима в Двояна. Напружена павза.)*

ДВОЯН. *(По хвилі вагання.)* Відчепись! Немає тут ніяких поезій. *(Рвучким рухом сунув бльокнот до кишені.)*

ДАВИД. Тут не поезія була об'єктом дискусії, а, мабуть, ота бльондиночка! Хі-хі-хі! Артистка.

ЛАКУЗЕНКО. Опредільонно! За ту білу курочку два півники й зчепились.

ДВОЯН. За кого ми зчепилися, то не ваша справа.

ЛАКУЗЕНКО. Така б то недоторка?

ДАВИД. *(Іронічно.)* Татьяна з „Євгенія Онегіна“. Гляди, Лакузенко, щоб тобі не прийшлося бути секундантом на дуелі в героїв наших днів.

ЛАКУЗЕНКО. Ха-ха-ха!

ДАВИД. Хі-хі-хі!

ДВОЯН. *(Ображено.)* Ваша Татьяна — жаба безпринципна. Рабиня дворянських забобонів.

ДАВИД. О-о!..

ЛАКУЗЕНКО. *(Підходячи до Двоаяна.)* А ваша, товаришу Двоаян? Хто така ваша Татьяна? Чи це, може, воєнна таємниця? Хі-хі-хі!

ДВОЯН. То вже мені про це знати.

ЛАКУЗЕНКО. *(Єхидно.)* І більше нікому? *(Іронічно посміхнувшись, виходить з кімнати.)*

ДАВИД. Лакузенко! До театру вже час!

ЛАКУЗЕНКО. *(З коридору.)* Добре, добре! Виходь! Я наздожену!

ДАВИД. Цікаво, товаришу Двоаян, чи скоро дебютуватиме ясноволоса твоя Мельпомена? В якій ролі? Я чув, що її збираються забрати до театру в Москву?

ДВОЯН. Спитай її, коли тебе так цікавить.

(Раптом прочиняються двері й хтось чукає: „Двоаян до телефону“. Двоаян притъма вибіє.)

ДАВИД. Ну, товариші, хто куди, а я на балет. На „Червоний мак“. *(Дивлячись у люстерко, поправляє свою краватку й муляє мелодію „Ой, яблучко“.)* Не забудьте залишити мені чаю. *(Виходить.)*

БУЛАТ. *(Кидається до Скорини.)* Що ти робиш? Ступати римована. З ким і чим жартуєш?

СКОРИНА. Юрію! Та не можна ж навіки зав'язати душу в мішок!

БУЛАТ. Душу, душу! Кому потрібна твоя розпанахана душа?

СКОРИНА. Не бійся. Ми з Борисом товариші ще з дитинства. Я його дуже добре знаю.

БУЛАТ. Не забувай, що чортове колесо легко рве не тільки павутиння давнього приятельства, а найміцніші жили кривности.

СКОРИНА. *(По павзі роздумування.)* Ти маєш рацію.

БУЛАТ. Отож, не гарячкуй. Якнайшвидше поверни свій бльокнот. Подумай про певніший сховок для нього.

СКОРИНА. А вірш про Хому?

БУЛАТ. *(Сердито.)* Надрукуємо в твоєму посмертному виданні.

СКОРИНА. У-у! Їдкий сатирик. Може разом підемо в будинок літератури?

БУЛАТ. Сьогодні не маю охоти.

СКОРИНА. Чекаєш на кого?

БУЛАТ. Та...

СКОРИНА. *(Кладе руки Булатові на плечі.)* Знаю, знаю. Чудова дівчина. Але в нашу добу їй жити, все 'дно, що квітку посадити на жорству. Люби й бережи її. Ну, бувай! Шкода, що не маю собі попутника. Сьогодні, здається, знову будуть розпинати Сосюру. *(Виходить.)*

БУЛАТ. *(Замислився.)* Куди йти? Адже усюди одне. Лай, протестуй, кайся або мовчи. Але вже й мовчати небезпечно.

(Виймає з футляра скрипку, пробує на струнах стрій і довго дивиться кудись у простір. Потім починає грати. Мелодії спочатку рвуться, перебігаючи одна по одній, наче розгублені думки, серед яких важко спіймати провідний мотив. Та звуки поволі врівноважуються. Скрипаль зосереджується, і на загальному тлі українських мелодій починають виразніше пробиватися, то затихаючи, то підносячись до розпуки й відчаю, тужливі звуки народної пісні: "А всі гори зеленіють, тільки одна гора чорна".)

VIII

(Тихо прочиняються двері. На порозі з'являється Наталя, бліда, змарніла. Довго слухає, схилившись до одвірок, аж нараз не заходить-ся тяжким кашлем. Булат уриває гру.)

БУЛАТ. *(Поривно обертається.)* Наталя?!

НАТАЛЯ. Пробач, Юрію, що я так нечемно обірвала твою чарівну пісню.

БУЛАТ. То пусте, Наталю. Тобі недобре?

НАТАЛЯ. Не турбуйся. Трохи кашель давить. А то все було б гаразд. Але... годі про це. Комаха бурі не спинить

БУЛАТ. *(Бере Наталіні руки в свої.)* Двом комахам легше на світі. А таких, як ми, Наталю, мільйони.

НАТАЛЯ. *(Покірно стилиється до Булата.)* Спасибі, дорогий. Маріянна подалася до театру. Я лишилась одна. Чую — скрипка тужить. Не хотіла була тобі заважати, але якась незрима сила потягла мене сюди.

БУЛАТ. Вибач, Талю, за невправність. Колись і я мріяв стати музикою, але не пощастило. Замість консерваторії, потрапив до ветеринарного інституту. А самотужки збагнути глибини клясики неможливо. Просто соромно братися за скрипку.

НАТАЛЯ. Не говори так, Юрасю. *(Обіймає Булата за шию, дивиться в очі.)* Хочу бути з тобою щирою. Не розуміюся я на тонкощах чужої клясики. Якась вона мені далека, незбагненна. А діткнеться мого слуху рідна мелодія, навіть якийсь примітив, і я сама стаю вразлива, як струна. От і зараз. Щось тоскне до фізичного болю лилося з-під твого смичка. Крик невільниці, що самітна б'ється у тернових хащах, стікає кров'ю. Довкола бездоріжжя. Ні проблиску вгорі. Ні відгуку живого. Наче на межі божевілля свідомість потопає під тягарем думки, що до порятунку всі дороги вже знищено... Але... Юрасю! Що з тобою? У тебе сльози в очах.

БУЛАТ. Ти словами доспівала таємницю, що так невдало я ловив на струнах.

НАТАЛЯ. Ти ховаєш від мене таємниці?

БУЛАТ. Так, Наталю. Ховав.

НАТАЛЯ. Не віриш мені й досі?

БУЛАТ. Я завжди тобі вірив, але не хотів тебе плямити своїм минулим.

НАТАЛЯ. Чорніших плям ніхто мені не кине, як я ношу їх у своїй душі. З твоєю піснею я ніби очищалась.

БУЛАТ. Мелодію цієї пісні я приніс із Соловків.

НАТАЛЯ. Ти був на засланні?

БУЛАТ. Більше року.

НАТАЛЯ. Більше року? *(Закрила руками очі, поточилась.)*

БУЛАТ. Наталю, що тобі?

НАТАЛЯ. Нічого, дорогий. Мені вже легше. Дозволь

сісти... (Булат підсуває стільця.) Дякую. Говори, Юрасю. Де? Коли?

БУЛАТ. Почалося це з Сахнівського району. Вночі, наче каторжників, нас вивезли з села Вовчого до станції. Три дні пакували непалені вагони нещасними. Плач дітей, голосіння жінок, стогін німечних стрясали душі перехожим. А коли ешелон з невільникми від'їхав від станції, з вагонів викинули на сніг двоє мерзлих дітей та стару бабусю.

НАТАЛЯ. Ах, який жах!

БУЛАТ. Кілька тижнів нас везли все далі від рідної землі. На Соловки. Голодні брели глибокими снігами. Скільки нас упало по дорозі, скільки замело хуртовиною — не знати. За тридцять кілометрів пішки ходили рубати ліс. Батьки тижнями не бачили дітей. Не спали, а цілі ночі корчилися з холоду в наметах. Проклинали катів, кликали смерті. А на ранок, дивись, хтось не підводився з місць.

НАТАЛЯ. (Стинається.) Страшно. Де сила береться в людини терпіти стільки мук?

БУЛАТ. А вернемося в табір... О-о!.. То незбагнений людською уявою кошмар. Там немовля, упавши з нар, убилось об чавунні плити. Там батько доходить. Голосять дочки, син. Когось шукає божевільна по кутках. Над померлими дітьми мати рве на собі коси. І от у цю хвилину десь із кутка розпукою полилося: „А всі гори зеленіють, тільки одна гора чорна“. Наталю! То не пісня лилася. Плач запорожців у турецькій неволі канув би в цьому розпачі, як дитячий зойк під час громового рокотання. То в склепіння бився реквієм нації. То Україна ридала. Поневолена!.. Розтерзана!.. Закинута в сніги!.. Забута світом!.. Я припав лицем до холодного лігва. Кусав руки і слізно благав Бога, щоб дав мені сили донести цей плач братів до рідної землі. І я його доніс.

НАТАЛЯ. Ти втік із заслання?

БУЛАТ. Я, батько, мій дядько та один учитель втекли з цієї катівні.

НАТАЛЯ. Між вами був учитель?

БУЛАТ. Так, Наталю. Учитель. Тяжка була втеча. Хаші, трясовина, болото. По бурчаках неслися човном, як сновиди. Падали в скажені чорторії, аж поки човном кинуло

на корч. Хрясь! І ми почали боротися з водою. Та один не перемиг чужої ріки.

НАТАЛЯ. Втопився?

БУЛАТ. Утопився, Наталю.

НАТАЛЯ. *(Тривожно.)* А хто? .. Хто втопивсь?.. Учитель? ..

БУЛАТ. Ні, мій батько. Одинадцять днів ми утрюх блукали лісом. Ховалися від людської тіні. Гризли кору, їли падалицю. Дванадцятого дня учитель упав коло столітньої сосни. Під сосною страдника і поховали. Умираючи, він благав розшукати на Україні сім'ю. Два роки я розпитував про рідних. У його місті був. Ніхто ніде не знає. Кажуть, виїхали кудись. Оголошувати ж у газетах небезпечно.

НАТАЛЯ. Юрасю! Який той учитель із себе? Як його звати, прізвище?

БУЛАТ. З останніми словами учитель передав до сім'ї фотокартку. *(Прислухаючись, чи ніхто не йде, витягає з паперів бокової кишені фотокартку й подає Наталі.)* А прозивався він Гнат Шавлій ...

НАТАЛЯ. *(Схотилася з стільця, зробила крок-другий. Не може говорити.)* Та ... та ... Та-точ-ку! .. *(Притисла до серця фотокартку і, упавши ниць на ліжку, заходиться тяжким глутим риданням.)*

З а в і с а

Д І Я Ч Е Т В Е Р Т А

Невелика кімната студентського гуртожитка. Просто двері в коридор. Ліворуч, за пересувною завісою, ліжка й шаховка. Праворуч велике вікно. Весна. Цвіте яблуня. Рожеві китяги цвіту тягнуться у відчинене вікно. Сонячне проміння виграє на рясному цвіту. Чути щебетання пташок. Десь далеко дзвенить трамвай. Моторові човни лопотять на Дніпрі. У кімнату ледь-ледь долітає з вулиці мелодія пісні на скрипці: "Ой, попливи, вутко".

І

(Коло столика сидить Наталя. Стиснула руками голову. Тяжко зачирлилась. Хтось стукає у двері. Наталя не реагує. Входить Ольга Михайлівна. Вона бідно зодягнена, у фартусі, як то бувають прибиральниці по гуртожитках.)

ОЛЬГА МИХ. Наталю, ти сама?

НАТАЛЯ. *(Не повертаючи голови, сумно.)* Ні, не сама. Я з татком, мамо.

ОЛЬГА МИХ. Бог з тобою, доню. Де ти бачиш татка? Окрім нас, нікого в кімнаті немає.

НАТАЛЯ. Але татко стоїть і досі переді мною. Живий, веселий, здоровий.

ОЛЬГА МИХ. Може, то снилося тобі, Наталю?

НАТАЛЯ. Снилося? Хіба може так довго тривати сон? Ні, я таки бачила його. В нашому запорізькому степу. Я була вся в білому. Вінок на голові з волошок і ромену. Шовкові хвилі тирси степової плещуть біля ніг. Над нами сонце, голуба блакить. А внизу — Дніпро, чорний, страшний, бурхливий. Аж чую — татків голос: — Наталю! Швидше! Утікай! — Я обернулася й завмерла. Велика брила піді мною одколослася від берега і я з нею падаю в Дніпро. Закрила з жаху очі. Та раптом підхопило мене вітром, як пушинку. Понесло через ріку, на білу косу, де стояв татусь, і я впала йому на груди. Горнуся до нього, тремчу. Я й досі чую, як б'ється татусеве серце.

ОЛЬГА МИХ. Не думай, Наталю, про це.

НАТАЛЯ. Не можу я відігнати думок про батька.

ОЛЬГА МИХ. Журбою та сльозами батька не вернемо. Тільки себе замучиш. *(Цілує Наталю в голову.)* У тебе вже й так ось почало сивіти волосся на скронях. А тобі ж тільки двадцять другий рік.

НАТАЛЯ. Я, мамо, душею вся вже сива. Не маю в собі здорового нерва. Я завжди вся тремчу. Ляжу спати — не сплю. Сяду за книжку — сон знемагає. До інституту підходжу, як до тюрми. На таблиці звільнених студентів очі видивила за своїм прізвищем. А проходжу коридором, ось-ось, здається, відчиниться віконечко і мене покличуть: — Орлянська, зайдіть до таємної частини у важливих справах. Ах!.. Як мозок мій ще й досі не згорів?..

ОЛЬГА МИХ. Наталю, не муч себе такими думками. Ось відбудеш іспити, закінчиш інститут, поїдемо кудись в інше місце. Дістанеш посаду в лікарні і... все забудеться, заспокоїшся.

НАТАЛЯ. *(Схотилася з місця.)* А хіба там буде інакше? Чи можемо там при всіх називати тебе матір'ю? Сказати, де наш батько? Ми завжди будемо критися з своїм власним ім'ям. Тремтіти за посаду, за куток чужої хати, за горьований шматок хліба. І це називатиметься життям? Ах, мамо, мамо!.. Я більше не можу!.. *(Падає на стіл, обіймає руками голову й заходиться риданням. Мати потішає Наталю, хоч сама нишком кінчиком хустки витирає свої очі від сліз.)*

ОЛЬГА МИХ. Заспокойся, донечко... Годі... Не треба...

II

(Увіходить Маріянна.)

МАРІЯННА. *(До матері.)* Що це? *(Підходить до Наталі, підводить їй голову.)* Наталко! Ти знову рюмсала? *(Легішимше.)* Ну, годі, годі, сестричко. Зміни масочку. Ось-ось до нас зайде Булат. *(Наталя посміхнулася.)* Веселіше бо... *(Наталя сміється.)* О, так, так, добре. А тепер піди вмийся, бо на обличчі цілі ручаї. *(Наталя вибігла.)* Мамо! Наталіні нерви абсолютно розбиті. Женить від неї непотрібні думки. В такому стані людина може власти цілком. Вона забула взяти навіть рушника. Понесіть їй.

ОЛЬГА МИХ. *(Бере рушник.)* Я вже й сама не знаю, що з нею робити? Тане дівчина, як віск на вогні. *(Виходить.)*

МАРІЯННА. І так щодня. І так завжди. Наче граємо в карти. *(Хтось стукає у двері.)* Заходьте!

III

(Увіходить Булат.)

БУЛАТ. Вітаю, Маріянно! Наталя, мабуть, в інституті?

МАРІЯННА. Ні, вдома. Незабаром вона увійде. Дуже добре, що ти прийшов. Що нового?

БУЛАТ. *(Сумно.)* Таблиці вже не мають місця для нових списків студентів, звільнених з інститутів.

НАТАЛЯ. Знаю.

БУЛАТ. Звільняють за приховання соцпоходження, за націоналізм, за неблагонадійність.

МАРІЯННА. Знаю.

БУЛАТ. Навіть такі завзяті борці проти „буржуазного націоналізму“, як Хвиля, Коваленко й Щупак, потрапили „до 'дної ями“ ухильників од генеральної лінії...

МАРІЯННА. Знаю.

БУЛАТ. Приголомшені товариші усамітнюються, ніби за кожним стежать очі Юди.

МАРІЯННА. Теж знаю.

БУЛАТ. То навіщо ти мене питаєш?

МАРІЯННА. Ти добре розумієш, про кого я питаю. Що з нашими заарештованими товаришами: з Скориною, з Борисом?

БУЛАТ. Ти нещодавно мене вчила мужности.

МАРІЯННА. Говори просто. Не бійся. Я маю міцне серце.

БУЛАТ. Ех!.. *(Відходить до вікна.)*

МАРІЯННА. *(Хапаючи Булата за руку.)* Юрію, що з Борисом?

БУЛАТ. У гуртожитку нишпорять шпигуни й донощики. Гриця й Бориса забрали вночі після тієї нещасливої дискусії. Скорина не встиг навіть забрати в Бориса бльокнота з віршами. Про їх обох нічого певного не чути. Говорять, що їх вивезли з міста, а може й...

МАРІЯННА. Роз-стрі-ля-ли?.. Ха-ха-ха!..

БУЛАТ. Маріянно!.. Ти радієш?..

МАРІЯННА. Хіба я знаю...

БУЛАТ. То ти Бориса, виходить, не любила?

МАРІЯННА. Ах, Юрію!.. Чи можна в це бідне слово вмістити мої почуття до Бориса?

БУЛАТ. Але твій сміх?..

МАРІЯННА. Може я сміюся з своєї сліпоти...

БУЛАТ. У ці хвилини?.. Не розумію...

МАРІЯННА. Я теж колись цього не розуміла. І, мабуть, потрібно було смерти...

БУЛАТ. Бориса?..

МАРІЯННА. Так, так, так, Юрію. В лету стріли не сплиниш... Смерти батька, Бориса, Гриця... Такий, ма-

буть, закон життя. У хвилини безтурботності людина сковзне поверхнею. П'яніє в мариві ілюзій. Глухне до чужого зойку. Зanedбує образ власної душі. Так і в мені цей образ довго дозрівав у підсвідомому. Я носила його в собі й не бачила. Відчувала його й не могла окреслити в своїй уяві. Він зерном упав у мою душу від батькового арешту й відтоді не покидав мене ніколи. Він тільки віддалік ходив за мною. У хвилини болючого самопізнання він іноді ставав так близько, що я ніби чула його подих. І вже ось-ось, коли мала стати з ним віч-на-віч, в усіх деталях його в собі вмістити, він знову розпливався, гинув. І я, здавалося мені, разом з ним сама губилась, пропадала.

БУЛАТ. А тепер, Маріянно?

МАРІЯННА. Я образ цей схопила. Тепер його хіба хто з мозком вирве з мого черепка. Навіть коли б я вмерла, то образ цей не згине. Він увійде в тебе, в мільйони таких, як ти...

БУЛАТ. Маріянно!

МАРІЯННА. Так, так, Юрію! Не бійся — я не хвора. В мільйони. Його зерно лежить у душі кожного. І досить вогню, видобутого з найглибших тайників, як це зерно збудиться, оживе. Цієї сили вже нікому не спинити. Так цей образ окреслився у моєму неписаному епілозі.

БУЛАТ. Який хотів почути Гриць?

МАРІЯННА. І не почув. Все замкнулось у сузлі протиріч страшної драми. Образ дозрів, але не стало тих, що домалювали його. Може зустрінемося десь у Сибіру і вже разом нашою кров'ю допишемо неписану поему.

БУЛАТ. Маріянно! Не говори так. Ти ж маєш міцне серце. Кріпись, не падай.

МАРІЯННА. Але людина з міцним серцем мусить добре знати, що для суб'єкта з чистою душею найімовірніший об'єкт буття — то реальний Сибір. Борис і Гриць — наші найближчі друзі. Щоночі мусімо чекати відомих нам „гостей“.

БУЛАТ. Я думав про це.

МАРІЯННА. То ж будьмо мужні, Юрію. Але це тільки між нами. Ні слова Наталі.

БУЛАТ. Я розумію. Будь спокійна.

IV

(Входять Наталя й Ольга Михайлівна.)

МАРІЯННА. А от і наша медичка.

НАТАЛЯ. (Посміхнувшись.) Добридень, Юрію!

БУЛАТ. Добридень! Хоч день уже збігає і доля тільки скалочку його лишає нам. Бачиш — вже яблуна горить. Діширо на луках розливається вогнем. Пора б уже й книжечки згорнути та майнути у парк подихати весною.

НАТАЛЯ. На жаль, у найкращі дні припадають іспити. Весни майже не бачиш.

V

(Волощук, прочинивши двері, обережно висунувся головою в кімнату.)

ВОЛОЩУК. Чи можна зайти?

МАРІЯННА. Василь Петрович! Яка радість! Заходьте, заходьте, наша дорогесенька Фльоро.

ВОЛОЩУК. (Заходить.) Ех, яка там з мене вже Фльора. Пеньок трухлявий, сміттяр.

МАРІЯННА. Не журіться, Василю Петровичу. Дімагг і серед сміття блищить.

ВОЛОЩУК. Простіть старого покидька, що забрів до вашої хати.

МАРІЯННА. Дуже добре, що зайшли. Я збираюся прочитати епілог неписаної драми. Буде більше своїх слухачів.

ВОЛОЩУК. Почути золоте слово твору — то для мене справжнє свято.

МАРІЯННА. О, ні, Василю Петровичу! Це ще не твір. Це гільки щось ніби схоже на шкіц великої драми, яку напишуть колись поети для не збудованого ще театру, для майбутніх акторів, для прийдешнього глядача. Я ж маю тільки хаотичний в обрисах шкіц епілога.

ВОЛОЩУК. Але я ще нічого не чув з прологу цієї драми.

МАРІЯННА. То вже перейдений етап. На підставі ж діалектичного матеріалізму, кожна синтеза стає тезою до нової антитези. А за цим законом і епілог може раптом стрибнути на шабель прологу майбутнього.

ВОЛОЩУК. Ех, важко мені все це пережувати старими

БУЛАТ. *(Бере Наталіні руки в свої.)* Двом комахам легше на світі. А таких, як ми, Наталю, мільйони.

НАТАЛЯ. *(Шокірно схиляється до Булата.)* Спасибі, дорогий. Маріянна подалася до театру. Я лишилась одна. Чую — скрипка тужить. Не хотіла була тобі заважати, але якась незрима сила потягла мене сюди.

БУЛАТ. Вибач, Талю, за невправність. Колись і я мріяв стати музикою, але не пощастило. Замість консерваторії, потрапив до ветеринарного інституту. А самотужки збагнути глибини клясики неможливо. Просто соромно братися за скрипку.

НАТАЛЯ. Не говори так, Юрасю. *(Обіймає Булата за шию, дивиться в очі.)* Хочу бути з тобою щирою. Не розуміюся я на тонкощах чужої клясики. Якась вона мені далека, незбагненна. А діткнеться мого слуху рідна мелодія, навіть якийсь примітив, і я сама стаю вразлива, як струна. От і зараз. Щось тоскне до фізичного болю лилося з-під твого смичка. Крик невольниці, що самітна б'ється у тернових хащах, стікає кров'ю. Довкола бездоріжжя. Ні проблиску вгорі. Ні відгуку живого. Наче на межі божевілля свідомість потопає під тягарем думки, що до порятунку всі дороги вже знищено... Але... Юрасю! Що з тобою? У тебе сльози в очах.

БУЛАТ. Ти словами доспівала таємницю, що так не вдало я ловив на струнах.

НАТАЛЯ. Ти ховаєш від мене таємниці?

БУЛАТ. Так, Наталю. Ховав.

НАТАЛЯ. Не віриш мені й досі?

БУЛАТ. Я завжди тобі вірив, але не хотів тебе плямити своїм минулим.

НАТАЛЯ. Чорніших плям ніхто мені не кине, як я ношу їх у своїй душі. З твоєю піснею я ніби очищалась.

БУЛАТ. Мелодію цієї пісні я шприніс із Соловків.

НАТАЛЯ. Ти був на засланні?

БУЛАТ. Більше року.

НАТАЛЯ. Більше року? *(Закрила руками очі, поточилась.)*

БУЛАТ. Наталю, що тобі?

НАТАЛЯ. Нічого, дорогий. Мені вже легше. Дозволь

сісти... (Булат підсуває стільця.) Дякую. Говори, Юрасю. Де? Коли?

БУЛАТ. Почалося це з Сахнівського району. Вночі, наче каторжників, нас вивезли з села Вовчого до станції. Три дні пакували непалені вагони нещасними. Плач дітей, голосіння жінок, стогін німечини стрясали душі перехожим. А коли ешелон з невільникми від'їхав від станції, з вагонів викинули на сніг двоє мерзлих дітей та стару бабусю.

НАТАЛЯ. Ах, який жах!

БУЛАТ. Кілька тижнів нас везли все далі від рідної землі. На Соловки. Голодні брели глибокими снігами. Скільки нас упало по дорозі, скільки замело хуртовиною — не знати. За тридцять кілометрів пішки ходили рубати ліс. Батьки тижнями не бачили дітей. Не спали, а цілі ночі корчилися з холоду в наметах. Проклинали катів, кликали смерті. А на ранок, дивись, хтось не підводився з місць.

НАТАЛЯ. (Стинається.) Страшно. Де сила береться в людини терпіти стільки мук?

БУЛАТ. А вернемося в табір... О-о!.. То незбагнений людською уявою кошмар. Там немовля, упавши з нар, убилось об чавунні плити. Там батько доходить. Голосять дочки, син. Когось шукає божевільна по кутках. Над померлими дітьми мати рве на собі коси. І от у цю хвилину десь із кутка розпукою полилося: „А всі гори зеленіють, тільки одна гора чорна“. Наталю! То не пісня лилася. Плач запорожців у турецькій неволі канув би в цьому розпачі, як дитячий зойк під час громового рокотання. То в склепіння бився ревієм нації. То Україна ридала. Поневолена!.. Розтерзана!.. Закинута в сніги!.. Забута світом!.. Я припав лицем до холодного лігва. Кусав руки і слізю благав Бога, щоб дав мені сили донести цей плач братів до рідної землі. І я його доніс.

НАТАЛЯ. Ти втік із заслання?

БУЛАТ. Я, батько, мій дядько та один учитель втекли з цієї катівні.

НАТАЛЯ. Між вами був учитель?

БУЛАТ. Так, Наталю. Учитель. Тяжка була втеча. Хаші, трясовина, болото. По бурчаках неслися човном, як сновиди. Падали в скажені чорторії, аж поки човном кинуло

на корч. Хрясь! І ми почали боротися з водою. Та один не переміг чужої ріки.

НАТАЛЯ. Втопився?

БУЛАТ. Утопився, Наталю.

НАТАЛЯ. *(Тривожно.)* А хто?.. Хто втопивсь?.. Учитель?..

БУЛАТ. Ні, мій батько. Одинадцять днів ми утрюх блукали лісом. Ховалися від людської тіні. Гризли кору, їли падалицю. Дванадцятого дня учитель упав коло столітньої сосни. Під сосною страдника і поховали. Умираючи, він благав розшукати на Україні сім'ю. Два роки я розпитував про рідних. У його місті був. Ніхто ніде не знає. Кажуть, виїхали кудись. Оголошувати ж у газетах небезпечно.

НАТАЛЯ. Юрасю! Який той учитель із себе? Як його звати, прізвище?

БУЛАТ. З останніми словами учитель передав до сім'ї фотокартку. *(Прислухаючись, чи ніхто не йде, витягає з паперів бокової кишені фотокартку й подає Наталі.)* А прозивався він Гнат Шавлій...

НАТАЛЯ. *(Схопилася з стільця, зробила крок-другий. Не може говорити.)* Та... та... Та-точ-ку!.. *(Притисла до серця фотокартку і, упавши ниць на ліжку, заходиться тяжким глухим риданням.)*

З а в і с а

Д І Я Ч Е Т В Е Р Т А

Невелика кімната студентського гуртожитка. Просто двері в коридор. Ліворуч, за пересувною завісою, ліжка й шаховка. Праворуч велике вікно. Весна. Цвіте яблуня. Рожеві китяги цвіту тягнуться у відчинене вікно. Сонячне проміння виграє на рясному цвіту. Чути щебетання шашок. Десь далеко дзвенить трамвай. Моторові човни лопотять на Дніпрі. У кімнату ледь-ледь долітає з вулиці мелодія пісні на скрипці: "Ой, полливи, вутко".

І

(Коло столика сидить Наталя. Стиснула руками голову. Тяжко зашислилась. Хтось стукає у двері. Наталя не реагує. Входить Ольга Михайлівна. Вона бідно зодягнена, у фартусі, як то бувають прибиральниці в гуртожитках.)

ОЛЬГА МИХ. Наталю, ти сама?

НАТАЛЯ. (*Не повертаючи голови, сумно.*) Ні, не сама. Я з татком, мамо.

ОЛЬГА МИХ. Бог з тобою, доню. Де ти бачиш татка? Окрім нас, нікого в кімнаті немає.

НАТАЛЯ. Але татко стоїть і досі переді мною. Живий, веселий, здоровий.

ОЛЬГА МИХ. Може, то снилося тобі, Наталю?

НАТАЛЯ. Снилось? Хіба може так довго тривати сон? Ні, я таки бачила його. В нашому запорізькому степу. Я була вся в білому. Вінок на голові з волошок і ромену. Шовкові хвилі тирси степової плещуть біля ніг. Над нами сонце, голуба блакить. А внизу — Дніпро, чорний, страшний, бурхливий. Аж чую — татків голос: — Наталю! Швидше! Утікай! — Я обернулася й завмерла. Велика брила піді мною одколоса від берега і я з нею падаю в Дніпро. Закрила з жаху очі. Та раптом підхопило мене вітром, як пушинку. Понесло через ріку, на білу косу, де стояв татусь, і я впала йому на груди. Горнуся до нього, тремчу. Я й досі чую, як б'ється татусеве серце.

ОЛЬГА МИХ. Не думай, Наталю, про це.

НАТАЛЯ. Не можу я відігнати думок про батька.

ОЛЬГА МИХ. Журбою та сльозами батька не вернемо. Тільки себе замучиш. (*Цілує Наталю в голову.*) У тебе вже й так ось почало сивіти волосся на скронях. А тобі ж тільки двадцять другий рік.

НАТАЛЯ. Я, мамо, душею вся вже сива. Не маю в собі здорового нерва. Я завжди вся тремчу. Ляжу спати — не сплю. Сяду за книжку — сон знемагає. До інституту підходжу, як до тюрми. На таблиці звільнених студентів очі видивила за своїм прізвищем. А проходжу коридором, ось-ось, здається, відчиниться віконечко і мене покличуть: — Орлянська, зайдіть до таємної частини у важливих справах. Ах!.. Як мозок мій ще й досі не згорів?..

ОЛЬГА МИХ. Наталю, не муч себе такими думками. Ось відбудеш іспити, закінчиш інститут, поїдемо кудись в інше місце. Дістанеш посаду в лікарні і... все забудеться, заспокоїшся.

НАТАЛЯ. *(Схитлася з місця.)* А хіба там буде інакше? Чи можемо там при всіх називати тебе матір'ю? Сказати, де наш батько? Ми завжди будемо критися з своїм власним ім'ям. Тремтіти за посаду, за куток чужої хати, за горьований шматок хліба. І це називатиметься життям? Ах, мамо, мамо!.. Я більше не можу!.. *(Падає на стіл, обіймає руками голову й заходиться риданням. Мати потішає Наталю, хоч сама нишком кінчиком хустки витирає свої очі від сліз.)*

ОЛЬГА МИХ. Заспокойся, донечко... Годі... Не треба...

II

(Увіходить Маріянна.)

МАРІЯННА. *(До матері.)* Що це? *(Підходить до Наталі, підводить їй голову.)* Наталко! Ти знову рюмсала? *(Легітніше.)* Ну, годі, годі, сестричко. Зміни масочку. Ось-ось до нас зайде Булат. *(Наталя посміхнулася.)* Веселіше бо... *(Наталя сміється.)* О, так, так, добре. А тепер піди вмийся, бо на обличчі цілі ручаї. *(Наталя вибігла.)* Мамо! Наталіні нерви абсолютно розбиті. Женить від неї непотрібні думки. В такому стані людина може власти цілком. Вона забула взяти навіть рушника. Понесіть їй.

ОЛЬГА МИХ. *(Бере рушник.)* Я вже й сама не знаю, що з нею робити? Тане дівчина, як віск на вогні. *(Виходить.)*

МАРІЯННА. І так щодня. І так завжди. Наче граємо в карти. *(Хтось стукає у двері.)* Заходьте!

III

(Увіходить Булат.)

БУЛАТ. Вітаю, Маріянно! Наталя, мабуть, в інституті?

МАРІЯННА. Ні, вдома. Незабаром вона увійде. Дуже добре, що ти прийшов. Що нового?

БУЛАТ. *(Сумно.)* Таблиці вже не мають місця для нових списків студентів, звільнених з інститутів.

НАТАЛЯ. Знаю.

БУЛАТ. Звільняють за приховання соцпоходження, за націоналізм, за неблагонадійність.

МАРІЯННА. Знаю.

БУЛАТ. Навіть такі завзяті борці проти „буржуазного націоналізму“, як Хвиля, Коваленко й Щупак, потрапили „до 'дної ями“ ухильників од генеральної лінії...

МАРІЯННА. Знаю.

БУЛАТ. Приголомшені товариші усамітнюються, ніби за кожним стежать очі Юди.

МАРІЯННА. Теж знаю.

БУЛАТ. То навіщо ти мене питаєш?

МАРІЯННА. Ти добре розумієш, про кого я питаю. Що з нашими заарештованими товаришами: з Скориною, з Борисом?

БУЛАТ. Ти нещодавно мене вчила мужности.

МАРІЯННА. Говори просто. Не бійся. Я маю міцне серце.

БУЛАТ. Ех!.. *(Відходить до вікна.)*

МАРІЯННА. *(Хапаючи Булата за руку.)* Юрію, що з Борисом?

БУЛАТ. У гуртожитку нишпорять шпигуни й донощики. Гриця й Бориса забрали вночі після тієї нещасливої дискусії. Скорина не встиг навіть забрати в Бориса бльокнота з віршами. Про їх обох нічого певного не чути. Говорять, що їх вивезли з міста, а може й...

МАРІЯННА. Роз-стрі-ля-ли?.. Ха-ха-ха!..

БУЛАТ. Маріянно!.. Ти радієш?..

МАРІЯННА. Хіба я знаю...

БУЛАТ. То ти Бориса, виходить, не любила?

МАРІЯННА. Ах, Юрію!.. Чи можна в це бідне слово вмістити мої почуття до Бориса?

БУЛАТ. Але твій сміх?..

МАРІЯННА. Може я сміюся з своєї сліпоти...

БУЛАТ. У ці хвилини?.. Не розумію...

МАРІЯННА. Я теж колись цього не розуміла. І, мабуть, потрібно було смерти...

БУЛАТ. Бориса?..

МАРІЯННА. Так, так, так, Юрію. В лету стріли не спиниш... Смерти батька, Бориса, Гриця... Такий, ма-

буть, закон життя. У хвилини безтурботности людина сковзне поверхнею. П'яніє в мариві ілюзій. Глухне до чужого зойку. Зanedбує образ власної душі. Так і в мені цей образ довго дозрівав у підсвідомому. Я носила його в собі й не бачила. Відчувала його й не могла окреслити в своїй уяві. Він зерном упав у мою душу від батькового арешту й відтоді не покидав мене ніколи. Він тільки віддалік ходив за мною. У хвилини болючого самопізнання він іноді ставав так близько, що я ніби чула його подих. І вже ось-ось, коли мала стати з ним віч-на-віч, в усіх деталях його в собі вмістити, він знову розпливався, гинув. І я, здавалося мені, разом з ним сама губилась, пропадала.

БУЛАТ. А тепер, Маріянно?

МАРІЯННА. Я образ цей схопила. Тепер його хіба хто з мозком вирве з мого черепка. Навіть коли б я вмерла, то образ цей не згине. Він увійде в тебе, в мільйони таких, як ти...

БУЛАТ. Маріянно!

МАРІЯННА. Так, так, Юрію! Не бійся — я не хвора. В мільйони. Його зерно лежить у душі кожного. І досить вогню, видобутого з найглибших тайників, як це зерно збудиться, оживе. Цієї сили вже нікому не спинити. Так цей образ окреслився у моєму неписаному епілозі.

БУЛАТ. Який хотів почути Гриць?

МАРІЯННА. І не почув. Все замкнулось у сузлі протиріч страшної драми. Образ дозрів, але не стало тих, що домалювали його. Може зустрінемося десь у Сибіру і вже разом нашою кров'ю допишемо неписану поему.

БУЛАТ. Маріянно! Не говори так. Ти ж маєш міцне серце. Кріпись, не падай.

МАРІЯННА. Але людина з міцним серцем мусить добре знати, що для суб'єкта з чистою душею найімовірніший об'єкт буття — то реальний Сибір. Борис і Гриць — наші найближчі друзі. Щоночі мусімо чекати відомих нам „гостей“.

БУЛАТ. Я думав про це.

МАРІЯННА. То ж будьмо мужні, Юрію. Але це тільки між нами. Ні слова Наталі.

БУЛАТ. Я розумію. Будь спокійна.

IV

(Входять Наталя й Ольга Михайлівна.)

МАРІЯННА. А от і наша медичка.

НАТАЛЯ. (Посміхнувшись.) Добридень, Юрїю!

БУЛАТ. Добридень! Хоч день уже збігає і доля тільки скалочку його лишає нам. Бачиш — вже яблуня горить. Дніпро на луках розливається вогнем. Пора б уже й книжечки згорнути та майнути у парк подихати весною.

НАТАЛЯ. На жаль, у найкращі дні припадають іспити. Весни майже не бачиш.

V

(Волощук, прочинивши двері, обережно висунувся головою в кімнату.)

ВОЛОЩУК. Чи можна зайти?

МАРІЯННА. Василь Петрович! Яка радість! Заходьте, заходьте, наша дорогесенька Фльоро.

ВОЛОЩУК. (Заходить.) Ех, яка там з мене вже Фльора. Пеньок трухлявий, сміттяр.

МАРІЯННА. Не журіться, Василю Петровичу. Діамант і серед сміття блищить.

ВОЛОЩУК. Простіть старого покидька, що забрів до вашої хати.

МАРІЯННА. Дуже добре, що зайшли. Я збираюся прочитати епілог неписаної драми. Буде більше своїх слухачів.

ВОЛОЩУК. Почути золоте слово твору — то для мене справжнє свято.

МАРІЯННА. О, ні, Василю Петровичу! Це ще не твір. Це тільки щось ніби схоже на шкіц великої драми, яку напишуть колись поети для не збудованого ще театру, для майбутніх акторів, для прийдешнього глядача. Я ж маю тільки хаотичний в обрисах шкіц епілога.

ВОЛОЩУК. Але я ще нічого не чув з прологу цієї драми.

МАРІЯННА. То вже перейдений етап. На підставі ж діалектичного матеріалізму, кожна синтеза стає тезою до нової антитези. А за цим законом і епілог може раптом стрибнути на щабель прологу майбутнього.

ВОЛОЩУК. Ех, важко мені все це пережувати старими

зубами. Тільки серцем вірю, що ти, Маріянно, прагнеш чогось доброго.

МАРІЯННА. Не зіпсуйте компліментами мого задуму.

ВОЛОЩУК. Мовчу і слухаю.

МАРІЯННА. Прошу зайняти мізансцени. Ви, Василю Петровичу, сядьте з мамою коло столу. Юрій і Наталя стануть обабіч вікна.

ВОЛОЩУК. Але ж ми тільки слухачі.

МАРІЯННА. Який бо ви невгомонний.

ВОЛОЩУК. Старе, що мале.

МАРІЯННА.*) Мобілізуйте уяву. Проломіть у думках муровану стіну. Вийдіть на волю. Розгорніть перед очима блакитний екран. Вдивіться в нього очима і вслухайтесь. Чуєте, як по-великодньому весільні дзвони дзвонять? Скрипки, цимбали, кобзи виграють. У бубни вибивають. Пісні луною котяться до гір. Земля дуднить від танцю молодого. Лопотять знамена. Мерехтять стрічки. Конваліями запашними з гаю діти мережать шлях. То народ веде наречену до храму. Як сонце в купелі весняних рос, прекрасну. З криштальним спокоем озер глибоких ув очах. На лицях їй, як на троянді білій перший промінь ранньої зорі, горить надія щастям. Ось-ось наречений назустріч вийде з храму, подасть їй руку, і заgrimить з небес божественне: „Гряди!“ Але... О, горе, горе!.. Її наречений — її любов — в калюжі крови біля брами лежить з простреленим чолом. Конвалії від туги почорніли. А руки їй вп'ялися в пасма золоті, щоб з ними вирвати розпуку і в полум'ї ридання утопить. Та в хвилину цю із трону владний голос grimнув: „Що? Ридати? За сльозу одну весь рід твій на порозі впаде трупом! У раю моїм кожний своє життя купує тільки сміхом“. Наречена в статую скаменіла з піднятими руками над вінцем, та в душу їй упав бланням стогін рідної землі: „Засмійся, дочко!.. Бачиш — володар цілить жерлами гармат у наші груди?.. Дочко!“.. І вона всміхнулась, леготом торкнувши муку на вустах. Чаїними бровами ворухнула. Метнула стрілами очей. І покотився рокотом зничимим сміх навкруг. Що спалює вагання, сумнів, страх. Проймає,

*) У професійному театрі зміст цього монолога доцільно б перенести на кіноекран.

кличе, корить, підіймає. І народ збудивсь. Почув серцями поклик Хортиці, Славути, Ненаситця. Хруснув кістками уярмлених рамен і проти гурагану скорострілів і гармат леопардами рвонувсь до трону. Стягли по сходах молоха на брук і привселюдно дужими руками вдарили об камінь головою. Тисячоголосо покотилось до крайнеба вільне: „Слава-а“!.. Наречена всміхнулася востаннє й упала до невінчаного мужа, щоб устами спити мертвість з любого чола... Але дарма... Печаль посмертна всмоктала радість діви-месниці до дна. О-о!.. Цієї муки не вмістити ні в тісних обміжках слова, ні артизму...

(Довга павза. Всі завмерли, наче приголомшені чимсь страшним. Маріянна дивиться в далечінь, боїчись розстатися з виплеканим образом. Потім Волощук підводиться з місця, підходить до Маріянки, бере її голову в руки й довго дивиться їй в очі.)

ВОЛОЩУК. Маріянно... (Цілує в голову.) Сам Бог нагородив тебе таланом так глибоко прозирати в людську душу. Але таких епілогів не пишуть у наш час. Їх можна тільки носити в своєму серці...

МАРІЯННА. Дякую, дороженький учителю. Це тільки шкіц до неписаної драми.

ВОЛОЩУК. Але в ньому замкнута доля нашої землі. (Чути, як хтось пробіг коридором. Всі зирнулися. За мить прогупотіло ще дужче.)

ОЛЬГА МИХ. (Схопилася з місця.) Чуєте? Щось, мабуть, скоїлося в гуртожитку?

СТУДЕНТ. (Прочинивши двері, тукнув.) Комісія наркомздоров'я оглядає гуртожиток. (Зник. В коридорі біганина.)

ВОЛОЩУК. Ой, лихо! Хоч би за мною не збігалися. (Швидко виходить.)

БУЛАТ. Наталю! Я швидко повернусь. (Виходить.)

ОЛЬГА МИХ. Причепурить у кімнаті. Книжки з ліжка приберить.

МАРІЯННА. Мамо, все зробимо, як слід.

ОЛЬГА МИХ. Чистенький рушник повісьте.

МАРІЯННА. Добре, добре, мамо. Все зробимо самі. Біжіть до себе, щоб до вас чогось не причепились.

VI

(Ольга Михайлівна хоче йти, але в цю хвилину відчиняються двері й до кімнати заходить комісія наркомздорів'я на чолі з Шакаловою. З ними увійшов завідувач гуртожитка. Ольга Михайлівна й Шакалова оплелися поглядами. Напружена павза.)

ЗАВІДУВАЧ. *(До Шакалової.)* У цій кімнаті мешкають студентки медичного й театрального інститутів. А це їхня тітка, прибиральниця гуртожитка Орлянська.

ШАКАЛОВА. *(Здивовано.)* Ті-і-тка? *(Іронічно.)* Орлянська? Хм-хм!..

(Шакалова, ехидно посміхнувшись, мовчки зиркнула на майже непритомну Ольгу Михайлівну й вийшла з кімнати. За нею, нічого не розуміючи, вийшли члени комісії і завідувач гуртожитка.)

ОЛЬГА МИХ. Діти мої!.. Шакалова!.. Вона впізнала нас!.. Пропали ж ми, пропали!..

МАРІЯННА. Годі, мамо! Досить нашими сльозами ката напувати! Коли черга за нами, стиснемо помсту в серцях і підемо в Сибір шукати між соснами батькової могили.

ЗАВІДУВАЧ. *(Прочинивши двері.)* Ольго! негайно зайдіть до канцелярії.

ОЛЬГА МИХ. *(Безсило падає на стілець.)* Донечки мої!.. Діти!.. Та що ж це таке?!.. Вона загубить нас!..

МАРІЯННА. Не хвилюйся, мамочко.

ОЛЬГА МИХ. Я сили вже не маю підвестись... Ноги не тримають...

МАРІЯННА. Мамо, кріпись! *(Витирає хусткою матері очі.)* Страшніше пережили. Не бійся. І я піду з тобою. Ну, ходімо, дорогенька.

(Ольга Михайлівна важко підводиться з стільця і, підтримувана Маріянною, виходить з кімнати наче на страту. Наталя безнадійно дивиться кудись у далечінь, як покинута всіма самотня людина на крижкій крижині в половоддя.)

НАТАЛЯ. Кінець всьому. Прощай, інститут. Прощайте, друзі, товариші, знайомі. З паспортом нащадків ворога народу іди блукать по світу. Без права на освіту... Без права на власний куток. Друзі не пізнаватимуть. Знайомі обминатимуть. Знову таємні частини, допити, автобіогра-

фії. Знову мордуватимуть душу. А-а!.. (Впадає в страшне безпам'ятство.) Ні-і!.. Не мордуватимете!.. Я нікчемне розтерзане вами створіння більше цього права вам не дам!.. Чуєте?! Не дам!.. (По павзі, зів'яло.) Прости мене, моя бідна матусе... Прости, люба сестричко, і ти, дорогий Юрасю... Я більше не бачу доріг... Простіть...

(На все рішуча біжить за ширму. По довгій павзі вбігає Булат.)

VII

БУЛАТ. Наталю! (Кидається до вікна.) Наталю! (Чути, як щось упало на підлогу. Булат біжить до ширми й виводить звідти Наталю.) Наталю, і тебе кличуть до канцелярії. Але не бійся, моя люба.

НАТАЛЯ. (Дивиться Булатові в очі.) Я тепер нічого не боюся.

БУЛАТ. От і добре.

НАТАЛЯ. Але нікуди... ні до кого... я вже більше не піду...

БУЛАТ. Як то, Наталю?

НАТАЛЯ. (Обіймає за шию Булата.) Тільки тебе шкода, Юрасю... Але так ліпше... Не буду для тебе зайвим тягарем...

БУЛАТ. Яким тягарем? Адже я тебе люблю. Такою, як ти є. Що б з тобою не було. Завжди, Наталю.

НАТАЛЯ. Прости, дорогий... Життя наше знівечили... Любов нашу розбили... Катові тісно на землі... Йому потрібно жертв... І я мушу назавжди... зійти з дороги...

БУЛАТ. Не говори так. Може все піде ще на добре.

НАТАЛЯ. Ні, ні!.. Для нас не буде вже добра...

БУЛАТ. Наталю, дорога, заспокойся.

НАТАЛЯ. Так, так... Ти правду кажеш... Заспокоїться... Тільки заспокоїться. Збільшена доза морфію... впорскнута у кров (показує на руку)... дасть мені вічний спокій...

БУЛАТ. (Жахнувшись.) Наталю! Що ти наробила?! (Вибігає в коридор, кричить.) Черговий!.. Швидко допомогу!!.. Отруєння!..

НАТАЛЯ. Так, так, мій любий... Отруєння... (Заплю-

щила очі, хитнулась і впала навколійки, хапаючись руками за бильце стільця.) Що це?! Так швидко діє морфій?..

(Повертається Булат, підводить Наталю й садовить її на стілець.)

БУЛАТ. На-та-лю!..

НАТАЛЯ. Юрасику... мій любий... дорогий.. не плач...

VIII

(Прибігають Ольга Михайлівна, Маріянна, згодом — Волошук.)

ОЛЬГА МИХ. (Падаючи біля Наталі.) Наталю! Навіщо ти це зробила?

НАТАЛЯ. (Тисне материну голову до своїх грудей.) Не побивайся,, мамо, а радій... що в твоєї дочки вистачило сили... одразу покінчити з тортурами...

ОЛЬГА МИХ. Доню!..

IX

(Входить завідувач гуртожитка)

НАТАЛЯ. А-а!.. От і наш завідувач... Спасибі, що турбуєтесь мною... Передайте ж в інститут привітання і... мій останній заповіт... Професорам... студентам... Я хочу, щоб вони завжди були коло мене... Нехай на мені вивчають епоху і... людину... А я нашіптуватиму їм про степ... про Дніпро... про муки мого краю... Молю ж я вас... Нехай для анатомічного кабінету... де я вчилася... з моїх останків зготують кістяк...

ОЛЬГА МИХ. (Простоignала.) А-а!..

ЗАВІДУВАЧ. (Збентежено.) Дівчина вже марить, а швидкої допомоги ще й досі немає. (Виходить з кімнати.)

(Наталю все помітніше впадає в сон. За вікном, десь на вулиці, ридає скрипка: "Вуточки немає, матінки й не буде".)

НАТАЛЯ. Юрасю!.. Де ти?!.

БУЛАТ. Я біля тебе, Наталю...

НАТАЛЯ. Дай мені твою руку... Допоможи мені перейти... по цій хиткій кладці... на той берег... Туди, до татуся... (Булат взяв Наталіну праву руку в свої руки.) Дякую, любий... Тепер мені нічого не страшно... Тепер

мені так гарно... так приємно... Юрасю... Ю-сю...

(Маріянна, що весь час, стоячи за стільцем, підтримувала Наталину голову, відбирає з Булатових сестрину руку й тихо, але наказуюче, говорить до Булата.)

МАРІЯННА. Юрію! Негайно, цієї ж хвилини... Захопи, які зможеш, папери... Вийди з гуртожитка без речей... І тікай із столиці... Кудись на Донбас... У шахту, в нору...

БУЛАТ. (З розпачем.) Маріянно!.. У такий час?.. А Наталя?!

МАРІЯННА. Наталю вже ніхто нічим не врятує. Вона швидко засне непробудним сном. Тобі ж потрібно жити і... боротись. За годину, може, буде вже пізно. Іди, Юрію... Прощай!..

БУЛАТ. Прощай, Маріянно! (З мукою дивиться на Наталю. Потім падає на коліна і, цілуючи Наталю в чоло, в уста, в руки, вириває з себе страшні слова.) Прощай! Прощай! Прощай! (Підводиться, довго дивиться на всіх. З болем виходить останнє „Прощайте“ і швидко виходить.)

МАРІЯННА. Прощай!..

(Заходить сонце. Пробившись вогняними стрілами крізь густе гілля яблуні, обсипає золотими скалками Наталину постать, заграло відблиском на її руках, на обличчі, стрибнуло під стелю і зникло. Волощук зриває кілька китиць яблуневого цвіту, тулить до очей, бореться, щоб не заридати. Підходить до Наталі й обсипає її руки квітами.)

ВОЛОЩУК. Як Наталя... колись любила слухати... коли татко нам усім читав „Цвіт яблуні“...

(Не стримавшись, трипав до столу й заридав, як дитина. Ольга Михайлівна, здригаючи всім тілом, плаче тихо, не випускаючи з своїх обіймів Наталі.)

МАРІЯННА. (Стримуючись від розчулення.) Не плачте, рідні, над убитими дітьми. Перед нами — далека ще дорога. Ще наші ноги битимуть і терен і сніги. Ще нашими кістками міситимуть болота. Нам треба серце з криці, а душі із вогню. Нам треба в руки сили Острияниці — гартовані мечі, як із горна долота.

(Маріянна прозираючими очима потопає в далеку далечинь. За вікном голосить-тужить скрипка: "Галочки немає, батенька й не буде. Десь то мене, молодую, навіки забули".)

Х

(Відкриваються двері — на порозі з'являються агент НКВД і лікар швидкої допомоги в білому халаті. З-за їх плечей, як Іуда, визирає студент Лакузенко та завідувач гуртожитка.)

З А В І С А

Канада

1956 р.

ПЕРВОМАЙСЬКА ІНТЕРМЕДІЯ

КОМЕДІЯ НА ТРИ ДІ

Гірким словом моїм посміюся.

М. Гоголь

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Вареньєв Микола Петрович — інженер авіозаводу.

Вареньєва Ліна Андріївна — його дружина.

Вареник Варлам — бувший учитель } брати Миколи
Вареник Наум } Петровича, колхозників

Мати Лінина.

Гриць — брат Лінин.

Громовської Яня — поет із Києва.

Кася — поетова дружина, Лінина товаришка по інституту.

Веселий Леонід Григорович — міський лікар.

Роза Абрамівна — дружина директора харчотресту.

Кнутов Іван Іванович — парторг авіозаводу.

Рублін Матвій Ісакович — головний інженер авіозаводу.

Д І Я П Е Р Ш А

I

Помешкання інженера Вареньєва з ганючком на причілку. У кімнаті трое дверей: ліворуч — на ганок. Двоє інших праворуч: ближчі авансцени до кухні, дальші до інших кімнат. Просто — велике вікно з мережаними завісами. Між дверима, що праворуч, стоїть маленький столик з великим люстром над ним. Далі в глибінь — робітний стіл Вареньєва, на стіні проти нього рисунок проекту його планера. За ганком цвіте молодий сад. Видко свіжопофарбований паркан.

Вареньєв сидить коло свого стола, дружина Ліна проти люстра.

ЛІНА (*глянувши на Вареньєва*). Ти сьогодні, Колюцю, зовсім молодий.

ВАРЕНЬЄВ. Так, так, моя дитинко. Енергія в мене б'є водограєм. А в голові цілий ворох нових плянів, проектів, раціоналізацій.

ЛІНА. Тебе, котику, чекає слава.

ВАРЕНЬЄВ. (*Показує на проект, що на стіні.*) Це перший твір моєї власної конструкції. Оригінальний планер інженера Вареньєва.

ЛІНА. Про це напишуть і в газетах?

ВАРЕНЬЄВ. (*Встає з-за столу.*) О, звичайно! Авіація — девіз нашої геніяльної епохи, а винахідники її творці.

ЛІНА. Яка я щаслива (*цілує Вареньєва*). Не один приятель позаздрить, почувши про твоє ім'я. А підемо в театр, то тільки й чутимемо за собою: Дивись, дивись!.. Пішов з дружиною сталінський лавреат.

ВАРЕНЬЄВ. Не будуй золотого палацу завчасно. Інженери будують пляни на конкретному матеріялі.

ЛІНА. А хіба планер, зроблений за твоїм проектом, не реальність?

ВАРЕНЬЄВ. Реальність, дитинко.

ЛІНА. (*Лестливо.*) А нагорода за твій винахід — вигадка?

ВАРЕНЬЄВ. Не вигадка. Але... Це таємниця... Розумієш? Нікому а-ні-ні... Дехто про це мені натякнув.

ЛІНА. Я нікому не скажу й словечка.

ВАРЕНЬЄВ. І не сказала?

ЛІНА (*ховаючись головою за плече Вареньєва.*) Та-а...

ВАРЕНЬЄВ. Бач яка! Ніколи не звірю тобі жадних таємниць.

ЛІНА. Хіба ж це крадене?

ВАРЕНЬЄВ. Не крадене, але...

ЛІНА. Даруй мені, котику. Не скажу більше нікому, повір. Просто — передсвяткова сімейна вечірка у Вареньєвих та й годі.

ВАРЕНЬЄВ. Так ліпше.

ЛІНА. Хто ж буде з твоїх друзів на нашому бенкеті?

ВАРЕНЬЄВ. Головний інженер, директор харчотресту з дружиною, лікар Веселий.

ЛІНА. А я декого викликала телеграмою з самого Києва.

ВАРЕНЬЄВ. Із Києва?.. На нашу вечірку?..

ЛІНА. (*Інтригуючи.*) На дебют молодого інженера-конструктора Вареньєва.

ВАРЕНЬЄВ. Кого, Ліночко?.. Скажи...

ЛІНА. Найкращу приятельку по інституту — Касю та її чоловіка, поета Яню Громовського.

ВАРЕНЬЄВ. Поета?.. Що ти говориш? (*Забігав по хаті.*) До нас приїде український поет із столиці? Та це ж для мене найбільша честь... Лі-ноч-ко!.. Ти радістю уб'єш мене...

ЛІНА. Може цей бенкет буде вписаний золотими літерами до твоєї славної біографії винахідника.

ВАРЕНЬЄВ. І почнеться вона палкими словами українського поета... Ліночко!. (*Біжить, щоб поцілувати Ліну.*)

II

МАТИ. Ліно, як гуску приготувати до столу?

ЛІНА. Начинити й запекти до яблук. А качки посмажити до пюре з підливою.

МАТИ. Де ж на весні дістати добрих яблук?

ЛІНА. Пошліть Гриця на правий берег — там дістанете.

МАТИ. Ти, мабуть, вирядила б і в Крим по яблука?

ЛІНА. Для таких гостей, мамочко, можна й з-за моря привезти.

МАТИ. Ет, які дістанемо, такі й поїдять. За чаркою все поїдять.

ЛІНА. (*Наказуюче.*) Мамо! Сьогодні гуска мусить бути в найкращих яблуках.

МАТИ. Боже мій! Та ти ж на цю гулянку витрусиш усі кишені.

ЛІНА. Без дискусій, мамо. До нас приїжджає з Києва поет.

МАТИ. Та вже ж (*виходить*).

III

ЛІНА. Мама все економить. На знає, що сьогодні все повернеться з хвостиком.

ВАРЕНЬЄВ. Побачиш, яка вона стане добренька, коли довідається про нагороду.

ЛІНА. Не яблуками обкладе гуску, а медом. Ха-ха!..

ВАРЕНЬЄВ. Наказуй, Ліночко, що докупити. Час не стоїть. Сюди-туди та й на заводський мітинг пора.

ЛІНА. Я маю інший плян.

ВАРЕНЬЄВ. Цікаво, який? Говори.

ЛІНА. На врочисті збори ти не підеш. Про нагородження ніби нічого не знаєш. На заводі тебе дивитимуться, чекатимуть і, нарешті, само начальство приїде тебе привітати.

ВАРЕНЬЄВ. О, ні-ні-ні, Ліночко!.. Як то можна не піти на передтравневий заводський мітинг?..

ЛІНА. Ко-люн-цю! Хіба мало буває поважних причин?

ВАРЕНЬЄВ. (*Замахав руками.*) Ні-ні-ні, Ліночко!.. Я цим собі можу дуже пошкодити.

ЛІНА. (*Лестиво.*) Який ти боягузчик. Сьогодні ж ти готуєшся зустрічати гостей. За годину-дві і поет на поріг. Хіба ж це не причина?

ВАРЕНЬЄВ. Ідея, дитинко. Чудово! Дякую. (*Цілує Ліну.*)

ЛІНА. А ти думав, що я ні до чого вже не здатна?

ВАРЕНЬЄВ. О, жінка в практичних справах геніяльніша за наймудрішого винахідника. Наказуй, що потрібно ще докупити до столу.

ЛІНА. Закуси вистачить на цілий завком. Докупи хіба з півкілограма кетового кав'яру.

ВАРЕНЬЄВ. Ліно! Та ж кетовий кав'яр по сто карбованців за кіло!

ЛІНА. То візьми грам хоч із двісті. Не може ж благородний стіл бути без кетового кав'яру. Розумієш?

ВАРЕНЬЄВ. Так, так, Ліночко, розумію. Візьму.

ЛІНА. Найголовніше — добрати чудовий асортимент випивки: горілки, вина, дві пляшки коньяку, для дам доброго лікеру та зо три пляшки советського шампанського.

ВАРЕНЬЄВ. А може ліпше взяти бочалу розливного вина?

ЛІНА. Що-о?.. Таких гостей частувати розливним вином з дерев'яної бочки? Та ж нас засміють на ціле місто!..

ВАРЕНЬЄВ. Але одна пляшка шампанського коштує вісімнадцять карбованців! А за все і в п'ятсот не вбереш...

ЛІНА. Викрутимось. Але щоб розливного і на столі не було. Скільки тобі дадуть у нагороду?

ВАРЕНЬЄВ. Думаю, що не менше, як дві-три тисячі.

ЛІНА. О, то половини вистачить, щоб розквитатися з боргами. Але як можна без шампанського? Уяви собі, котику... Всі вітають тебе з нагородою... Мужчини підкидають під стелю... І в цю хвилину... Розумієш, Колюнцю?.. В цю хвилину пляшки вистрілюють корками і в бокали піниється шампанське... А ти на руках у колег урочисто відповідаєш на тост!.. Боже!.. *(Плеще в долоні.)* Що варта сотня карбованців за такі хвилини?.. А може тобі сюди *(показує на груди)* повісять ще й орденка?.. Та це ж зостанеться у пам'яті на все життя... *(Цілує Вареньєва.)*

ВАРЕНЬЄВ. Так, так, Ліночко!.. На все життя!.. *(Палко цілує Ліну.)* Давай мерцій кошिका...

(Ліна виносить з кухні кошिका, сплетеного з клаптиків шкіри.)

ЛІНА. Не барися. Мені так приємно з тобою порядкувати.

ВАРЕНЬЄВ. А може командувати?

ЛІНА. І те й друге. Хіба розумна жінка робить інакше?

ВАРЕНЬЄВ. А звісно. Цілую в твої квітоньки. (*Хоче йти.*)

ЛІНА. Стривай, котику. Трохи не забула.

ВАРЕНЬЄВ. А що там іще?

ЛІНА. Коли вертатимеш додому, зайти до Кацмановича. Візьми в нього жовті модельні туфлі. З качиними носками. Це тепер наймодніші. Якраз до моєї нової сукні.

ВАРЕНЬЄВ. А що коштують ці туфлі?

ЛІНА. П'ятсот карбованців.

ВАРЕНЬЄВ. (*Жахливо.*) Що-о?.. Ліно!.. Мені хоч би на вино вистачило грошей...

ЛІНА. (*Лестиво підлабузнюючись.*) Котику! Кацманович дасть у борг. Почекає. Я вже з ним домовилася.

ВАРЕНЬЄВ. Але чим віддавати? Я вже й так маю понад тисячу боргу.

ЛІНА. Це востаннє. Повір. Я зекономлю на дрібницях. А там знову на чомусь пофортунить. Зрозумій, дорогий. Інженери, директор, поет у нас, а я в чорних туфлях до ясної сукні. Скажуть „кугутка“. Тобі буде приємно? Хоч з міста утікай.

ВАРЕНЬЄВ. Чому ж ти раніше про це не сказала?

ЛІНА. Хотіла тобі зробити сюрприз.

ВАРЕНЬЄВ. Добрий сюрприз! (*Набік.*) Півмісяця праці на заводі.

ЛІНА. Але туфельки!.. Аж сміються... Так візьмеш, котику? Я по очах бачу, що візьмеш. Ти такий добренький... Він так любить свою дитинку... Правда ж, Колюнюцю?

ВАРЕНЬЄВ. Ти й лютого ворога вмовиш. Добре вже. Візьму.

ЛІНА. Дякую тобі, дороженький. (*Цілує.*) Ну то поспішай, бо мені роботи-роботи...

(Вареньєв виходить. Ліна, про щось згадавши, миттю вибігає на ганок.)

ЛІНА. Колюнюцю! Ще одна дрібничка...

ВАРЕНЬЄВ. Чи пустиш ти мене з дому?

ЛІНА. Зайди, мій дороженький у трикотажну. Там при-

везли нові пухнасті берети. Візьми мені один „канареечного“ кольору.

ВАРЕНЬЄВ. О, цього я вже не зроблю, хоч убий.

ЛІНА. Ко-ти-ку! Сьогодні сердитись заборонено.

ВАРЕНЬЄВ. Але я берета не візьму.

ЛІНА. Та він коштує якихось п'ятдесят карбованців.

ВАРЕНЬЄВ. Не в тім річ. Замовляй білий, червоний, зелений. Який хочеш. Тільки не „канареечний“. Як побачу я цей жовтий колір, мене починає тіпати, наче після акрихіну в лихоманку.

ЛІНА. Але це наймодніший берет.

ВАРЕНЬЄВ. Нехай собі наймодніший, але я не візьму...

ЛІНА. То підеш завтра сам на демонстрацію!..

(Ліна, грюкнувши дверима, пішла з ганку. Вареньєв замислився. Ліна стежить за ним у шпару від ключа. Вареньєв, почухавши потилицю, пішов з дому.)

ВАРЕНЬЄВ. Дорого коштує люб'язна жіночка. Хоч би не довелося хати продати.

ЛІНА. Пішов. Слава Богу. Сам же добре знає, що купить, а ще й сердиться. *(Підходить до люстра.)* Так, так, мій любий котику. Ти інженер-конструктор на заводі. А на фабриці сімейного затишку конструктор і начальник — жіночка. Її всі слухають. Не на те ж революція звільнила жінку, щоб вона покійно корилася чоловікові, як дурне теля. О, ні! Жінка за найдемократичнішої конституції — інженер, льотчиця, керівниця державою. А що вже в себе вдома?.. Ха-ха-ха!.. То будьте певні... *(Наказуючим тоном.)* Колюнцю! До хутряного привезли чудових лисиць. *(Благальним тоном до чоловіка.)* Але ж, дитинко. Ти вже маєш білу. *(Своїм голосом.)* Я вже виросла з імітацій для студенток. Справжню хочу. І незабаром я сиджу в першому ряді театру, а мою лебедину шию гріє пух хитрої звірини. Так-так-так!.. Вчіться лисичої стратегії, недосвідчені жінки. Одружився — стахановські темпи давай! Не спи — ви-находь, шукай, добувай... Театри, премії, курорти або... лейтенант чи майор...

(Мати починає двері й несміло просуває голову.)

МАТИ. Ліно, ти сама?

ЛІНА. Ні, я розмовляю з жіноцтвом усього світу.

МАТИ. З тебе була б добра кумедіанка. Я думала, що ти з кимсь чужим говориш. Скільки роботи, а ти забавляєшся. Скажи, з чого начинку готувати до гуски? З рижучи з гречаної каші?

ЛІНА. Мамо! Та в нас же гулятимуть не колхозники, а відомі знатні люди. Треба по зернині відібрати риж від горошку.

МАТИ. Я сама з цим і за тиждень не впораюсь.

ЛІНА. Ходітьте, я накажу, щоб вам Гриць допоміг.
(*Пішли до кухні.*)

VI

(До будинку підходять Варлам і Наум. Наум у латаній свитині, у широких лантушаних штанах, з батогом під пахвою. Обидва припорошені придорожнім порохом.)

НАУМ. Так оце ми вже й до братухи прибились?

ВАРЛАМ. Схоже на те, що прибились.

НАУМ. (*Розглядаючи будинок.*) Гарного будиночка братік устругнув.

ВАРЛАМ. Та-ак! Три наші сільради можна в нього упхати.

НАУМ. Та такого будинка не було ні в станового, ні в попа.

ВАРЛАМ. Цсс!.. Знай, де про кого згадувати. Ти ж чуєш, як скрізь по вулицях радіо кричить.

НАУМ. (*Миттю затулює рота рукою.*) Та я... З радощів і забув. Ти ж бачиш — і садок молоденький з парканом.

ВАРЛАМ. (*Зідхнувши.*) Попалили свої тини, то, слава Богу, хоч брат за парканом поживе. Стукай, Науме. Нехай Микола зустрічає рідню.

(Наум обережно сходить на ганок. Несміливо, дивлячись на Варлама, підносить руку, щоб постукати.)

НАУМ. (*Глибоко зідхнув, ніби сили набираючись.*) Так стукати?

ВАРЛАМ. Стукай (*запалює цигарку*). Не по коні ж ми прийшли, а в гості до брата.

НАУМ. Та ще до якого брата! О-го-го!.. *(Помалу стукає. Наслухає.)*

ВАРЛАМ. Не чують. Чекай, Науме. Бачиш на одвірках он „кнопку“? Натисни її. Швидше почують і хтось вийде.

НАУМ. *(Придивляється до гудзика електричного дзвінка.)* То це, може, та „кнопка“, що про неї колись Остап Вишня писав?

ВАРЛАМ. Не кричи. Вишня, Вишня... Це наша, безклясова, соціалістична кнопка.

НАУМ. А-а!.. То це, значить, не та, що коли на неї натиснеш, то з тебе й штани спустять?

ВАРЛАМ. Де там. За Остапову „кнопку“ потягли його аж до ведмедів. А за цю не бійся. Притисни — сам побачиш.

(Наум легенько диткнувся до гудзика. Чути дзвінок.)

НАУМ. О, диви!.. Наче горохом у казані закрутило. Що то панська вигадка.

ВАРЛАМ. Була панська, а стала сталінська. Притисни ще.

(Наум сміливіше кладе зашкарублого пальця на гудзик. Чути довгий різкий дзвінок. Вибігає Ліна.)

VII

ЛІНА. Хто там так дзвонить? *(Рвучко відчиняє двері. Наум з несподіванки поточився назад.)* Що вам потрібно, громадянін?

НАУМ. Скажіть, будь-ласка... Чи тут товариші вареники живуть?

ЛІНА. *(сердито)*. Ніяких товаришів вареників тут немає. Бачите, на таблиці написано, хто мешкає в будинку. *(Гримнувши дверима, Ліна вернула в кімнату.)* Знову якісь колхозники шукають барахла. Хоч би сьогодні дали спокій.

НАУМ. Прудка громадяночка. Трохи носа не прищикнула. Ото б мені була „кнопка“. Прозвали б у колхозі безносим ударником.

ЛІНА. Боже мій! Як на кухні я манікюр зіпсувала.

НАУМ. *(Читає написане на таблиці.)* Ін-же-нер Ва-рень-

єв... Смашна хвामилія. Це тобі не вареник з капустою. От ми, Варламе, і взулись не в свої.

ЛІНА. Потрібно ще зачіску зробити.

ВАРЛАМ. Та ж Микола ось у листі написав: Вулиця Карла Маркса 125. *(Показує Наумові листа.)* Читай.

ЛІНА. А тут якісь кугути товаришів-вареників шукають. Чого доброго, хтось почне ще питати і граждан-галушок... Хі-хі!..

НАУМ *(читає)*. Вулиця Карла Маркса 125. Що ти скажеш?.. От закарлючка... А може цей Карло Марксо потрапив у враги народа, а вулицю назвали ім'ям якоїсь знатної свинарки?

ВАРЛАМ. Так ворогів народу ще й на світі не було, як Маркс помер.

НАУМ. Що ти кажеш? Така халепа. І спитати нікого. Ходім на вулицю, там хтось розтлумачить. *(Тихо.)* Тепер частенько так буває: звечора в хаті один хазяйнує, а на ранок, дивись, вже інший порядкує. З'їдять Вареника — на закуску Вареньєва давай. *(Пішли.)*

ЛІНА. *(Сама.)* Як все гармоніюватиме у мене. Очі, брови. На орхідеєвих кучерях золотою короною горітиме берет. Постать, стрій, усмішка... Ха-ха!.. А для жінки це найпевніша зброя. Вона забезпечить їй щоліта найкращий курорт... Хі-хі!..

VIII

Входить Гриць.

ЛІНА. Це ти, Грицю?

ГРИЦЬ. Ліночко, сестричко!.. Дай мені грошей на кіно.

ЛІНА. Я тобі дам аж цілого карбованця, тільки допоможи спершу мамі. Бачиш, скільки роботи. Увечері ж гості будуть.

ГРИЦЬ. Добре, Ліночко, допоможу. *(Хоче йти.)*

ЛІНА. Грицю, чекай... Глянь... Чи гарно в мене зачіска лежить?

ГРИЦЬ. О, дуже-дуже гарно! Наче в тої зірки, що в кіні.

ЛІНА. *(Захоплено.)* Що ти говориш?

ГРИЦЬ. Тільки трошки негарно, що кущик волосся загнувся донизу і робить лоба низеньким, як у мавпи. А великі люди мають високе чоло.

ЛІНА. *(Придивляється в люстро.)* Ох, мені лишенько! Ну таки зовсім, як у мавпи. Грицю, підголи мені цей кущик.

ГРИЦЬ. Та ж голене місце візьметься щетиною, як у кабана.

ЛІНА. То висмич по волосинці цей кущик.

ГРИЦЬ. Дуже болітиме.

ЛІНА. Нічого. Зате моє лице набере геніяльного виразу з високим чолом. Ну, Грицю... О-так... Рра-аз!..

ГРИЦЬ. Не хочу, боюсь.

ЛІНА. Уваж, братіку. Сьогодні Микола Петрович одержить на заводі премію. Я тобі за це куплю в „Динамо“ найкращу вудку. Ну бо швидше, починай.

ГРИЦЬ. А не скажеш Миколі Петровичу?

ЛІНА. Ані словечка.

ГРИЦЬ. Гляди ж...

(Гриць починає висмикати волосся. Ліна, стримуючись від болю, притишено скрикує.)

ЛІНА. Ой, ой!.. Ти так не тягни... Одразу — рраз!.. і вже. Ну, отак... Рраз!.. Ой!..

ГРИЦЬ. Волосся вислизає з пальців. Ось я візьму гвіздок. *(Бере з шухляди цвях, намотує на нього волосся, тягне.)*

ЛІНА. Ой, ой!.. Легше!.. З шкурою вирвеш...

ГРИЦЬ. Не кричи, а то покину...

(Гриць тягне за волосся, намотане на цвях. Ліна, не стримуючи болю, ходить за Грицем по кімнаті. До ганку підходить Вареньєв. У руках у нього повно пакунків. Дзвонить.)

ГРИЦЬ. *(Злякано.)* Хтось дзвонить!..

ЛІНА. О-ой!..

(Гриць утікає. Ліна хапає рушника й зав'язує голову. Різкий дзвінок удруге. Ліна відкриває двері.)

ІХ

Входить Вареньєв.

ВАРЕНЬЄВ. Що з тобою, дитинко? Ти хвора?

ЛІНА. Увесь час на кухні, біля печі... Голова трохи розболілась...

ВАРЕНЬЄВ. Ось я надіну на голівоньку вінець здоров'я. *(Виймає з паперу берет.)*

ЛІНА. *(Радісно спліскує руками.)* Ка-на-ре-еч-ний!.. Боже!.. Яка я щаслива!.. Дякую, дорогенький. *(Цілує Вареньєва. Зриває з голови рудника, приміряє перед lustrom.)*

ВАРЕНЬЄВ. *(Побачив в люстрі Ліниє червоне чоло.)* Що тобі, Ліночко? Ти чоло опекла?

ЛІНА. Нічого, котику. Ненароком притулилась до гарячої каструлі. Воно швидко пройде. Глянь, що за берет! На демонстрації горітиме, як сонце на голубому небі. Чи не смак має твоя дитинка?

ВАРЕНЬЄВ. Як і належить дружині інженера-винахідника.

ЛІНА. А тепер покажуй, що ти гарного накупив. *(Розглядають накуплене.)*

Х

(До будинку підходять Варлам і Наум.)

ВАРЛАМ. Хто ж так звертається? Товариші-вареники! Треба було сказати, що наш брат-інженер написав до нас листа, а в листі адресу, на яку ми от і прийшли.

НАУМ. Розумію, розумію. О, тепереньки я не схиблю. *(Сміливо сходить на ганок і дзвонить.)*

ЛІНА. Знову хтось дзвонить. Наче змовилися. *(Роздратована вибігає на ганок.)* А, це ви знову?.. Що вам потрібно?..

НАУМ. *(Розгублено.)* Та тут... розумієте... наш брат Вареник...

ЛІНА. Я ж вам руським язиком сказала, що тут ніяких Вареників немає... *(Ліна сердито зачинила двері й повернула до кімнати.)*

ВАРЕНЬЄВ. Хто там такий?

ЛІНА. Якись кугути барахла чи родичів шукають.

НАУМ. *(Винувато до Варлама.)* Ху-у!.. Мене в піт кинуло, як глянула ця гражданочка. Забув сказати і про інженера і про лист.

ВАРЛАМ. Ось я з нею поговорю. *(Довго дзвонить.)*

ЛІНА. *(Нервово.)* Ах, Колю!.. Я більше не можу!..
Піди спитай, чого їм треба?

ВАРЕНЬЄВ *(виходить на ганок).* Варлам?!.. Наум?!..
Яким вітром?..

ВАРЛАМ. Рідним. Степовим.

НАУМ. Колхозним.

ВАРЕНЬЄВ. Вітаю, вітаю!..

ВАРЛАМ. }
НАУМ. } *Здоров, здоров, Миколо!.. (Цілються).*

ВАРЕНЬЄВ. Заходьте в хату.

НАУМ. Хоч і не проси, то заїдемо. *(Ідуть з ганку в хату.)*

ВАРЕНЬЄВ. От і до речі. Сьогодні в мене гості. Ліно!..
Вітай моїх братів!.. Знайомтесь, моя дружина.

ВАРЛАМ. Дуже раді. *(Тиснуть руки.)*

НАУМ. А нас уже зовсім розпач ухопив. Сюди й туди, не знайдемо брата. Ми Вареника питаємо, а нам усі як один: не знаємо такого.

ВАРЕНЬЄВ. *(Ніяково посміхнувся.)* А-а!.. Розумію!..
То, бачте, під час видавання паспортів помилка трапилася з моїм прізвищем. Та так уже й пішло, що замість Вареник -- Вареньєвим прозивають.

НАУМ. Та воно якось і благородніше. А поміж окунями, знаєш, і йоржеві легше примоститись.

ВАРЕНЬЄВ. Роздягайтеся, відпочивайте з дороги.

НАУМ. Ти, Миколо, про відпочинок не клопочися. Після ударницької праці в колхозі за триста кілометрів відпочили досхочу.

ВАРЛАМ. І поспали на возі і помріяли.

ВАРЕНЬЄВ. То ви кіньми аж із Полтавщини?

ВАРЛАМ. Атож.

НАУМ. Щоб залізниці не забивати всяким барахлом.

Поїзди страні потрібні для важніших ділов. Так ми кіньми. Та он і коні на вулиці стоять.

ВАРЕНЬЄВ. Ви, як ті справжні туристи.

НАУМ. О-го-го!.. Старці на вигадки митці.

ВАРЕНЬЄВ. Заїжджайте у двір. Розпрягайте коні та й до хати. Увечері в мене сімейний бенкет. Вип'ємо разом, погуляємо й поговоримо.

НАУМ. О, коло цього діла три стахановські норми виконаємо. *(До Варлама.)* Ходім розпрягати. *(На ганку.)* Що то рідна кров. Аж веселіше на душі стало. *(Пішли.)*

ХІ

ЛІНА. То це й брати твої гулятимуть у нас?

ВАРЕНЬЄВ. Звичайно, моя дитинко. Це найкращий вияв змички міста і села.

ЛІНА. Та від них же кіньми несе... А зодягнуті вони, як ті старці.

ВАРЕНЬЄВ. То пусте, Ліночко. Брати обмиються, поголяться, переодягнуться в мою одержу і приберуть культурного вигляду.

ЛІНА. Але як почуватимуть себе гості в товаристві колхозників?

ВАРЕНЬЄВ. Ди-тин-ко!.. Колхозники — опора соціалістичного села. Сам товариш Сталін приймає в себе колхозників. Бенкети уряджує для них...

ЛІНА. Ах, та-к!.. Ну коли сам Сталін приймає, то й ми, звичайно, будемо їм дуже раді... дуже раді...

ВАРЕНЬЄВ. Це для нас не абияка честь. А головне — всі переконуються, що наші родичі — передовики квітучого села. Розумієш?

ЛІНА. О, розумію, розумію. Нехай живе змичка міста й квітучого села!..

ВАРЕНЬЄВ. Лі-ноч-ко!.. *(Цілує Ліну.)*

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Обстановка першої дії — без ганку.

I

(Ліна сама. Дивиться у вікно. Раптом біжить до дверей, що на кухню, й притишено гукає.)

ЛІНА. Грицю! Грицю! Швидше!

II

ГРИЦЬ. *(Вбігаючи.)* А що там, Ліно?

ЛІНА. *(Підводить Гриця до вікна, трохи відхиляє завісу.)* Глянь, як на возі собаки порпаються біля чогось. Може там сало або шинка. Принеси до хати, щоб не попсували. *(Гриць побіг.)* А може там українська ковбаса? Люблю ковбасу з часничком і перцем. М-м!.. Як люблю!.. За найкращу московську не проміняла б. Коли б таке щастя. Сама накраю, викладу на великому тарелі, а посередині оздоблю серпом-молотом із зелених пірець молоденької цибулі. А коли вже я прикрашу, то будьте певні.

(Повертається Гриць. Він ледве тримає на плечах великого мішка. Під пахвою у нього торбина.)

III

ГРИЦЬ. Ху-у!.. Щось важке... Насилу допер...

ЛІНА. Розв'язуй, побачимо.

ГРИЦЬ. Щось, мабуть, ласе. Ледве собак відігнав.

ЛІНА. Я так і знала. Швидше бо розв'язуй...

ГРИЦЬ. *(Розв'язав мішок.)* О-о!.. У мішку знову мішок.

ЛІНА. Далі, глибше дивись... *(Допомагає Грицеві.)*

ГРИЦЬ. Із рядна ще мішок...

ЛІНА. *(Нетерпляче.)* Ану висип на підлогу. Може воно там, на споді?

ГРИЦЬ (*висипаючи з мішка*). Та тут самі мішки!..

ЛІНА. А-а!.. Я тепер розумію... Це вони продали збіжжя на базарі та й...

ГРИЦЬ. О-го! За стільки мішків збіжжя можна вторгувати цілу торбу грошей.

ЛІНА. А заглянь у торбину...

ГРИЦЬ. (*Розчаровано.*) Півжитняка та головка цибулі.

ЛІНА. (*Сердито.*) Хіба б вони на возі тримали гроші?.. Геть з ними. Тільки напорошив у кімнаті.

НАУМ. (*За лаштунками.*) Варламе! Чи швидко ти там?

ВАРЛАМ. Почекай. Хомута ніяк не стягну.

ЛІНА. Ой, ідуть!.. (*Утікає з Грицем на кухню.*)

IV

(Увіходить Наум. Він зодягнутий у досить ще добрий братів костюм, чисту сорочку з комірцем і краваткою. Костюм на нього затісний, поли піджака не сходяться крайками до гудзиків.)

НАУМ. Хм! Почекай! Нехай тебе свинарки чекають, бо я вже вскочив у знатні. Я, я!.. А хто ж такий я? (*Стає перед lustром.*) Добри вечір! (*Посміхається.*) Та невже ж це Наум? Га? (*Суворо.*) Ваша біографія, товариш-гражданин? (*Своїм голосом, швидко.*) Я — Наум Петрович Вареник. Бувший середняк. Тепер колхозник-ударник. Трудоднів виробив з Одаркою п'ятсот. За крадені колоски не судився. Плян по здачі державі хліба, прядива, м'яса, птиці, молока, яець виконав на сто. Облігацій добровольно-принудительно гребонув так, що о-го-го! Лавреат сталінської премії за восьму дитину. Родичів за кордоном не маю... От відчитав так відчитав. Одразу видно, що всі школи і чистки пройшов. Глянули б колхозники — не впізнали б. А Рябко, мабуть, і литки пообривав, як чуждому елементу. Чисто змахую на того коператора яешного, що ото матерію та хустки привозив до коперативи. Зібрав голоштанників колхозу та як гримне з рундука: — Граждани-ударники! Хто з яйцями, заході в первую очередь! — От і поперли тіточки наперед. Бо вони, звісно, всю курячу власність держать у своїх руках. А без'яешники доки дійшли до порога, то не стало ні хусток, ні матерії. Світить, братіки, грішним тілом до польної победи комунізму.

V

(Увіходить Варлам, переодягнутий у братів костюм.)

ВАРЛАМ. Кому світить?

НАУМ. Ой!.. (Падає на стілець.)

ВАРЛАМ. Що тобі, брате?

НАУМ. Ху-у!.. Як ти мене перелякав...

ВАРЛАМ. Не впізнав?

НАУМ. Та зовсім про тебе забув. Мені вздрівся комісар. Знаєш, отой, що наше село добровольно на колхозну лінію виводив та пакував у товарячі вагони чуждий елемент на Сибір.

ВАРЛАМ. Ми тепер самі комісари. Глянь — штани, піджак, хомут і супоня (показує на краватку.)

НАУМ. Е, які там з нас комісари. Хоч медом, хоч м'ясом зверху помасти, то вареник буде вареником. От упхали мене в чужу одежу, наче десять гепеушників за-тягали в сирицю.

ВАРЛАМ. А на мені бовтається, як хомут з чужого коня.

НАУМ. Не журися, братіку. Після вчительства на колхозному хлібі розпухнеш, як лантух.

ВАРЛАМ. Що, Науме, якби всіх колхозників отак зодягли? Та ще до одежі такої кожному й по орденку?

НАУМ. Що? Померли б з голоду. А інші тільки хуркнули б на канали та в Сибір.

ВАРЛАМ. Ха-ха!.. Чому ж то так?

НАУМ. Е, поганенько ти, Варламе, читаєш книгу життя. Ну що ти пронесеш у таких штанях із колхозу? Двісті грам пшениці випнеться з кишені, як болячка на носі. А пильне око вздрить та за потилицю... „Колхозную собственность, скаже, розхіщаєш!“... І пожалуйте на десять літ в оддальоннії місця...

ВАРЛАМ. З тебе, Науме, добрий дипломат. Повір мені, скільки років живу з тобою, а не сподівався, що ти криєш у собі таку кмітливість.

НАУМ. Е-ге-ге, голубчику! Таке життя і з гречкосія зробить дипломата. Хочеш жити — думай одне, говори

друге, а роби так, як черево та Одарка наказує. У латках увесь порятунок колхозників. Побачить наглядач „осударственной“ власности жебрацьку одєжу на ньому та й одвернеться. А того й не знає, що дурний дядько вшиє у матню кишеню кілограмів на п'ять та, дивись, і пронесе пшениці дітям на кутю. А в тісеньких штанцях давно б усі пропали. Мене, мабуть, і кури загребли б. Вісім ротів — сам знаєш. Як сіли до столу, так хлібини й нема. Грамами на трудодні не прогодуєш.

ВАРЛАМ. Але хоч у празничок не завадило б гарненько причепуритись?

НАУМ. *(Сердито.)* Смієшся, чи що? Який там празничок? У церкві зсипище на збіжжя зробили. Неділями надолужуємо. За невиконання пляну давно б у саботажники попали. Дня мало — молотимо вночі. Е, та що там говорити. Сам добре знаєш. *(Озираючись, стиснено.)* Життя наше лантушане, то судилось нам і ходити в ряднині. *(Побачив мішки посеред кімнати.)* Ось наша мануфактура пролетарська! *(Приглядається до мішків.)* Варламе! Та це ж, либонь, наші мішки?

ВАРЛАМ. А наші. Як же вони сюди потрапили?

НАУМ. А я знаю? Ось твій мішок. Ось Кузьми Солодкого. Мотрі Дранки. Шелестишин, мій. Та тут усі мішки з колхозу. От дивина!..

VI

(Увіходить Ліна.)

ЛІНА. О-о! Чи не капосний хлопець. Де покинув мішки. Ну, попадешся ти мені. *(Збирає мішки.)*

НАУМ. Не турбуйтеся нашими злиднями. *(Хоче забрати мішки.)*

ЛІНА. *(Відсторонюючи Наума.)* Ні-ні-ні!.. Я сама приберу. Ви сьогодні в нас гості. Відпочивайте. У нашому дворі нічого не можна кинути. Або собаки розтягнуть, або хтось украде. От я й звеліла братові занести все до приміщення.

НАУМ. Спасибі за вашу пильність. А коней наших не вкрадуть?

ЛІНА. Ха-ха! Коней? Та що ви? Не бійтесь. Цигани ж тепер не менджують кіньми. Та й не 33-ій рік. А до того ми замикаємо на ніч ворота. *(Понесла з хати мішки.)*

VII

ВАРЛАМ. *(Зідхнувши.)* Так, так. Не тридцять третій, а тридцять дев'ятий рік...

НАУМ. Варламе! Привітна жіночка в Миколи. А спершу видалась неприступна гординя.

ВАРЛАМ. Не поспішайся хвалити. Жінка, як те яблучко здаля: уздриш — задивишся, а вкусиш — скривишся.

НАУМ. Ет! Всі старі парубки так говорять. Та коли б мені така жіночка, то я за дітвору всі вищі нагороди за-гріб.

ВАРЛАМ. Що з тих нагород? Землю купиш чи молотарку придбаєш? Все 'дно на облігації та на податки повернеш. А найкраща жіночка почорніє на трудовнях, як стара скіпка.

НАУМ. Та й то правда.

VIII

ЛІНА. *(Повертається до кухні.)* Пробачте, що ми вас самих лишили нудьгувати. За кілька хвилин я вам звільню Миколая Петровича. *(Вийшла.)*

IX

ВАРЛАМ. Чув? „Я вам звільню Миколая Петровича“. О-о, в цієї жіночки не брикатимеш так, як у своєї Одарки. В ряднині вона не ходитиме. А тебе заганяла б, що й штани загубиш.

НАУМ. Та-ак! Жіночка, як видно, з характером.

ВАРЛАМ. *(Підходить до вікна.)* Парке сьогодні, наче влітку.

НАУМ. Пече май — підем пастися у гай, жолуді збирати.

(Варлам відгортає завісу й відчиняє вікно. Обидва замовкли, зача-

ровані чудовим краєвидом. Дніпро величаво меректить вогнями під промінням вечорового сонця. За Дніпром видніє піщаний берег, порослий плакучими вербами та високими осоками. За ними підноситься круча, на яку поміж проваллям та кущами гадюкою поповзла стежка високо вгору, де розташувалася група довгих будівель та будиночків.)

ВАРЛАМ. „Нема на світі України!.. Немає другого Дніпра!“ .. Науме!.. Глянь!.. Яка краса!..

НАУМ. Та-ак! Що то, значить, Дніпро!

ВАРЛАМ. Красунь, лицар, сила!..

НАУМ. Е, запрягли вже й лицаря-бідолаху. Бачив греблю?

ВАРЛАМ. То не біда, що запрягли, а біда, що до чужого воза.

НАУМ. Та й то правда. А що ото за гора висока за вербами?

ВАРЛАМ. Та то ж острів Хортиця.

НАУМ. Де Запорізька Січ була?

ВАРЛАМ. Так. Де Запорізька Січ була.

НАУМ. А що тепера там?

ВАРЛАМ. Совхоз...

НАУМ. Що?!.. І на Січі совхоз?..

ВАРЛАМ. Та-ак... І на Січі совхоз...

НАУМ. *(Зідхнув.)* Сов-хоз... А колись там козаки-запорожці правували. Ворогів воювали. Волю й рідний край боронили-захищали...

ВАРЛАМ. Захищали, Науме. Та налетіла напасниця Катерина з військом-гайворонням. Хортицю оточили, добра пограбували. Церкви попалили. Січ зруйнували. Козаків запорозьких по світу розсіяли-розігнали. Тільки й щастя запорожці мали, що з церкви Січової образ Святої Покрови врятували.

НАУМ. *(Побожно, заплющивши очі.)* Образ Святої Покрови врятували. *(Перехрестився.)* Слава Богу! Варламе, а де ж цей образ сховали?

ВАРЛАМ. Невідомо.

НАУМ. І ніхто не довідався?

ВАРЛАМ. Може й довідалися, та криються від Москви.

НАУМ. І вже ніколи не буде на Хортиці козаків?

ВАРЛАМ. *(Глибоко зідхнувши, мовчки дивиться на Дніпро.)*

НАУМ. І Січ не вернеться? (*Варлам мовчить.*) Варламе!.. Не журися... (*Озираючись на двері.*) Мені здається, що Свята Покрова ще збере наших козаків... З Дунаю, з Соловків... Із Сибіру, з Зеленого Клину... Зі всього світу збере... Приведе на острів і скаже: — Будуйте нову церкву на святій землі...

ВАРЛАМ. (*Пильно дивиться Наумові в очі.*) Науме!.. У тебе такі думки?

НАУМ. Щоб ти знав. Та хіба тільки в мене? Кожний колхозник нишком чогось жде...

ВАРЛАМ. Спасибі... (*Обіймає Наума.*) Наша Січ на Хортиці ще буде...

(*Улвох дивляться на Дніпро. Наум затягає пісню, Варлам підтягує:*)

Катерино, вража мати,
Що ти наробила?
Степ широкий, край веселий
Та й занастила...

Х

(*Увійходить Микола Петрович Вареньєв.*)

ВАРЕНЬЄВ. Нарешті, я можу поговорити з братами. Дуже радий, що співаєте в моїй хаті. Гніздо наше, значить, буде веселе.

НАУМ. А як же? Завтра першого мая, то вже сьогодні вся СРСР починає співати.

ВАРЕНЬЄВ. А ви ще й досі співаєте просвітянських пісень?

НАУМ. Та якось за роботою нових не навчилися.

ВАРЕНЬЄВ. Давненько ми бачилися з вами.

ВАРЛАМ. Та, мабуть, років з десяток. Як вирядили тебе на робфак, та й по цей день.

ВАРЕНЬЄВ. Так, так. Три роки в робітфаці, чотири в інституті, п'ятий рік працюю інженером.

НАУМ. Летить врем'ячко. Слава Богу, третю п'ятилітку дотягаємо. (*Усі сідають на канаті.*)

ВАРЕНЬЄВ. Що ж там нового у вас? Як село?

НАУМ. Село? О-го-го! Село живе на всі сто. Повним

ходом життя пливе. Три церкви розібрали на будівництво нової тюрми. А в мурованій, знаєш, у церкві гетьмана Апостола Данила, зсипище для збіжжя зробили. Там такі темпи розгорнули, що дядькові й почухатися ніколи. Вночі думаємо про пляни.

ВАРЕНЬЄВ. Увійшли, значить, у соціалістичну колію?

НАУМ. О, ще як увійшли! Хто живий zostався, то з цієї колії вже не виприне.

ВАРЕНЬЄВ. А як там поживає мій товариш дитинства Дмитро Балдик?

НАУМ. Помер сердега в тридцять третьому році. Він, знаєш, у коперативі варив пабло на мило. Не витерпіз голодний — наївся дохлої конятини. Різачка така його вхопила, що Богові й душу віддав.

ВАРЕНЬЄВ. А дядько наш, Роман Скок, ще брикає?

НАУМ. Дядька найшли на шляху, коли він пробирався у місто по хліб. Там бідолаху й закопали. А Микита Васильович Риндик, наш давній учитель, за щось попав у „враги народу“. Як заправтори його в отдальонній місця без права переписки, так і досі нічого не знає про нього сім'я.

ВАРЕНЬЄВ. *(Незадоволено.)* Так, так...

(Важка гнітюча павза.)

НАУМ. Словом, село не сходить з ударного положення. Що не двір — то й ударник.

ВАРЕНЬЄВ. Але й ви постаріли за цей час.

НАУМ. Стахановськими темпами до старости препо. А ти ж, Миколо, як? Живеш, здається, добре?

ВАРЕНЬЄВ. *(Встає з канапи. Пройшовся по кімнаті.)* Інші ліпше живуть, але й мені немає на що нарікати.

НАУМ. *(Підходить до брата.)* Це ж як, будиночок власний?

ВАРЕНЬЄВ. Так, особнячок мій: будинок, садок і двір. Заводські організації, спасибі, допомогли.

НАУМ. *(Ніяково, стиснено.)* То, може, ти вже й до партії приписався?

ВАРЕНЬЄВ. Ні, до партії я ще не вступив.

НАУМ. *(Радісно.)* Слава Богу! А я мав гріх подумати, що ти, Миколо, з усього роду Вареників пішов першим по партійній лінії.

ВАРЕНЬЄВ. Готуюсь. Вступити до партії, то велика для мене честь.

НАУМ. А для нашого роду — біда велика, брате.

ВАРЕНЬЄВ. Що?.. Біда?.. Дивно мені чути від тебе, Науме. Це ж стара філософія непоправного індивідуалізму.

НАУМ. Хто його знає? Наша, бач, Миколо, філософія така: коли чужий батіжок хльоскає тебе по ребрах, то воно ніби так і годиться. А як опереже своя, рідненька рука, то біль дійме до самих печінок.

ВАРЕНЬЄВ. До чого тут батіг? Порівняння невдале. Партія — це авангард мільйонів. Організатор перемог соціалістичного будівництва.

НАУМ. По-вченому воно, звісно, може, й так. А на дурний розум нашого брата, мужика, то партія — це погонич, а робочий чоловік — шкапа, що загрузла в болоті. Як свисоне погонич батурою поміж вухами, шкапа і рвоне з переляку воза на горбок. А сама потім, сердешна, й дуба дасть.

ВАРЕНЬЄВ. Це ти так говориш про партію Леніна-Сталіна?

НАУМ. Та в нас, здається, партія одна...

ВАРЕНЬЄВ. Що я чую?.. Ні, ні, ні!.. Цього не може бути... Хоч би ти, Варламе, навчив брата в школі елементарних понять з радянської політтрамоти...

ВАРЛАМ. На жаль, я в школі не працюю.

ВАРЕНЬЄВ. Як? Звільнили?

ВАРЛАМ. Ні, якось пощастило кинути самому.

ВАРЕНЬЄВ. Не розумію... То „на жаль“, то „пощастило“...

ВАРЛАМ. Така вже, бачиш, діалектика життя, де жаль і щастя виходять з одного кореня — єдності протилежностей.

ВАРЕНЬЄВ. Що ж ти робиш?

ВАРЛАМ. Рахівником працюю в канцелярії (*іронічно*) колхозного міністерства. Підраховую твоїм братам грами за трудовні.

ВАРЕНЬЄВ. Дивно. На селі не вистачає вчителів, а ти покинув школу. Чому?

ВАРЛАМ. Не міг далі бути вчителем.

ВАРЕНЬЄВ. Та ти ж любив дітей, як найдорогоцінніший скарб педагогічного процесу.

ВАРЛАМ. Тому я й покинув школу, що безмежно любив і люблю дітей.

ВАРЕНЬЄВ. Не розумію... Нічого не розумію...

ВАРЛАМ. Ех, Миколо!.. Про це треба або дуже багато говорити, або... зовсім мовчати.

ВАРЕНЬЄВ. По багатьох роках нашої розлуки ми сьогодні маємо добру нагоду поговорити, як брат з братом.

ВАРЛАМ. Боюся, щоб по щирій розмові не розійшлися ворогами.

ВАРЕНЬЄВ. Не вірю, щоб якісь дрібнички завели нас так далеко. Адже ми напередодні побудови вищої стадії безкласового суспільства. Напередодні повної ліквідації різниці між містом і селом. Всі трудящі сповнені радості творчих перемог будованого соціалізму.

ВАРЛАМ. Це спершу видається так, здаля. Глянеш на Дніпро — не ворухне. Як дзеркало мигтить, відбиваючи в собі спокій неба й берегів. А сподом він пливе... Несе пісок... Котить каміння... Підмиває кручі і рве береги... Отак і люди... село... Зверху посміхається, а в глибині тамує біль, мовчить і... жде. Чи можна цього навчати в школі?

ВАРЕНЬЄВ. Радянська школа навчає не символічних загадковостей, а виховує нову реальну людину безкласового суспільства.

ВАРЛАМ. Я не мав далі сили калічити невинні душі дітей.

ВАРЕНЬЄВ. Радянську школу ти називаєш каліцтвом?

ВАРЛАМ. А чим же?

ВАРЕНЬЄВ. Це неприпустимий наклеп ворогів соціалізму. Радянська школа будується на вченні Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна. Школа в радянській системі піднеслася на такий рівень, на якому ніколи не може стояти ні в одній капіталістичній країні!

ВАРЛАМ. *(Рішуче.)* Миколо! Киньмо штампований патос. Поговорімо просто. Ти високоосвічена людина. Інженер. Вивчав діалектичний матеріалізм. То й поговорімо за всіма його законами й тезами. Не так, як диктує підруч-

ник „марксизму-ленінізму“, а як підказує нам діалектика життя. Всяка школа повинна навчати дітей правди...

ВАРЕНЬЄВ. Абсолютна правда — це міт! Клясово-партійний світогляд тільки може бути призмою правди. Безпартійна наука — буржуазні витребеньки.

ВАРЛАМ. За підручниками — все це так, Миколо. Але в житті є ще неписана правда. Вона скована кайдаками диктатури. Але ця правда вічна.

ВАРЕНЬЄВ. Абстракція!..

ВАРЛАМ. Так... Для людей, що вимірюють життя температурою партійних установ — абстракція. Але для мільйонів мучеників — це страшно, кошмарна дійсність, про яку людина боїться навіть подумати вночі насамоті.

ВАРЕНЬЄВ. Вчення Леніна-Сталіна про соціалізм зрозуміти людині з примітивним мисленням, мабуть, неможливо.

ВАРЛАМ. Ні, Миколо... (*Озирається на двері, зачиняє вікно.*) Закони діалектики партія перетворила на засіб усталення своєї диктатури. Фальшує дійсність. Трагедію людини подає перед світом, як злочин, а убивць підносить на верховини лицарства. Страх замкнув людині душу...

ВАРЕНЬЄВ. Вигадки!..

ВАРЛАМ. Чи посмів хто жахливу синтезу колхозної кріпаччини — вимирання українського села — назвати голодом?..

ВАРЕНЬЄВ. Буржуазні недобитки труднощі росту називали голодом...

ВАРЛАМ. Чи оспівали де поети бідну матір, що лежить на полу поміж двох дитячих трупів... А третє... немовля... ще порпається сухими рученятами біля пазухи холодних материних грудей... кличе... просить... А-ах!.. Якого ж потрібно прогресивного мислення, щоб від цього всього не стало дубом волосся?.. Я більше не міг... Все це називати в школі квітучим селом — та це ж непростенний перед дітьми і перед усім людством злочин.

ВАРЕНЬЄВ. То десятки тисяч радянських учителів, по-твойому, — злочинці?

ВАРЛАМ. Не злочинці, а мученики. Вони в собі таму-

ють ці знущання. Роблять не те, що хочуть. Думають не так, як говорять. Вірять в інше, аніж їм наказують.

ВАРЕНЬЄВ. (*Пильно дивиться Варламові в очі, присту-
куючи правою ногою.*) Так-так-так!.. Повісили б мене, не
повіряв, що ти й досі не переборов у собі артиста про-
світи. Прочитав, братіку, наче з фашистського декляматора.

ХІ

(Увіходить Ліна, слухає.)

ВАРЛАМ. Погоджуюсь, Миколо. Буття, як бачиш, кві-
тучої України визначає свідомість у фашистській тюрмі
— ССРСР.

ВАРЕНЬЄВ. (*Спалахнув.*) Це вже занадто! Я не доз-
волю в моїй хаті деклямувати пашквілі на соціалістичну
батьківщину...

ЛІНА. Заспокойся, Колю. За кілька років зустрівся
з братами і... ще посваритесь за якісь там дрібнички.

ВАРЕНЬЄВ. Ти це називаєш дрібничками? Та це ж
компромітація мого авторитету...

ВАРЛАМ. Гріш ціна тим авторитетам, що за солодень-
кий пустоцвіт міняють добру славу батьківського роду.

ВАРЕНЬЄВ. Брехня!.. Я нікому не дав права канце-
лярський недогляд перетворювати на буржуазно-націоналі-
стичну демагогію!.. Коли ти так думаєш про брата, то
ліпше б не...

ВАРЛАМ. (*Спокійно.*) Чого ж обірвав? Кінчай. Ліпше б
не заїздив? Розумію. Але ми так швидко й виберемося
з твоєї хати, як несподівано переступили поріг. Тільки на-
гадую тобі, Миколо... Ми не приїхали до тебе декляму-
вати. За триста кілометрів ми сюди прибилися, щоб десь
купити хліба колхозникам. На кожний мішок, що лежав
отут посеред хати, чекає ціла родина, як на Бога... Щоб
до нового дотягти... Твій дід за дев'ятий сніп заробляв
у пана копу за день... А брати твої... на соціалістичних
ланах... від зорі до зорі гнуть горба за двісті грам збіж-
жя на трудовень... Розумієш ти оцю діалектику?.. На
третьому році третьої сталінської п'ятирічки... Мовчиш?..
То ж пам'ятай, брате... Нива життєва велика, а стерня

на ній колюча... Не знати, де п'ятою напорешся на шпичак... А тепер... Ходім, Науме...

ЛІНА. (*Кидається до Варлама.*) Та що ви надумали, Варламе Петровичу? Як то можна? За стільки літ... Не пушу... Двері, ворота замкну. Колю, соромся. Підійди бо сюди, помиріться. (*Чути дзвінок.*) Вже гості, мабуть, сходяться, а ви... (*Знову дзвінок.*)

ХІІ

(Ліна вибігла в коридор. За хвилину повертається з поетом та його дружиною Касею. Гості з валізами, в подорожніх плащах.)

КАСЯ. Далеченько забралися, Ліночко. Хотіли були вже вертатись.

ЛІНА. Які старенькі! В епоху Сталіна не може бути непереможних фортець.

ГРОМОВСЬКИЙ. Прекрасно сказано. Просто початок надхненної поеми про вождя.

ЛІНА. Колю, вітай столичних гостей. Знайомтесь: Поет Громовської, його дружина Кася. Брати Миколая Петровича.

(Всі знайомляться, потискуючи один одному руки.)

ВАРЛАМ. (*Відповідаючи.*) Варлам...

НАУМ. Наум Вареник.

(Вареньєв, одвернувшись, скривився.)

ГРОМОВСЬКОЇ. Чудесно! Справжні українські фамілії. Люблю. До всього українського я маю надзвичайний сентимент. Коли я бував у творчих відрядженнях на селі, то завжди замовляв вареники з сиром у сметані. М-мм!.. Великолепні! (*До Варлама й Наума.*) Вибачаюсь, ви, мабуть, теж працюєте інженерами на заводі?

НАУМ. Ні, ми ударники з колхозу.

ГРОМОВСЬКОЇ. З колхозу? Кася! Як ми в столиці відстали від життя. Не пізнаємо людей. Та це ж повна ліквідація різниці між городом і селом.

ЛІНА. Товариш Громовської! Дозвольте обірвати ваше захоплення. Слухати мого наказу: валізи вбік, плащі на гачок — подорожнім у купіль. Гаряча вода до послуг. Ви-

конати надударними темпами. За годину заля Вареньєвих влучається в загальний бенкет найщасливішої у світі країни. Вінцем наших хвилин буде новий твір поета із столиці.

ГРОМОВСЬКОЇ. *(Стає у позу.)* О, жінщини свободної родіни сонцяєсного Кремля! Што музи все Афін?..

КАСЯ. Годі, годі! *(Закриває рукою Громовському рота.)* Спершу змий із себе порох. Не затримуй.

ГРОМОВСЬКОЇ. Пісню надхненного поета обірвала проза.

КАСЯ. Найкраща поезія — то добра шинка, вино і курорт.

ЛІНА. До цих розкошів за годину прошу всіх до великої залі.

ГРОМОВСЬКОЇ. Слухаємо, товариш-начальник параду! З чистилища у залю.

З а в і с а

Д І Я Т Р Е Т Я

І

Велика заля. Троє дверей. Середні двері — наполовину під склом, просто на веранду в сад. Стандартна дубова мебля. Праворуч — довгий стіл заставлений тарелями, стравами, пляшками. Ліворуч на маленькому столику патефон. На фронтівій стіні портрет Сталіна. Вечоріє.

(Варлам і Наум.)

ВАРЛАМ. Чи довго ми будемо грати в цій комедії?

НАУМ. Коли б тільки до столу сісти, то без пам'яті гратимемо до польної побєди комунізму.

ВАРЛАМ. А мені бридко на все це дивитися.

НАУМ. Де там, братіку, бридко. Я от зовсім від столу відвернусь, а перед моїми очима все так і мерехтить. Он п'ятдесятградусна в плящі. Поруч ковбаса тоненько накраєна. Он шинка. Оселедчики з цибулькою. Спотикач. Ой, держи мене, Варламе, а то впаду.

ВАРЛАМ. Не думай про це. Не так кортітима.

НАУМ. Та хто там думає? Вигадав. Я думаю про ударництво. А якась нестеменна сила повертає мені голову до

столу. Вивертає очі на лоба. Вогнем нутро пече. А ноги самі так і тягнуть до спокуси. Ой-ой-ой!.. *(Швидко дріботить до столу.)*

ВАРЛАМ. *(Хочає Наума за плечі.)* Науме! Ти здурів?

НАУМ. Сідай, Варламе, та перекусимо, поки зйдуться гості.

ВАРЛАМ. Та ти ж навіки осоромиш все колхозне село.

НАУМ. Це просто знуцання з голодного чоловіка. З ранку нічого не їли. Шкура горить. А тут понаставляли всього, що в голові туманиться. Виволочи мене, Варламе, на двір та прив'яжи до воза, бо... бо, їй-Богу, я більше не видержу. *(Тягнеться руками до хліба.)*

ВАРЛАМ. Геть! Руки відірву!

НАУМ. То давай торбину з житняком та з цибулею, а то на місці помру.

ВАРЛАМ. Геть від столу!

НАУМ. *(Благально.)* Я хоч по-ню-ха-ю... *(Нахиляється, нюхає.)* От шинка так шинка! Дух забиває. Це з йоркширів чи з миргородських? Як ти думаєш, Варламе?

ВАРЛАМ. *(Сердито.)* З твоїх, з колхозних.

НАУМ. З колхозних?.. Хм!.. Оце вони так пахнуть? А ми й не знали. Що то значить свині з „Шляху Ілліча“.

ВАРЛАМ. Понюхав?

НАУМ. По-ню-хав!.. А з чого ота п'ятдесятиградусна? З кукурудзи чи з ячменю?

ВАРЛАМ. З тієї пшениці, що ти валкою возив на заготпункт з червоним прапором на передньому возі. Хіба забув?

НАУМ. Ото, мабуть, пекуча та гірка.

ВАРЛАМ. Як життя в колхозі Ілліча.

НАУМ. *(Оглядаючи за столом місця.)* Варламе, а на якому місці ми сядемо за столом?

ВАРЛАМ. На тому, де садовлять колхозників для декорації на урочистих бенкетах.

НАУМ. Ой, хоч би швидше! Я сяду коло шинки й ковбаси, а ти, Варламе, навпроти горілки й запіканки. Я батуватиму „Шлях Ілліча“, а ти підливатимеш оковитої. Ото буде змичка так змичка!

(За лаштунками веселий гомін, сміх.)

ВАРЛАМ. Тихо. Здається, сюди йдуть.

НАУМ. Слава Богу! Почнеться пресмачна дискусія біля соціалістичного столу. Розпускай, Варламе, паска до останньої дірочки. Наїмося за всіх: за Одарку, за дітей, за живих, за померлих...

ВАРЛАМ. Цссс!.. Знай, де що патякати...

НАУМ. *(Очима на двері, пошепки.)* Слухаю... Мовчки їстиму, їстиму, їстиму... До нового врожаю наїмся.

II

(Увіходять Вареньєв, Громовської, Ліна, Кася. Вареньєв і Громовської у нових костюмах. Ліна в яскравочервоній, а Кася у блакитній сукнях.)

ГРОМОВСЬКОЇ. Я зачарований вашим особнячком. У такому куточку на поета морем напливає надхнення.

ЛІНА. Таким куточком ущасливлують тільки відповідальних робітників.

ГРОМОВСЬКОЇ. Яким довіряє партія Леніна-Сталіна і советський уряд.

ЛІНА. Коло, ти б показав гостям всі цікаві місця нашого особнячка.

ГРОМОВСЬКОЇ. Я з насолодою викурю на свіжому повітрі папіроску. А ударники з колхозу потішать нас якимсь веселим жартом. Поети всяку дрібничку пхають до своєї торби, як матеріал.

НАУМ. Глядіть, щоб ваша торба не прорвалася.

ГРОМОВСЬКОЇ. Не бійтесь. Торба пролетарського поета зшита нитками революційної теорії геніяльного вождя.

НАУМ. *(Поважно.)* О, то діло певне. *(Поглянувши на стіл, зідхнув, а потім тихо до Варлама.)* Ходім, братіку. Перед генеральною дискусією перекусимо свіжим повітрям.

(Всі чоловіки виходять.)

III

КАСЯ. Які цікаві брати Миколи Петровича. Яня від них в захопленні. Хоче щось написати.

ЛІНА. Колхозні оригінали.

КАСЯ. (*Оглядаючи кімнату.*) Не погано ви, Ліночко, влаштувались. Домик свій. Обстановочка, радіо, патефон. Словом, по-буржуйському.

ЛІНА. Бо Миколай Петрович — не просто собі інженер, а інженер конструктор, винахідник, якому партія довіряє відповідальний пост на оборонному заводі.

КАСЯ. (*Зобіджено.*) Мій Яня теж має повне довір'я. Кандидат партії. Не напише вірша або поеми, в якій не гриміло б ім'я товариша Сталіна, але...

ЛІНА. Ка-сінь-ко!.. Не зобіжайся. Але інженер не поет.

КАСЯ. Помиляєшся. Товариш Сталін назвав всіх письменників інженерами людських душ.

ЛІНА. (*Обіймаючи Касю.*) Ха-ха!.. Касінько! Родіні потрібно побільше інженерів. Поети літаків не роблять, а людські душі НКВД ліпше направить, як ціла армія письменників.

КАСЯ. (*Дивиться на Лінині туфлі.*) А туфлі, мабуть, Микола Петрович у Москві купив?

ЛІНА. Ні, дістали приватньо. У магазинах таких не купиш навіть у Москві.

КАСЯ. Чудові туфельки.

ЛІНА. П'ятсот рублів заплатили, за сукню дев'ятсот.

КАСЯ. (*Сплеснувши руками.*) Боженьку мій! Як так можна розтринькувати гроші? Скільки ж тоді потрібно заробляти?

ЛІНА. О, будьте певні! Зарплата, премії, наднормові. Це ж не бідна ставка народного учителя.

(*Чути, як хтось стукає у двері.*)

КАСЯ. Хтось стукає.

ЛІНА. Прошу, заходьте!

IV

(*Входить лікар Веселий.*)

ВЕСЕЛИЙ. Доброго вечора!

ЛІНА. А, Леонід Григорович! Просимо, просимо! Дуже раді. (*Веселий непорушно стоїть біля порога.*) Чого ж спинилися? Ха-ха! Злякалися прекрасного полу?

ВЕСЕЛИЙ. *(Патетично.)* Ліно Адріївно! Сьогодні ви... Чудесні!..

ЛІНА. *(Кокетуючи.)* Тільки сьогодні?

ВЕСЕЛИЙ. Ні, завжди. Але сьогодні — просто надзвичайні! Жар-птиця з райського саду. Богиня!

ЛІНА. Ви, здається, недобачаєте ще однієї богині?

ВЕСЕЛИЙ. Помиляєтесь. Подив на адресу блакитної троянди стримую, бо, на жаль, не знайомий.

ЛІНА. Пробачте за неуважність. Дружина поета Громовського з Києва. Знайомтесь.

ВЕСЕЛИЙ. Велика для мене честь. *(Підходить до Касі, знайомиться.)* Всі музи нашого квітучого саду належать поетам та інженерам.

ЛІНА. А ви хотіли б, щоб усі музи належали тільки вам?

ВЕСЕЛИЙ. О, ні, ні! Досить однієї, щоб завжди перебувати в творчому екстазі стахановських темпів і змагань.

ЛІНА. Ліпше фліртувати з чужими?

ВЕСЕЛИЙ. Небезпечно. По чотирьох фліртах всю зарплатню розтягнуть на аліменти.

(Загальний сміх.)

ЛІНА. О, Леоніде Григоровичу! Музи не люблять боягузів і скнар, що тримають гаманці на замку.

ВЕСЕЛИЙ. Доля доручила мені почесну роль хірурга, щоб доглядав богинь та виймав гострі стріли, якими амури пробивають палкі серця в місячні ночі.

ЛІНА. Не дуже приємна операція.

ВЕСЕЛИЙ. Зате безпечна. А де ж це Микола Петрович?

ЛІНА. У саду з гістьми. Та ось і вони.

V

(Увіходять Вареньєв, Громовської, Варлам і Наум.)

ВАРЕНЬЄВ. А-а!.. Нарешті!

(Всі вітаються, знайомляться з Веселим.)

НАУМ. *(До Громовського.)* А скажіть, будь-ласка, товаришу поете. Чому ви пишете вірші по-руському?

ГРОМОВСЬКОЇ. Щоб про квітуче життя колхозного

села читали всі народи світу. Бо це мова Леніна, мова Сталіна.

НАУМ. Ага! Он воно чому! Зрозумів. Правда, як говорив Ленін, я не чув, а от як промовляє вождь народів — товариш Сталін — то чуло все наше село. Приїздило до нас якось кіно. Знаєте, таке ото, що говорить. А в ньому Сталін говорив до колхозників-ударників. -- Таваріщі, каже, калхознік! Наша страна болшой! Наша партія магучій! Наша колхознік зажіточний! — От говорив так говорив! Повірите, колхозники вже й додому йшли та все плескали. Так товариш Сталін говорив.

ГРОМОВСЬКОЇ. Може в село приїздило поганеньке кіно і дуже попсувало голос.

НАУМ. Та хіба ж таки товариш Сталін виступав би у поганенькому кіні?

КАСЯ. Яня, ти замучиш гостей.

ГРОМОВСЬКОЇ. (До всіх.) Товариші! Я сьогодні безмежно щасливий. Найперше я зобов'язаний нашим дорогим господарям. А зустріч з ударниками „Шляху Ілліча“ -- це друга несподіванка. Я ніби опинився в найпередовішову колхозі. Побачив самих передових людей. І я вже починаю нову свою поему (стає у позу): — „Шлях Ілліча“ цвітущею страною проложіт путь в невідімую даль“ ...

НАУМ. (Зідхнувши.) Так, так, так... В невидимую даль... Товаришу поете, а скільки вам платять за таку поему?

ГРОМОВСЬКОЇ. Три тисячі рублей наверняка.

НАУМ. (Перелякано.) Три ти-ся-чі?! Чуеш, Варламе? Скільки нам треба трудоднів за таку поему?

ВАРЛАМ. Скільки ми не наробимо удвох за два роки.

НАУМ. От поема так поема!

КАСЯ. Яня, це ж не літературний вечір.

ГРОМОВСЬКОЇ. Касінько! Кілька питань для фіналу задуманої поеми. (До Наума.) Скажіть, Науме Петровичу, чи чули колхозники щонебудь про раціоналізацію?

НАУМ. А як же! Та ж цілу зиму товкли на політгодинах про режим економії, раціоналізацію і всяке таке проче. Як школярів муштрували. Та ми про це все знаємо, як свої п'ять пальців на руці.

ГРОМОВСЬКОЇ. Дуже цікаво. Я добре собі уявляю раціоналізацію на заводі, у шахті. Але як ви це практикуєте в себе в колхозі?

НАУМ. Дуже просто, товаришу поете. Щоб прискорити збір колхозників на роботу, ми геть чисто попалили всі тини. Не обходимо тепереньки вулицями, а чухраємо навпростець. І що ж ви думаєте? На триста процентів скоротили час.

ГРОМОВСЬКОЇ. (*Вражено.*) На триста процентів?! Треба занотувати. (*Пише в блокнот.*) Прекрасний матер'ял. Приватновласницькі межі остаточно зникають у соціалістичному селі. Просто геніяльно...

ВЕСЕЛИЙ. О, народ з природи великий винахідник і раціоналізатор.

ГРОМОВСЬКОЇ. Так, так... Як ми ще мало знаємо народ.

НАУМ. А ви думали, що політнаука для колхозників за понюх табаки пропала? Де там? Все проробляли планоно і систематично. Сьогодні, приміром, сталінську конституцію. Завтра історичну промову товариша Сталіна до колхозників-ударників. Потім історичну розмову Марії Демченко з товаришем Сталіном. Далі, дивись, для історичної обробки почали приїжджати до нас артисти, поети, письменники, бандуристи, співаки, студенти. А то, нарешті, привезли в колхоз якусь товаришку... От забув, як її називають... Знаєте, що ото в коротенькій спідничці танцює... і ноги в неї зовсім тее...

КАСЯ. Може, балерина?

НАУМ. (*Зрадівши.*) Так-так, так!.. Бароліна, бароліна!.. Ох, як ухопила ж ця бароліна викручувати та ногами підкидати... та на пальцях ходити й дрібушечки вибивати... Так, повірите, моя Одарка не дала мені й додивитися — додому загнала. Цілу ніч я не спав та дригав ногами — так рвало до роботи. А трактористи та в'язальниці другого дня так вхопили, що все поле, як вітром, змели. От що значить раціоналізація. Не робота, а весілля з музикантами.

ГРОМОВСЬКОЇ. (*Швидко пише.*) Чудово!.. Прекрас-

но!.. Науме Петровичу!.. А чи добивався коли ваш колхоз успіхів у зниженні собівартости?

НАУМ. Аякже!.. Та ж усяке оце зниження собівартости — пльове діло в колхозі.

ГРОМОВСЬКОЇ. Чули, товариші?

НАУМ. Хіба ж ви не читали в газетах, як секретареві райпаркому видали за це тисячу рублів прем'я, а колхозників нагородили почесною грамотою?

ГРОМОВСЬКОЇ. О, як ми ще дуже мало знаємо можливості нашого квітучого села.

НАУМ. *(Піднесено.)* На дев'яносто процентів зменшили...

ГРОМОВСЬКОЇ. На дев'яносто процентів!.. Геніяльно!.. *(Пише.)* Небувалий матер'ял... Науме Петровичу!.. Чи не могли б ви якимсь конкретним прикладом скріпити цей історичної ваги факт?

НАУМ. Чому ні? З охотою. На колхозній птахофермі кожний півень обслуговував десять курок. А на тисячу курей то вже потрібно було цілу сотню нерентабельних гвалтунів. Як укриють колхозний тік, то наче ото голодна дівора стерню за колосками. Скубуть снопи, тільки полова летить. А як заведуть між собою соцзмагання, то пір'я вихром крутить над током, наче на подвір'ї під час розкуркулювання. Доглядачка Мотря не дасть ради. Кличе на допомогу сторожа Матвія. Тільки дід від збіжжя, аж діти у кишені пшеницю гребуть. Півні б'ються! Зерно розкрадають! Робота стоїть. А тут із району навперейми дзвонять: м'ясозаготівлю давай! Голова б'є об поли руками. Скликають збори. Три тижні дискусію дискутували й одногласно без заперечень постановили: перше) зобов'язати кожного півня обслуговувати сто курок, друге) дев'яносто півнів у рахунок м'ясозаготівлі відправити в подарунок вождю народів товаришу Сталіну в Кремль. От вам конкретний приклад в дійствіі.

ГРОМОВСЬКОЇ. Геніяльно! *(Пише.)*

ВЕСЕЛИЙ. Цікаво, чи продуктивність птахоферми після цього не впала?

НАУМ. Де там, товаришу дохторе! Півні по-стахановському ще з більшим ентузіазмом виконують свої обов'язки.

ГРОМОВСЬКОЮ. Браво, Науме Петровичу! Браво!

(Оплески, загальний дружній сміх.)

VI

(Увіходить Роза Абрамівна. Невисока огрядна пані. Говорить тоненьким пискливим голосом.)

ЛІНА. А-а, Роза Абрамівна! (Підходить і бере її під руку.) Проходьте, проходьте. Це все люди свої.

РОЗА АБР. Від вашого сміху й аплодисментів я трохи розгубилась.

ВЕСЕЛИЙ. То ми так радо зустрічаємо дружину шефа смачних дарів землі.

РОЗА АБР. Ви завжди шпилечкою під бік. А того й не знаєте, що бідному шефові ніколи навіть попоїсти. За ці дні аж схуд кілограмів на п'ять.

ВЕСЕЛИЙ. Це для нього дуже корисно. Непотрібно збувати на курорті зайвий тягар.

РОЗА АБР. Смійтесь, смійтесь. А Борух Мусійович сушить голову, як розподілити преміювальний фонд? Якими продуктами забезпечити первомайські бенкети? Що зготувати знатним людям у подарунок на дім? Який асортимент визначити в колони під час демонстрації? Голову сердешний стратив. Про сім'ю забув.

НАУМ. (На бік.) І що б то був за мірошник, щоб не вбрався в борошно?

ГРИЦЬ. (Гукає з порога.) Миколо Петровичу! Телефон!

(Вареньєв швидко виходить. Гості поділились на групи: Ліна — Кася — Роза Абрамівна, Громовської тихо розмовляє з Наумом, Веселий шепочеться з Варламом.)

РОЗА АБР. А яким авторитетом користується Миколай Петрович на заводі? Ах, яким авторитетом! Говорять, що незабаром його приймуть до партії.

КАСЯ. О, своя інтелігенція для партії потрібна.

РОЗА АБР. Миколай Петрович стане знатною людиною. Розумієте, Ліночко? Перше місце на любий курорт.

Ах, як там замечательно! Море, пляж, сонце і пітаніє. Ах, як замечательно!

ЛІНА. Цього літа поїдемо разом купатися до моря.

VII

(Повертається Вареньєв. Не здишеється від радості.)

ВАРЕНЬЄВ. Ліночко!

ЛІНА. Що сталося?

ВАРЕНЬЄВ. Знаєш, хто до нас їде?

ЛІНА. Інженер Рублін?

ВАРЕНЬЄВ. Але з ким? З ним їде уповноважений ЦК ВКП(б), парторг заводу. За кілька хвилин вони будуть у нас.

ЛІНА. (Плеще в долоні.) Яка радість! До нас їде сам уповноважений ЦК! (До всіх.) Товариші! Дискусії забороняю! У залі мусить бути повно радості і сміху. Музикою починаємо програму. Сьогодні вся родіна співає.

ГРОМОВСЬКОЇ. (У тон Ліні.) Пролетарі усіх країн!

НАУМ. А буржуям зась!

ЛІНА. Колю, заводь патефон!

ВАРЕНЬЄВ. Прошу!

(Метушня. Вареньєв заводить патефон. Фокстрот збудною силою починає володіти присутніми. Всі ходять, рухаються, говорять у ритм музики.)

ЛІНА. (До Веселого.) У першому танці я хочу піти з хірургом, що оперує серця, поранені стрілами амурів.

ВЕСЕЛИЙ. О, з жар-птицею я танцюватиму хоч на край світу.

ГРОМОВСЬКОЇ. (До Розі Абрамівни.) Українському поетові, сподіваюсь, не відмовить...

РОЗА АБР. Хоч ви не насміхайтеся з провінційних жінок.

ГРОМОВСЬКОЇ. Для поета кожна жінка — муза.

КАСЯ. (Танцюючи з Вареньєвим.) Сучасні музи більше люблять поетів за гарні черевички, аніж за вірші.

ГРОМОВСЬКОЇ. (Наблизившись до Касі.) Касю, запро-си до танцю Наума Петровича.

(Кася, перепросившись, залишає Вареньєва і в ритмі танцю підходить до Наума. Вареньєв накручує патефон.)

КАСЯ. Науме Петровичу! Дозвольте вас мобілізувати на спільний танець.

НАУМ. (*Зніяковівши.*) Та що ви? Я зроду-віку не бачив таких танців.

КАСЯ. Та ж їх танцює увесь світ.

НАУМ. І буржуї?

КАСЯ. Навіть буржуї.

НАУМ. То це, значить, танець упольне безклясово-інтернаціональний?

КАСЯ. Цілком інтернаціональний.

НАУМ. А я про це й не знав. На політграмоті в колхозі не вчили. Дивлюсь я оце на всіх, а перед очима тільки миг, миг, миг... Сюди-туди... Назад-вперед... Наче ото худоба дрочиться, або цап бокасує біля кіз.

КАСЯ. Так, так, Науме Петровичу. Фокстрот називають іноді ще й козячими кроками. Ну, пішли!.. (*Тягне Наума за руку.*)

НАУМ. (*Опирається.*) Змилуйтесь, гражданочка! Йй-Богу, не втну... „Польку“, може б, якось ще й пригадав. Колись, бувало, з Одаркою на вигоні так вибивали, що аж курява вставала. А на цапиних кроках буде стопроцентне невиконання пляну.

КАСЯ. „Польку“? До речі. Я сама люблю ексцентричну „польку“. Миколай Петрович! Заводьте „польку“!

(Всі, що танцюють, спиняються й вигукують: „Польку, польку!“ Вареньєв заводить „Польку“. Танцюють: Ліна — Громовської, Роза Абрамівна — Веселий, Наум — Кася. За кілька зворотів відходять Роза Абрамівна й Веселий, хвилиною пізніше — Ліна й Громовської. Наум поволі поринає у ритм знайомої мелодії, ніби перенісся за два десятки років до зеленого моріжку. Легко обертаючи коло себе Касю, пристукуючи закаблуками, Наум викликає в присутніх щире захоплення. Усі, крім Варлама, приплескують. Коли ж, нарешті, Наум з Касею вихром закрутилися в колі, всі з подиву вибухають громом сміху й оплесків. У цю хвилину на балькон падає пасмо сліпучого світла й протяжний звук сирени пролунав з вулиці. Всі завмирають.)

ВСІ. Приїхали!

НАУМ. Машиною!

ВСІ. (*Пошепки.*) Ідуть... Сюди йдуть...

ЛІНА. Колю, швидше біжи назустріч.

(Вареньєв побіг, Таємничий очікуючий рух, шушукання.)

НАУМ. (До Варлама.) Мабуть, велика птиця прилетіла, що курчата так зненацька припишкли.

VIII

(З балькона поважно увіходять парторг Кнутов, головний інженер Рублін. Коло них по-лакейському тупидеться Вареньєв.)

ЛІНА. А-а!.. Нарешті!.. Довгождані!.. Просимо, просимо...

(Усі запобігливо, крім Варлама, вклоняються. Наум пікреслено, зиркаючи на Варлама, боком низько схиляє голову.)

РУБЛІН. Вітаємо...

ЛІНА. Товариші гості! Дозвольте рекомендувати! Уповноважений ЦК ВКП(б), парторг оборонного заводу Іван Іванович Кнутов! (Вказуючи на Рубліна.) Головний інженер конструктор Матвій Ісакович Рублін.

НАУМ. (До Варлама.) Де батіг, там і рубель.

ЛІНА. Як ми всі чекали на вас. Хвилини рахували.

КНУТОВ. Вібачаємось, Ліна Андреевна! Офіційная частина зібрання дуже затрималась.

ЛІНА. Ха-ха!.. Як дивно-приємно. Іван Іванович говорить по-українському.

КНУТОВ. В первомайськіє дні трудящі повинні говорити на всіх мовах о міжнародной солідарності.

ЛІНА. То ви по-українському говорите лише в первомайські торжества?

КНУТОВ. Да-а!.. У практичних справах лучче все ж із'ясняться на общепонятном.

РОЗА АБР. Але як м'яко виходить по-українськи в Івана Івановича. Як делікатно, ніжно. Ну, просто, замечательно.

ЛІНА. Легко, музикально.

РУБЛІН. Боюся, що Іван Іванович артистичними здібностями збаламутить не одне жіноче серце.

КНУТОВ. Не скромнічайте, Матвій Ісакович. Ви маєте в своєму розпорядженні такий об'єкт, перед яким не встоїть ні одна красуня світу.

ЛІНА. Ха-ха!.. Матвій Ісакович володіє таким об'єктом?

КНУТОВ. О, да! Матвій Ісакович самий щасливий в міре інженер. Самий багатий! Капіталіст! Буржуй!

ВСІ. О-о!.. Чим саме?..

КНУТОВ. Діреція заводу преміровала товарища Рубліна легковою автомашіною маркі „ЗІС“.

ВСІ. А-а!.. Браво, браво!.. (*Оплески.*) Вітаємо, Матвій Ісакович, вітаємо!..

(Гості простягають руки, наче багнети, щоб привітати Рубліна. Варлам шепочеться з Наумом. Рублін, скупо посміхаючись, стискує гостям руки.)

РОЗА АБР. Як то, мабуть, на зборах було замечательно?

КНУТОВ. О, ентузіязм надзвичайний! Бурі аплодисментів! Музика, овації!

РОЗА АБР. (*Спліскує руками.*) Ах, як замечательно!.. Знатні люди, музика, премії, овації!..

КНУТОВ. Тільки одного не було серед луччів. (*Дивиться на Вареньєва.*) Прийдеться винести строгий виговор з попередженням.

ЛІНА. Дозвольте сувору догану взяти на себе. У цьому, власне, винна я. Мусіла мобілізувати Миколая Петровича на прорив у хатньому господарстві.

КНУТОВ. На першій раз діреція заводу доручіла міне ліквідувати цей прорив.

ЛІНА. (*Бере Кнутова під руку й садовить за стіл.*) Але прошу, Іване Івановичу, сідати до столу. (*До Вареньєва.*) Колю, проси гостей за стіл.

(Гості сідають до столу: посередині — Кнутов, праворуч нього — Кася, ліворуч Кнутова — Рублін, поруч Рубліна — Роза Абрамівна, за нею Варлам. Навпроти, перший від авансцени — Наум на стільці, що крутиться. Ліворуч Наума — Вареньєв, Ліна, за нею Громовської, Веселий.)

КНУТОВ. (*Заходячи за стіл.*) Під впливом чарівної господіні я, здається, сам попаду в прорив.

РУБЛІН. (*Сідаючи ліворуч Кнутова.*) Та ще при такій солідній базі і пребагатій програмі (*показує на стіл.*)

НАУМ. (*Облизується.*) О, жіть стало лучче, жіть стало вісілей!

ГРОМОВСЬКОЇ. Лозунги товариша Сталіна перетворюються в життя.

РОЗА АБР. Ах, як замечательно!

ЛІНА. А щоб успішно ліквідувати всі наші прориви, ми озброїмося елекси́ром ентузіазму. Миколай Петрович, наливай бокали.

(Загальний сміх. Вареньєв наливає чарки горілкою для чоловіків, а вином для жінок.)

КНУТОВ. Як прекрасно це звучить у чарівних устах!

ЛІНА. Я не сподівалася, що Іван Іванович може так щедро обсипати жінок компліментами.

КНУТОВ. І партійним працівникам властиво загальнолюдські почуття.

ЛІНА. О, звичайно!

КНУТОВ. Але не кожна жінка може так іскусно з'єднати в одно ціле ідеологічну надстройку с матеріальною базой первомайського торжества. А потому разрешіте перед оголошенням тоста виконати розпорядження дирекції заводу — передати первомайський пріказ в руки Ніколая Петровича.

(Оплески. Кнутов виймає з бокової кишені френча великий коверт.)

РУБЛІН. (Встає.) Товарищі! Я вношу таку пропозицію: перенести на кілька хвилин офіційну частину заводського мітингу в щасливу советську сім'ю і попросити Івана Івановича прочитати всім первомайський наказ...

— Просимо, просимо!..

— Всім, всім!..

РОЗА АБР. Ах, як замечательно!

(Оплески. Ліна щасливим поглядом ззирається з Вареньєвим.)

КНУТОВ. Товарищі! Рахую бурхлівімі аплодісментамі предложенья прийнято одноголосно. Предлагаю до вашої увазі первомайський пріказ. Але вибачаюсь, що буду читать по-руські. На заводі всі серйозні документи печатаються только на русском языке.

— Просимо, просимо!..

— Пожалуйста!..

РОЗА АБР. Ах, как замечательно!

(У кімнаті западає тиша. Кнутов читає.)

КНУТОВ. „Рабочім, работніцам, інженеро-техніческому

і обслуговуючому персоналу по авіаційному заводу номер
...первомайській приказ:

(Оплески.)

„Безпартійному большевіку, маладому изобретателю,
заслужившему полнава доверія партії і правительства,
лучшему із лучших інженеру Ніколаю Петровичу Ва-
реньєву...“

(Оплески.)

„...діреція заводу виносіт первомайскую благодар-
ность...“

(Оплески.)

„...награждает почотной грамотой стахановца-удар-
ніка...“

(Оплески.)

„...і преміруєт...“

(Зривається буря довготривалих оплесків. Усі очима їдять Вареньєва.)

„...полним собраниєм сочиненій Леніна“.

ГРОМОВСЬКОЮ. (*Простягаючи руку, патетично.*) Ми-
колай Петрович! Вітаємо вас з найвищою нагородою генія
людства.

(Вареньєв з силуваним усміхом приймає привітання.)

НАУМ. (*До Варлама.*) Це як той циган казав: „Щоб
тобі легше, Йване, було, то я, каже, візьму сало, а ти,
Йване, бери хвіст“.

(Кнутов передає Вареньєву наказ, вітає. За ним вітає Рублін. Де-
кто спробував плеснути, але видалося, наче хтось ухопив ляпаса. Ліна
захиталась, метнула руками до серця... — Ах!.. — і поточилась.
Вареньєв ледве встиг її підхопити.)

ВАРЕНЬЄВ. Ліно!.. Що тобі?..

(Ліна не заговорить. Важко дише. До неї кинулися Кася і лікар Ве-
селий. Гості підвелися з-за столу.)

ВЕСЕЛИЙ. На повітря!

(Ліну виносять на балькон. За ними вибігла Роза Абрамівна. Всі
заметушилися. Швидко повертається схвильований Веселий.)

ВЕСЕЛИЙ. Загрожуючий атак серця! Негайно потрібно
препарат. Іване Івановичу! Дозвольте машину?..

(Усі, крім Варлама й Наума, виходять.)

ІХ

НАУМ. Химерне життя. Одного нещастя душить з горя, а іншому біда з великої радості. *(Рішуче.)* Сідай, Варламе, швидше до столу. Пий мерщій за здоров'я, а то, боронь Боже, невістка помре. *(Бере чарку горілки, протирає вуса.)* За здоров'я болящої! *(П'є, заїдаючи шинкою.)* Що, Варламе, не помогло?

ВАРЛАМ. А хіба від цього помагає?

НАУМ. О-го-го! Ще й як! *(Їсть.)* Ти ще був хлоп'ям малим, як занедужала була наша мати. Батько злякався та й давай пити за здоров'я. Цілісінький тиждень пив.

ВАРЛАМ. І що ж помогло?

НАУМ. Атож. Тижнів зо три прожила. А коли б були такі приправи, як тут на столі, то мати жила б може ще й досі. *(Наливає ще й п'є.)* А глянь но, Варламе, чи за другою не допоможе? За здоров'я болящої Ліни! *(П'є.)*

ВАРЛАМ. *(Підходить до дверей, дивиться на балкон.)* Здається, полегшало, підвелася, сидить.

НАУМ. О, бачиш? За третьою брикати почне.

ВАРЛАМ. Що ти робиш?

(Наум схопив пляшку шампанського. Відкрив корок — шампанське стрельнуло і полилося з пляшки. Наум пляшку до рота. П'є навхильки й крутиться на стільці.)

НАУМ. Варламе! . . Рятуй! . . Та куди ж мене оце пруть?.. Ой-ой-ой! . .

ВАРЛАМ. *(Стримує Наума за плечі.)* Не кричи — люди збіжаться.

НАУМ. *(Схопився руками за стіл.)* От закрутило так закрутило . . . Це нестеменно сталінське вино. Мудрий вождь як потягне ото вухлик-другий — воно й ударить у голову . . . А вождь тоді й починає геніяльно крутити грішним світом.

ВАРЛАМ. Не варнякай. Вузлом язика зав'яжи.

НАУМ. То це, може, та горілочка, що розв'язує людям язика?

ВАРЛАМ. Язика розв'язує, а руки зв'язує і . . . в отдальонній місця.

НАУМ. До ведмедів? А воно, може, й там не погано?

Бо, дивись, кого на п'ять років заслали, десять просидів. Кому десять определили — зовсім не повертається. (*Зі страхом зиркнувши на портрет Сталіна, ховається за Варлама.*) Варламе!.. Глянь!.. І чого ото Сталін повертає свої очі за нами, де б ми не стали?..

ВАРЛАМ. То він приміряється, як би тебе пригорнути до батьківських грудей.

НАУМ. (*Здрігаючись.*) Ой, Варламе, не кажи так!.. Моторошно!.. (*Пошепки.*) Чи не чкурнути б нам тихенько відціля, щоб не вскочити у якусь халепу?..

ВАРЛАМ. Цсс!..

Х

(Увіходить Вареньєв, блідий, знівечений. Мовчки пройшовся по хаті.)

ВАРЛАМ. (*Чуло.*) Як дружині?

ВАРЕНЬЄВ. Ніби легше. Лежить у ліжку.

ВАРЛАМ. А гості?

ВАРЕНЬЄВ. Розійшлися. Поет і Кася коло дружини. (*Ходить по хаті.*)

ВАРЛАМ. (*Спокійно, ніби ні до кого не звертаючись.*) Пригадується мені... Коли ми були ще школярами... Наш учитель Микита Васильович читав Гулака-Артемовського „Пан та Собака“... Як він клясично пов'язав цю байку з українськими землячками, що лобами б'ють перед чужими столами...

ВАРЕНЬЄВ. Нікому я не догоджав... Я з переконання...

ВАРЛАМ. То чому ж ти не радієш „Полному собранію сочиненій Леніна“? Дружина щиріша за тебе. Не стрималась. Але почекай, Миколо. Не журися. Одержиш і премію. Не п'ять — десять тисяч!.. Тільки для цього мало ще змінити батьківський рід на табличку Вареньєвих на дверях. Треба душу... Україну продати і... преміюють, озолотять... Подумай, брате, над цим...

(Гнітюча павза. Варлам стоїть з одного боку кімнати, Вареньєв в другого, Наум посередині.)

НАУМ. Та-ак! Комедія, здається, скінчилась. Ех, жит-

тя!.. Скачи, враже, як пан каже!.. А ти, козаче, і свій розум май... Спасибі тобі, брате Миколо, за хліб, за сіль і за добре слово. Наїлися-налилися, та треба й честь знати. Завтра (*зідхнувши*) Первоє мая... А ми, Варламе, поїдем десь далі хліба купувати для колхозників квітучого села...

З А В І С А

1954 р.

Канада

M. K O W S, H U N

THE BLACK VULTURE

A D R A M A

I N 3 A C T S

Y e a r — 1932/33

Translated by — I. Lewis

***Dedicated to fathers and mothers,
brothers and sisters who perished
with the Stalin-made famine in the
Ukraine.***

**“One of the strongest of the recent plays is
The Black Vulture, by Mykola Kowshun,
of Hamilton, with its tragic setting in Ukraine
during the Stalin-made famine of 1933 that
cost five million lives.”**

***A Slice of Canada*
by Watson Kirkconnell
Page 80.**

C A S T

LEONID STEPANOVYCH DIDENKO	— the village teacher
OKSANA DMYTRIVNA DIDENKO	— his wife
VOLODIA PETRUS	— their children
ORYNA STOJNI	— a widow
DUNKO HALIA	— her children
A STRANGER	— female
MARIA	— the teacher's neighbour
LAPTEV	— a Moscow representative (Communist)
CHAIRMAN OF THE VILLAGE SOVIET	— Hrabchenko
CHIEF OF THE LOCAL MILITIA	
MEMBER OF THE COMMUNIST YOUTH ORGANIZATION	

The action takes place in a village in Ukraine in the winter of 1932-33.

A C T O N E

Teacher Didenko's apartment. Large room. Two doors: main entrance leading into the hall and another door on the right into another room. To the left from the main door a large frosted window. On the right — a large stove (1) with a fire on; on the stove a few pots and pans. In the foreground — a table with a few chairs. Behind the table in the corner a few shelves lined with books. By the wall between the stove and the right-hand door — a cupboard with kitchen dishes, etc.

The room is dimly lit. At the table Oksana Dmytrivna is asleep, resting her head on her folded arms. Behind the brightly lit frosted window a few silhouettes appear. One hears happy conversation, laughter, and greetings. All standing up as if proposing a toast.

I

FIRST VOICE. May our God bless us all with happiness and health.

SECOND VOICE. And our host with a rich harvest.

THIRD VOICE. And their sons and daughters with joyful marriages.

HOST. Thank you. To the health of us all.

ALL. Health, Prosperity and Happiness.

VOICES OF THE CAROLLERS. May we bless this house with our carol?

HOSTESS. Please do.

CAROLLERS. In whose honour?

HOSTESS. Oksana's.

The carollers sing.

(The singing slowly subsides. Behind the window the silhouettes slowly vanish. The room lights up. Oksana Dmytrivna wakes up. She looks unbelievably around the room.)

(1) stove — a Ukrainian clay stove with a slab of metal on top for heat distribution.

OKSANA D. What's wrong with me? Fallen asleep? In the middle of the day? It seems I sat down for just a moment, and here I am dreaming about a warm home, father, mother, brothers, carollers, guests at the table. The table laid out with food and drink. (Sigh) Only a dream . . . Yes, it all vanished like a dream . . . And now? Soon Leonid Stepanovych and the children will be coming from school. What would I give them to eat? A piece of memory from my father's home? Oh, no, no . . . Let everything be gone like dust, like a morning mist . . . (Walks up to the cupboard, takes a few plates and a piece of black bread, and lays these on the table.) — A ration for four. (Cuts bread into very small pieces, placing them on the plates.) — This piece for Leonid Stepanovych, and this for Volodia and Petrus. And this one for myself. (Sweeps the crumbs off the table into her mouth. Then, listening, turns her head toward the door) . . . Someone walking in the hall? (Briskly goes to the door, opens it, then stumbles backwards, shrieks, backing up to the table without letting her eyes off the door.)

II

A strange woman gravely enters the room, a living skeleton, with a grey, pallid skin. She is dressed in an old torn wrapper. At the shoulder, through the ripped fabric, an embroidered sleeve of a blouse is peering out. Her head is covered by an old rag. She cowers from exhaustion, cold and hunger. Crossing her arms on her chest, she fixes her glassy eyes somewhere to the left. She sees the fire, leans over the stove, as if trying to embrace the warmth. Her eyes are closed, and it seems as if the warmth of the stove melts her soul and heavy tears start rolling from her eyes. In a while the stranger opens her heavy lids and her eyes meet Oksana's. There is a grave, oppressive pause. The stranger takes a couple of labouring steps and stretches out her trembling hand. Oksana takes a piece of bread and places it in the thin bony hand. Biting into the bread, the stranger leaves the room. Oksana D. closes the door behind her putting the latch on.

OKSANA D. — What are they doing to our people? They walk about like death. No voice, no strength left. And nobody sees it, and there is no help from anywhere. Just gnawing hunger. (sigh) A terrible, inhuman horror. (Walks

up to the stove. You can hear a dog howling.) — Hm . . . A dog's howling again, perhaps, proclaiming death. His own? Or may be ours?

III

DIDENKO. (knocking on the door) — Open up, Oksana.

OKSANA D. Glory to God, you came, and where are the children?

DIDENKO. (Stepping in) — They are coming. (Takes off his hat and coat.) (He is tall, his face is puffy. Has abrupt nervous gestures. His posture reflects mental depression and resignation.) — And you, Oksana, why did you lock the door?

OKSANA D. To keep it tighter. It's soooo . . . cold today.

DIDENKO. The classes are melting away like spring snow. From the three grades only eleven youngsters showed up, and these were like living corpses. Just skin and bones.

OKSANA D. And how could they learn?

DIDENKO. They can't at all. In every child's soul there is fixed only one feeling and one thought — something to eat. In these times nobody's able to think of anything else — just food. It's stamped in their every movement, their eyes, their voice. You write the problems on the blackboard, and they suck their fingers, crunch acorns, chew old corn cobs, rummage under their desks for lost crumbs.

OKSANA D. Starvation would lead to anything.

DIDENKO. And today . . .

OKSANA D. What today? Why did you stop? Tell me, Leonid.

DIDENKO. Something frightful has happened today in the class.

OKSANA D. Somebody died?

DIDENKO. No. By now, we are used to that.

OKSANA D. But what then?

DIDENKO. (Fixing his look to one spot, as if in his memory he is reliving the same episode) — I was reading a story about . . . Comrade Stalin . . . And one boy gets up from his desk asking: "Leonid Stepanovych . . . does comrade

Stalin, like us, gather wheat-ears for food?" — I just shook . . . The book fell out of my hands . . . And my soul shrieked out . . . (With every phrase his voice rises) — Children . . . Stalin doesn't gather wheat-ears . . . Stalin sips your blood . . . Stalin devours the labour of your parents' hands . . .

OKSANA D. Leonid . . .

DIDENKO. Stalin drinks your mothers' tears.

OKSANA D. (In panic) — Leonid, did you say that? (In agony) — What are we to do now?

DIDENKO. (Sitting down at the table, speaking with a broken voice) No, Oksana . . . I didn't . . . It seemed from the shrieking of my soul the window panes would shatter, but in my mind appeared your face, our children's faces and I wilted.

OKSANA D. (Embracing Didenko's head and pressing it to her breast). Thank God . . . Don't do it . . . Never say it . . . anywhere . . .

DIDENKO. I don't even remember how I left the class. I don't remember, Oksana. Something strange is happening with my memory.

OKSANA D. Stop thinking that.

DIDENKO. I would like to, but I can't. The more I try to chase these thoughts away, the more relentlessly they press upon me and settle in my mind. They stick to me like glue . . . Like savage bees they sting me . . . Even in my dreams they swarm around my soul. And now, the district is pestering me to give them a report on the children's socialist contest. (Bitterly) Hm . . . What shall I report? How they are struggling with their death?

OKSANA D. Write, Leonid . . . Report anything . . . so they will not bother you . . . It may be that somehow all this will pass . . .

DIDENKO. Well, maybe, something . . . Coming home from school, I saw a woman lying under our fence with a piece of bread near her mouth.

OKSANA D. Still alive?

DIDENKO. No, dead. Right there in the snow.

OKSANA D. And this one died too.

DIDENKO. You know her?

OKSANA D. No, not really.

DIDENKO. (Getting up, heavily shuffles his legs, takes a few steps). Ah...

OKSANA D. Leonid, stop tormenting yourself.

DIDENKO. (Walks up to his wife, embraces her) — Tell me, perhaps you remember better than I, if you've ever read that somewhere in any other country, hungry, starved people dropped dead in the streets, under fences?

OKSANA D. No, Leonid, this I have never read.

DIDENKO. Neither have I. But this I remember well, how one fall a small, thin horse fell down in the soup-like mud. The villagers gathered around, unhitched the horse, and they themselves pulled the wagon to the owner's place.

OKSANA D. Those people had human hearts.

DIDENKO. Yes, yes. You tell the truth, Oksana. I often think about this. This new system has torn the hearts out of our people. Has shaken out their souls... Reports, numbers, competitions, obligations have devoured human beings... They have taken everything away... bread, strength, joy... Have stamped out the right to self-defence. They have locked our mouths with fear... Have smothered people to death. And then have turned humanity into a compost pile... With men's bones they are laying roads, cementing canals... All this, as a duty for the glory of our great Party in Moscow... And where is the world? Where are its eyes? Dear wife, I fail to understand it.

OKSANA D. My dear, don't ask these questions. You can't think about all this.

DIDENKO. And what shall I do? Just think about death? Alright, Oksana. I'll stop. Now, tell me honestly, is my body swollen very badly?

OKSANA D. That's a silly question. I think you look better.

DIDENKO. Then why are my legs so heavy, as if loaded with lead. And my head, bells keep ringing, many, many bells. They are racing like horses, and ringing, ringing. Nearer and nearer, stronger and stronger... And then as if pouring into one great big wave, they engulf me and shatter my skull into thousand pieces.

OKSANA D. You are tormenting yourself. It's time for dinner. Have something to eat, then rest and you will feel much better.

IV

(Volodia and Petrus enter, hanging their bags with books on the nails by the cupboard and taking off their overcoats.)

PETRUS. Mom, have you got anything to eat?

OKSANA D. Take off your things and we'll have some supper.

VOLODIA. Anything tasty today?

OKSANA D. Sit down, you'll see. (She puts a pot on the table and spoons out some broth.) — Even myself I don't know what this is. (They all sit down.) — Everything thrown together — a beet, a bit of a potato, some cabbage and a handful of corn. (All are eating, the children hungrily supping the broth, holding the bread in their left hands and pressing it to their chests after every bite.)

DIDENKO. Oksana, why are you eating without your bread?

OKSANA D. My piece?.. I've already eaten my piece.

(Didenko breaks his piece of bread into two pieces giving them to the children, who immediately eat them, and again press their own pieces to their chest.)

VOLODIA. Vasilko Dmytrenko won't be coming to school any more.

DIDENKO. And why not?

VOLODIA. His mother died.

OKSANA D. Enough of this.

PETRUS. His older brother came down from the city, and wants to take him away to the mining district of Donbas.

VOLODIA. At Donbas, it is much better, even children there are getting half a pound of bread.

PETRUS. But it is best in Moscow, they have meat, and bread, and even sugar.

DIDENKO. And how do you know?

PETRUS. Marusia's father went to Moscow to get some bread.

VOLODIA. He traded a golden cross and a silk handkerchief for some flour and sugar.

PETRUS. Daddy, why there is so much in Moscow, and nothing here?

VOLODIA. Even of bread, there is so little here.

OKSANA D. Well, stop all these questions, questions, and eat what there is on the plate.

VOLODIA. Is there anything else?

OKSANA D. A bit of pumpkin porridge with sugar beet. (Gets up and brings a dish with food, dividing it among them all.)

VOLODIA. Yummy, yummy . . . Very good.

PETRUS. Yes. it's very tasty, it even smells like sugar.

VOLODIA. Yes, it's very sweet.

(They are all eating quietly. Behind the door you can hear a boy's voice calling — Volodia!)

VOLODIA. O . . . o . . . (to the Petrus) You hear that? Paul is calling. Hurry up.

PETRUS. Let's go.

OKSANA D. Where are you rushing?

VOLODIA. (Putting his overclothes on) — We'll be back soon.

OKSANA D. Well, watch your step, and don't get into any mischief.

VOLODIA AND PETRUS. All right, all right, Mom.

V

(Didenko and Oksana D.)

OKSANA D. Have a little rest, Leonid, before you go.

DIDENKO. Go, where?

OKSANA D. To the Village Soviet. There is a summons from the chairman. (Takes out a piece of paper and hands it to Didenko.)

DIDENKO. What sort of summons? — (Takes the notice and reads it.) — "You are to appear at the Village Soviet at 3:00 P.M." — (Firmly) — No, I am not going.

OKSANA D. You must not stay away.

DIDENKO. I am not going, that's all there is to it.

OKSANA D. You must, if the Village Soviet chairman sends for you.

DIDENKO. I know why they are summoning me, to rob the people!

OKSANA D. Maybe it has something to do with school business.

DIDENKO. There is no business now but systematic robbery. Inspection, with a crow-bar and a shovel. This is the business. And then, through the homes, like thieves, rummaging in the corners, looking for bitter bread . . . No, I am not going . . .

OKSANA D. One cannot disobey an order from the authorities.

DIDENKO. And to grab the last crumb of bread, one can?

OKSANA D. Leonid!

DIDENKO. Push people to their destruction . . .

OKSANA D. Leonid!

DIDENKO. To their death!

OKSANA D. Calm down, Leonid . . .

DIDENKO. In every seed I see human tears; in the rustling of wheat-ears I hear the murmur of the dying . . . Every crow-bar blow echoes with sighs from the grave. Dead-men's eyes are eating into my soul . . . They will curse me.

OKSANA D. (Finally catches up with Didenko, who is rushing about disconsolately) — No, no Leonid! They will not curse you . . . they know you are innocent . . . they know you are forced to it.

DIDENKO. It's no help to them.

OKSANA D. They'll understand that you have absolutely no rights.

DIDENKO. Oh, dear, dear Oksana, but how can my broken heart hold all this? Or my shredded soul? Not to be deprived of a piece of bread, we snatch crumbs from starved children. Not to lose your own corner, we must throw out the unfortunate ones into the snow . . . I cannot bear it any longer. No, no — I cannot go, and I will not go. Do you hear me? I'm not going.

OKSANA D. (Whispering) Leonid, what are you saying? You can't be serious? You will not listen to the authorities? The order from Moscow? You want them to come and get you at night? Be shipped away? Have us thrown out of our

home? What shall I do with the children? Where shall I go? Where, Leonid? (Embraces her husband, silently crying. Didenko stiffens up. Behind the window a few silhouettes flash by.)

VI

DIDENKO. Oksana, do you hear? Someone is coming . . .

(The chairman Hrabchenko of the Village Soviet and a Communist agent, Laptev, enter the room. Hrabchenko is wearing a warm sheepskin coat, a Persian lamb hat and a good pair of boots; the agent a black leather coat, a leather peak-cap, black leather boots and black trousers.)

HRABCHENKO. Good day. I told you that our comrade teacher would be home. Get acquainted. — (Pointing to the agent.) This is our new representative from Moscow. Direct from comrade Stalin. (Turning to the agent) — And this is our village activist — comrade teacher.

LAPTEV. (Offering his hand) — Glad to meet you — Laptev.

DIDENKO. (Forlorn) — Didenko.

HRABCHENKO. We waited and waited for you, and then, not to lose any more time, decided to drop in ourselves.

OKSANA D. He's just been getting ready.

HRABCHENKO. Naturally, we understand that comrade teacher is very busy, checking homework, soviet contests, and so on.

LAPTEV. Yes, yes . . . Activists are the base of our socialist village rebuilding.

OKSANA D. Please sit down and get warmed up.

LAPTEV. Do not trouble yourself, comrade. Our sordiers of the Revolution can sleep even standing up, but for a moment or two we will sit down. (Sits down and the chairman follows suit.)

HRABCHENKO. Our Central Committee representative spoke like a genius. Yes, we are all now soldiers of the most crucial front.

LAPTEV. Yes, our Stalinist front in the fight for bread.

HRABCHENKO. Yes, the fight for bread is the fight for socialism. Our whole village is aware of this.

LAPTEV. Theoretically it may be aware, but practically, comrade chairman, your village is lagging behind and is very far from the front line. It's even breaking up the front, thus disrupting the plan of our ultimate stage of socialism in our country.

HRABCHENKO. Well, no doubt, comrade, your criticism is right, but under the leadership of our genius Stalin and under direct supervision of our new representative, we will certainly straighten out all broken lines, pull up the lagging ones, and in the end will achieve the victory.

LAPTEV. Well, then, let's go.

HRABCHENKO. Yes, we had better go. (Hands Didenko a list of all villagers that will have to be canvassed.) Here it is, comrade, your list of the river district for you to watch and what is necessary for you to note.

DIDENKO. (Takes the list and quickly scans the names) — What? Oryna Stohni again on the list? But her husband died, lately, from starvation . . .

LAPTEV. (Threatening) — What? What did you say? A man died from starvation, famine? Is there a famine in Ukraine?

HRABCHENKO. Oh, that's just a village talk . . . What famine? Where? The lazy are always hungry.

LAPTEV. (Gets up determinedly) — Let's not waste our time. (Everyone gets up) Put on your coat, comrade teacher, and let's get on with it . . .

(Oksana D. grabs her husband's hat and coat, helping him to get dressed.)

OKSANA D. Get dressed, Leonid. Button up your coat. It's terribly cold outside.

HRABCHENKO. Don't worry, comrade, going from house to house, we won't notice the cold. So long, good health . . .

(Laptev leaves with the chairman, Didenko following him.)

OKSANA D. Good health to you . . . (Grabs from the table the list and calls Didenko) — Leonid, you forgot the list. Here it is, take it. (Whispering) Don't say anything, please. (Her husband lingers, then leaves.) — He's gone . . . to the people's tortures . . . to his own ruin . . . (She leans on the door and closes her eyes) . . .

C u r t a i n

S E C O N D A C T

A poor widow's home. Straight ahead, a low door. To the right of the door there is an old country hearth, then a plank-bed by the wall. Above the bed a peg for clothes, with some old clothes hanging. On nails on the wall there are a few cloth bags with various seeds. To the left of the door, there is a table with a bench behind it. All the walls have one little window each.

I

(Sitting on the plank-bed Oryna is beating some grain in a linen rag. She is small, emaciated, with evident traces of hunger, deprivation and grief. At the table her children, Halia and Dunko, are sorting tiny heaps of wheat-ears and blowing away the chaff. From time to time, they put a few grains in the pot, occasionally tasting some grains of wheat, as if they were the most delicious treat. Silence. And then —)

DUNKO. Mama, perhaps I had better do this outside in the wind?

ORYNA. No, son, we have so few kernels of wheat, they'll only get lost in the snow. And should the chairman see you, then he'll think we really have some hidden bread. And for bread, they'll shake your soul out.

DUNKO. It takes so long to work it with your fingers and winnow it in the palm.

ORYNA. What can we do? Such is our bitter lot. By the wagonload we take our strength to the kolhoz fields, but our life we weigh in our palm. Our grandfather used to thresh and winnow by machine.

DUNKO. By machine? Halia, did you hear that? Why don't we thresh with machinery now?

ORYNA. The land does not belong to us, it's kolhoz land now.

DUNKO. Why did you and dad join the kolhoz?

ORYNA. Why? When you grow up, son, you'll find out for yourself why.

DUNKO. Mama, and how many grams of bread did you eat at grandpa's?

ORYNA. Grams? (Bitterly smiling) — Then we never

heard or knew what a gram was. Everyone ate what he needed. And the children, they even ran in the street with a piece of bread in their hands.

DUNKO. You hear that, Halia?

HALIA. If only we had that much bread, I'd get up at night and eat it. Lots, lots of it.

ORYNA. Yes, we had a lot of bread and a lot besides the bread. Yes, God blessed and fed us, and nobody chased a beggar from a house. And the children, they always had warm buns and meat for school. — "Eat, kiddies", we'd say, "and learn well".

DUNKO. If we had that much to eat, we'd be good at school too.

HALIA. I always have a headache and feel like sleeping. When bending down to get my boots on, my head goes around and around, like a windmill, and it seems as if I go around with it too. Then I just drop to the floor.

DUNKO. Halia, just shut your eyes.

HALIA. I've tried, but it doesn't help.

ORYNA. Before Christmas your grandfather would load up a wagon with heavy sacks, full of grain, and then to the windmill, and back with lovely white flour.

DUNKO. (biting the wheat grain into two pieces) — White, like the inside of this grain?

ORYNA. Yes, son.

HALIA. And you had white bread? I've never tasted white bread. Even of dark we don't have much.

ORYNA. And when Christmas Eve comes, I would bake with your grandma many kinds of pyrohi;¹ fry fish, cook kutia² with honey.

DUNKO. Kutia with honey? That probably was very, very sweet.

1 — pyrohi — bunlike dough with different kinds of stuffing.

2 — kutia — traditional Ukrainian Christmas dish of cooked wheat or rice and honey.

HALIA. What sort of pyrohi?

ORYNA. With cherries, apples, poppyseeds, mashed beans.

HALIA. Mama, please, cook some beans for us.

ORYNA. (Sighing) — Where can I get them, children?

DUNKO. There are some in that bag on the nail.

ORYNA. Those are for seeds, my son. If we survive, God bless us, until spring, then we have something for planting.

DUNKO. Mommy, just a handful, a little handful.

HALIA. (Through her tears) — Just a few beans, mommy, just a few tiny beans. (Oryna gets up, sadly looking at her children, takes a small cloth bag off the nail above the plank-bed, sighs.)

ORYNA. Alright children. I will. (and then as if to herself — “And in the spring, we’ll crawl out like bugs in the pasture and devour everything in sight”.) — (Takes a handful, then another, and then puts some back; takes a dish with water, putting some beans in it.)

HALIA. Dunko, do you like beans?

DUNKO. Oh, I just love them. When you put some wheat grains in your mouth, you are still hungry, but a few beans, when cooked, are soft and filling.

II

(In the hall you can hear some quick hurried steps. Everyone, in a hurry and frightened, covers a few grains with their hands. After a quick knock, Volodia enters the room.)

VOLODIA. Dunko, come on, hurry.

DUNKO. Where?

VOLODIA. To the kolhoz yard.

DUNKO. What for?

VOLODIA. Ivas Drunkiv found five corn cobs there.

DUNKO. You must be kidding.

VOLODIA. Cross my heart.

DUNKO. Oh, I am coming. (Hurriedly puts on his father’s old quilted cotton jacket.) — Maybe we will find something too. You can roast corn in the pan; you don’t even have to cook it.

VOLODIA. Yes, our mother once did just that, and the corn popped, and we picked it right up from the pan, like chickens.

DUNKO. Alright, let's go.

ORYNA. Look out, son, that the caretaker doesn't break your legs.

BOYS. Don't worry. He won't.

III

HALIA. I'll go too, mommy.

ORYNA. Where, with the boys? You'll be lost in the snow. Stay in the house.

HALIA. I want some roasted corn. (Goes to the window, blows on the frosted pane, looking outside.)

ORYNA. Dunko will bring some.

HALIA. He'll eat up everything on his way.

ORYNA. He won't. Dunko would share his last kernel of grain. And it's not right for a girl to scavenge in the kolhoz yard.

HALIA. Mommy!

ORYNA. Yes?

HALIA. Some people are coming.

ORYNA. What people?

HALIA. Strangers. A lot of them.

ORYNA. Strangers? Many? (Runs to the window) My God! That's the commission from the Village Soviet. Hurry up, Halia, put the grain and wheat-ears into the sack. (She brushes up everything from the table into the sack. Grabs the sack and pressing it to her chest does not know what to do with it.) — My God! Where should I hide it? Oh, my wheat-ears, where shall I put you away from their insatiable eyes? Oh my grain, you are our last chance and last hope. Oh, where, where? (You can hear people in the hall.) — Here they are.

(She runs, puts the grain under the plank-bed.) — Get here, Halia, sit down on the bed and spread your skirt, and don't you move, don't stir; if they take this, we die, we perish. Understand? (Herself, runs to the plank-bed, then starts to beat the rag with grain.)

IV

(Enter — the chairman, the Moscow representative, the teacher Didenko, and a young Komsomol man with a shovel and a crow-bar.)

HRABCHENKO. Good day, Oryna!

ORYNA. God bless you.

HRABCHENKO. Oh, pounding kutia for honey?

ORYNA. (Sighing) — Pounding misery in the bag.

HRABCHENKO. Well, that's no misery, if you got something in the bag to pound, at least you've got it filled up.

ORYNA. We have to eat.

HRABCHENKO. Don't lament, Oryna, it's not so bad. I see you have some beans soaking in the dish.

ORYNA. The children are so weak and thin, crying: "Beans, beans". So I soaked a handful.

HRABCHENKO. Well, the children need it, but so does our government.

ORYNA. Where would I get anything to give, comrade chairman? You know yourself my husband died only two weeks ago, and left me with the children to cold, hungry widowhood.

HRABCHENKO. Well, the children need it, but so does some time. Noone's eternal. But as long as you live, you fulfill your obligations to your government. You were assigned so much, and you had better deliver.

ORYNA. Deliver? What? My soul?

HRABCHENKO. Oryna! We don't need your soul, you can keep it to yourself. Your government needs bread. And the fight for bread is the fight for socialism. Anyone who's hiding bread from the government is the enemy of our people. Understand?

ORYNA. Go ahead, wreck, break, dig. See for yourself, if we hide any bread.

HRABCHENKO. Oryna! It's winter. If we wreck your hearth, you freeze to death. You know better where it is. From the place you got those beans in the dish, supply your government too.

ORYNA. You can't feed a bull with a handful of straw.

(Chairman looks at the agent. He nods towards the little bags over the plank-bed.)

LAPTEV. Take them.

ORYNA. (Imploringly) — Comrade chairman! What are you doing? Be merciful! Those are spring seedlings!

HRABCHENKO. Don't worry about the spring. Our government will supply all the seeds you need in the spring. But now you have to give up everything to the government.

(Chairman takes the last little bag and heads toward Laptev. Halia crestfallen by this terrible robbery, forgets about her duty of guarding a sack with wheat-ears and runs in tears to her mother.)

HALIA. Mommy, the man took our beans, . . . mommy, our beans.

LAPTEV. (Spotting the little sack with wheat-ears, joyfully) — Hm.. Pretty crafty, I say. On the wall just bags, but under the bed sacks are hiding.

ORYNA. Sacks? That's only a little sack of wheat-ears.

LAPTEV. Wheat-ears! (Through his teeth) — Do you know what happens to those who cut ears in the socialist fields?

ORYNA. Cut my hands off, if we ever reaped any ears. The children gathered them in the fields, in the stubble.

LAPTEV. That's stealing. And you know what awaits those who steal and gather wheat-ears in our socialist fields — the most terrible penalty — death.

ORYNA. No one can invent a more terrible penalty than the one fallen upon us right now.

LAPTEV. (To Didenko) — Comrade teacher, take that sack.

DIDENKO. (Quietly) — The widow has two children. Pupils.

LAPTEV. (Furious) — Don't try to teach the Party of Lenin-Stalin! They know how to take care of their children. But a knife into the wheat, is the knife into our socialism. Take that sack!

(Didenko glanced at Oryna. Halia is peeking from behind her mother's back. The teacher hesitates. Laptev is eating him up with his eyes. A strained pause. Finally Didenko takes a step toward the sack. At this moment Oryna falls down on her knees before Didenko, grabbing his coat and his hands.)

ORYNA. Leonid Stepanovych! Have mercy! You know,

we are perishing! This is our last salvation... Defend us. Help us... When we had some bread we helped you, when you did not get paid for your teaching... Save us, our dearest friend.

(Didenko, as if paralyzed, is looking somewhere above Oryna's head, afraid to explode, afraid to look into Oryna's eyes and to pour out his own emotion. Stealthily, he brushes away his own tears with the corner of his hat.)

LAPTEV. (Ironically) — Hm... Melted, so soon? Rotten intelligentsia? (Determinedly walks up to the sack, and drags it across the floor. When he comes to the spot where Oryna and Didenko stand, Oryna falls down on the sack crying desperately.)

ORYNA. I won't give it up! I won't give up our food.

LAPTEV. (Threatening) — You won't give it up? To our Socialist government?

ORYNA. I won't give it up to anyone in the world.

LAPTEV. Let go of it!

ORYNA. Kill me, I will not let it go.

LAPTEV. We'll throw you in jail.

ORYNA. Beat me... cut me up... throw in jail... drag me into the grave... but my last crumbs I will not give up.

LAPTEV. (Through his teeth) — Liar! Let go... (With all his strength he is pulling the sack toward the door. Oryna grabbing the sack with her hands and teeth is dragged with it. Halia runs after them. — Mama... — Laptev turns around and shouts furiously) — Aha... here you have it... (He kicks Oryna right in the chest. Halia rides in the corner... The chairman and the member of Soviet Youth silently leave the room. Oryna slumps to the floor, groans and then is still. Didenko, as if he grew to the spot, stares into the glazed eyes of the poor women. Then, in a state of shock he backs up to the door and disappears.) (Pause.)

V

(Dunko dashes in, coat unbuttoned, happy, covered with snow, in his hands a few corn cobs.)

DUNKO. (from the door) — Mama! I found three

whole cobs! (spotting his mother on the floor) — Mama!
(the cobs drop to the floor) Mama! (Dunko falls shrieking
on the body of his mother and shakes with sobs.)

HALIA. (In the corner) — Mama! Mama!

C u r t a i n

T H I R D A C T

The same room as in the first act. A violent snow storm.
The wind howling and beating snow against the windows.
Oksana D. pacing the floor.

I

OKSANA D. What a terrible wind. Brr... It's cold.
(Wrapping herself in the old heavy kerchief) — It gets you
to the bones... What's that?... I thought it was Petrus call-
ing: "Mama". The children have been gone too long, and
these days anything can happen. Didn't they find some py-
rohi on the market stuffed with human meat! They'd steal
the children, and who cares, with so many dying anyway.
(Listening) An owl! O my God... Old people used to say —
"The hooting of an owl means death in the house. No, no...
What a superstition! It's only the wind... (Someone knocks
on the door, first quietly and then more loudly and persistent-
ly.)

II

MARIA. (From the hall) — It's me... your neighbour...
Open up.

OKSANA D. (Not recognizing the voice, frightened) —
What neighbour?

MARIA. (behind the door) Oksana Dmytrivna, don't you
know. I am your neighbour — Maria. For heaven's sake...
Hurry... open up!

(Oksana D. opens the door. Maria rushes in with a small
bundle of straw in her arms. Out of breath, frightened.)

OKSANA D. Maria! What's wrong? You are not your-
self.

MARIA. They are robbing, taking . . . everything to the last seed . . . to the last crumb.

OKSANA D. Who is robbing . . . Where?

MARIA. The Commission in the village with that new representative from Moscow.

OKSANA D. Did they find anything at your place?

MARIA. They haven't got that far yet. They're in the next street. Taking everything . . . We all are afraid of them, like of a plague. Every last crumb is being taken away. Here in the straw I hid a little bag of flour . . . Help us, Oksana, hide it for us . . .

OKSANA D. Oh, God help you, Maria . . . If they find out, they'll send us all to jail.

MARIA. They might not find it here. They won't comb your place, but us, we haven't got a chance. They're breaking walls, ripping up the floors.

OKSANA D. I am afraid, Maria.

MARIA. Oh, dear Oksana, if we lose this, we die. There isn't a crumb left in the house. (Crying) — Please, Oksana, help us.

OKSANA D. (With sympathy) — Calm down, Maria . . . Don't worry. Put the bundle by the stove, but not a word to anyone.

MARIA. (Places the straw by the stove) — Not a word, Oksana. I understand it very well.

OKSANA D. Not even at home.

MARIA. I swear by my children, I won't tell even my husband. Thank you, my dearest, for your kind heart . . . (Grabbing Oksana's hand tries to kiss it.)

OKSANA D. Don't Maria . . . Don't do it. God be with you . . . Our lives are all dangling on a thread. (Embraces Maria, kissing her cheeks.)

MARIA. On a thread, above a precipice . . . Men used to care more about cattle, than they do now about people. Afraid to say a word, to take a step. Afraid to eat a bitterly earned piece of bread, as if it were stolen. Disaster is lurking in every corner, waiting for our souls.

OKSANA D. Enough, Maria, enough. Don't cry . . . Go home . . . Your children and your husband are waiting.

MARIA. Thank you, Oksana. I'll never forget your help. Goodbye. (Departs wiping her tears.)

OKSANA D. Poor Maria. Poor people. Like cornered little animals — defenceless... hiding with a piece of their own bread. My God, how cheap our tears have become... How delicious our sufferings are to Moscow. They have choked our souls with fear. Hunger is eating up our conscience. They have locked up our freedom in cells, with death on guard. Yes, death is sharpening his sicle on the minutes of our lives. (She stands in deep thought.)

DIDENKO. (Behind the door) — Oksana, open up... Hurry.

OKSANA D. My God, Leonid... What happened? (Runs to the door and opens it.) —

III

DIDENKO. (Comes in, his coat unbuttoned, his hat in his hands, his head covered with snow, staggering on his feet, leaning on the door, looking around, closing his eyes. He is breathing heavily. And then as if in a sleep). — Oksana! Hide me from the world...

OKSANA D. What world?

DIDENKO. Hide me from the eyes...

OKSANA D. What eyes...

DIDENKO. The eyes that are staring into my soul... They are burning my mind like fire... They stiffen my body like ice... Dearest, hide me...

OKSANA D. Leonid... What are you talking about? From whom am I to hide you?

DIDENKO. From Oryna's eyes.

OKSANA D. Leonid! Come to your senses! Look at me. There is no one here in the house, except us, no one's here.

DIDENKO. (Looking about the room) — No, no, Oksana! they are here. You don't see them, but I do. They are burning right here, right in my heart. (tearing his shirt and baring his chest) look here... see... how deeply they have burned in, right here inside.

OKSANA D. Leonid, dear, wake up (shaking him by

his shoulders). There is nothing on your chest. (Trying to button up the shirt.) There is nothing that I can see.

DIDENKO. (Putting his arms around his wife) — Have dead eyes ever looked at you?

OKSANA D. (Looking up at him) — Why, did Oryna die too?

DIDENKO. (All of a sudden, straightening himself up and speaking calmly) — She didn't die. They murdered her.

OKSANA D. Who? Where? How?

DIDENKO. The Moscow agent . . . Laptev killed her.

OKSANA D. What for?

DIDENKO. For wheat-ears.

OKSANA D. For wheat-ears? Murdered?

DIDENKO. Yes, murdered. Laptev saw the bag with wheat-ears. He ordered me to take it. I did, and Oryna fell down at my feet, praying and imploring. Laptev drilled me with his eyes, then grabbed the bag and made for the door. Oryna, like a starved animal sank her claws into the bag, and was dragged along with it. Laptev with all his might kicked her in the chest. I just blacked out.

OKSANA D. My God, for wheat-ears a human being's killed!

DIDENKO. When I came to myself, there was no one in the house, just Oryna on the floor, staring at me with her dead eyes. I ran, and ran, away from a nightmare. The wind was blowing mounds of snow under my feet, the frost was biting my hands, my face, but I ran. And through all that snow and storm I saw her eyes . . . her desperate, but dead eyes. I struggled, fought that storm, and ran just to get home.

OKSANA D. (Stepped back in fear) What? You ran away? You left the commission?

DIDENKO. I left murderers!

OKSANA D. Shhh . . . Leonid — (Whispering) — You left the commission . . . You have to go back immediately . . .

DIDENKO. (Throwing his hat on the floor) — I will not. (Tearing his coat off) . . . I will not go anywhere . . .

OKSANA D. (Runs toward Leonid, taking his hands, imploringly) — You will, Leonid. You must go back . . . That

agent is the representative from Stalin himself . . . You understand, don't you, Leonid . . . You think it over . . .

DIDENKO. He can be from the devil himself. They can come and beat me, and cut my heart out . . . maybe just that will ease my pain . . . Oh, let them come and get me. (Takes his hands away from his wife and goes over to the stove.)

OKSANA D. (Taking his hat and coat) Leonid . . . Listen to me.

DIDENKO. (Shaking with anger) — Oksana, you, too, tormenting me . . . ?

OKSANA D. (leaving his hat and coat on the chair) — Leonid, don't say that, you are my own other half. How many nights I have lain there with open eyes, listening to the murmur of moving cars, wagons, stealing our bread, food; taking away our brothers, sisters, friends. Do understand me, my dear . . . Look into our terrible tomorrow. Think of our children. If you don't go back, they'll get after us. They'll proclaim us enemies of the people. send us to jail, and doom us to Siberia.

DIDENKO. Oksana! Oksana! (Leaning against the wall, he starts coughing.)

OKSANA D. (Caressing Didenko's head) — Leonid, you are not well. I know you've caught a cold . . . I had better go and get some kindling . . . and make you some tea . . . I even saved a little piece of sugar, just in case . . . You'll drink it, and get warm, and go back to canvassing . . . for if the "Black Vulture" comes at night . . . they'll take you away . . . and what am I to do with our children? What, Leonid? (Takes a heavy kerchief) I'll be right back . . . (Departs.)

IV

(Didenko alone)

DIDENKO. For if the "Black Vulture" will come . . . will take me away . . . what is she going to do with the children? The "Black Vulture". (A hallucination of the Black Vulture takes hold of Didenko's senses. Suddenly as if spotting something) — Where is he, the Black Vulture . . . Where?

(Wildly looking around, then starting up) — Aha! There you are! The Black Vulture! Flying above the Ukrainian soil, looking for prey... Oh, here he is coming down like a stone — (Crouching down to the floor, covers his head with his hands) — Get away from me... You won't get me, no... no... (As if chasing away an attacking bird, which clings to his chest) — Here I've got you, I'll tear your head off, so you, the devil, are trying to bite me; that won't help. (Makes a move as if grabbing the bird and twisting its head off, then throwing it to the floor. Then — brushing off his brow) — Who did I talk to? About what? My memory... Laptev... Oryna's eyes... Oksana brewing tea... she even saved a lump of sugar... I'd go back to Laptev... so the Black Vulture won't come... (Sharply) — Where is the Black Vulture? I am not afraid of him... I have a hiding place, where hundreds of Black Vultures won't find me... nobody will see me... nobody will hear me. (Stealthily goes into another room. Pause. Wind howling in the chimney... Snow beating on the windows... an owl hooting in the background) ...

V

(Briskly enter — Laptev, the chairman Hrabchenko of the Village Soviet, and the chief of the local militia. Laptev angry, nervous. His peak-cap pushed to the back of his head, leather jacket unbuttoned, flying open and showing an Order of Lenin.)

LAPTEV. How do you like that, comrade chairman?

HRABCHENKO. Nothing like this ever happened with our comrade teacher. He has always been a good activist. Maybe he has become ill?

LAPTEV. We know these illnesses. That's desertion. Flight from the front is sabotage. This is a deliberate undermining of our fight for bread. To leave the commission without notice is subversion against our government, our Party, against our comrade Stalin.

HRABCHENKO. (Frightened) — Comrade representative.

LAPTEV. These actions will be looked into somewhere

else. (Going by the stove kicks the bundle of straw; the bundle comes apart, revealing the bag of flour.) — Aha . . . and what is this? A bag in the straw? (Picks it up.) Hm . . . Interesting. (Turning to Chairman) Well, comrade chairman, touch it. (The chairman touches the bag in Laptev's hands.) Well, what is in it?

HRABCHENKO. (Unhappily) Well, obviously — flour.

LAPTEV. Flour! (Maliciously) Ha . . . ha . . . ha . . . Yes, in such a pretty bag at that. Look (lifts it up).

HRABCHENKO. (looking at the bag) It's made from an embroidered woman's shirt sleeve.

LAPTEV. Does teacher's wife wear such shirts?

HRABCHENKO. No. We never saw the teacher's wife in one of these. It must belong to a peasant woman.

LAPTEV. A peasant woman? Ha . . . ha . . . ha . . . Strange. Very strange. A peasant's bag in the straw in the teacher's house. And whose flour is it?

HRABCHENKO (looking from the chief of militia to Laptev) Who knows?

LAPTEV. What? Comrade chairman does not know whose? You are in doubt? This (shaking the bag in the air) is the face of your activists? Understand? (Throws the bag on the table.) You see them everyday, smile at them, maybe sometimes you even have a drink with them, but on the sly they hide community property, covering up for thieves. And with these activists you wanted to fulfill our plans.

HRABCHENKO. You can't get into everyone's soul, comrade representative.

LAPTEV. To a Communist there isn't such a soul that cannot be turned inside out like this bag, to the bottom, and empty it, comrade chairman.

HRABCHENKO. (Ingratiatingly) — We'll try, comrade representative.

LAPTEV. Our great leader teaches us everyday to see by night and hear in your dreams even the smallest step of enemies. And this (pointing to the bag) is an action of our enemy — understand, comrade chairman? — an act against our party of Lenin-Stalin.

VI

(Oksana D. enters with some kindling.)

OKSANA D. (opening the door) — Brr . . . it's soo cold! Well, we have guests. Good evening. You must've been cold . . . Dropped in to get warmed up? (She lays down the kindling and looks puzzled.)

CHIEF OF MILITIA. (Coolly) Where is your husband?

OKSANA D. (In panic) — Where is he? Isn't he here? A few minutes ago I left him here, in the house.

CHIEF OF MILITIA. There was nobody here, when we came.

OKSANA D. But he was? Here is his hat, coat . . . He must be home . . .

CHIEF OF MILITIA. Then find him . . . Call him to come here.

OKSANA D. (Opens the door to the right, calling) Leonid, where are you, here are some people to see you. (She disappears in the other room returning with Leonid whom she had to prod like a child.) Here, here, what's wrong with you? It's just our people. Don't be afraid . . .

DIDENKO (resisting like a child, enters the room) Whom should I fear? I do not fear the devil himself!

CHIEF OF MILITIA. Why have you deserted the Commission?

DIDENKO. (With a blank expression) — Oksana. Who is he? What is he asking me?

OKSANA D. (With fear and misapprehension turns to the Chief of Militia and Laptev.) No . . . No . . . God help us! Leonid did not desert. He just dropped in to put his boots on. The cold is so bitter.

LAPTEV. We are not asking you, but your husband. (He grabs the bag with flour and with menace shakes it) And what is this?

OKSANA D. Ohhh . . . (takes her head into her hands).

LAPTEV. (Turns to Didenko) And what is this? I am asking you.

DIDENKO. (Staring at the bag) What is this? That's People's blood! Their tears!

LAPTEV. (Threatening) No . . . No . . . This is sabotage!

That's pilfering of our Socialist property! (Screaming) That's stolen bread by the enemy of our people!

DIDENKO. Bread!? Bread!? Ha... Ha... Yes, yes. Blood and tears, they are the bread of "black vulture". Oksana! Why have you let in the "black vulture"? I will not give him the tears of our people! Guard the door! Don't let him out! I'll kill him! (He grabs a long kitchen knife heading toward Laptev.)

OKSANA D. Leonid! You lost your senses!

LAPTEV. (Turning to Chief of Militia) Arrest the saboteur.

OKSANA D. (Lunges toward Laptev) Comrade Representative! Don't do this! I implore you! He is sick! Don't you see, he has a fever! He's hallucinating.

LAPTEV. (Pushing away Oksana D. and screaming) Take away the enemy of our people!

CHIEF OF MILITIA. (Getting the gun out of his holster) Drop the knife!

(Didenko stops, stares at the gun, and his eyes become steady, realizing the real situation and danger. The knife falls out of his hand. He grabs at his chest, grasping for air, and then drops dead.)

OKSANA D. (Rushing to her husband) Leonid! What's wrong? Leonid... Leonid! (With despair)... He is dead! (Sobs.)

LAPTEV. Rotten Intelligentsia! And what's weak and rotten — out of the way! "It is worth that three quarters of our world to perish so that one quarter would triumph as communist", said Comrade Lenin.

(Volodia and Petrus run in with corn cobs in their hands. Forlorn look at all. Drop their cobs, running to their mother.)

VOLODIA. Mama... Mama.

PETRUS. Mommy... Mommy.

OKSANA D. Children! My children! My orphans! They killed your father.

LAPTEV. (Threatening) — No provocation! Or else...

OKSANA D. (Jumping to her feet) Don't threaten us! We have nothing left. You killed our dearest treasure! But our souls you cannot kill!

VOLODIA. Murderers!

PETRUS. (Waves his little fists.)

The storm is still howling. Snow beating the window panes. An owl is screeching and laughing.

C u r t a i n

Canada

1956

ВІДГУКИ НА ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ АВТОРА

Дорогий Микола Оксентійович!

Прочитали Вашу чудово написану п'єсу-драму: „Ворон криче“. Вона зродила у нас сумні картини 1932-1933 рр. Читаючи Вашу п'єсу і згадуючи трагічні дні минулого, ми не могли обійтися без хустинок до очей. У мене то викликало спогади про Гур'їв Козачок Золочівського повіту на Харківщині, коли я був аспірантом Науково-Дослідчого Інституту у Харкові. По дорозі до того села я проходив інші два села, в яких не було вже жодної живої істоти не лише людини, але й тварини — все вже вимерло з голоду. У Ксені Аф. то викликало спогади про її поїздку з моїм покійним татом до Росії по картоплю, бо нічого було вже їсти. Сердечно дякуємо за п'єсу, що зродила у нас спогади, хоч і дуже сумні.

Проф. Ів. Крилов. 8 серпня 1973 р. Нью-Йорк.

„Одна з найсильніших сучасних п'єс є „Чорний Ворон“ Миколи Ковшуна з Гемілтону з її трагічним тлом на Україні під час зробленого Сталіном голоду 1933 року, який коштував життя п'ятьох мільйонів.“

Проф. Ватсон Кіркконнелл.

A slice of Canada Memoires. By Watson Kirkconnell.
(Pag. 80)

Високоповажний Пане Ковшун!

Дозвольте наперед цею дорогою познайомитись. Мое прізвище Гевко — цей самий, який взявся за постановку Вашої п'єси „Епілог прийде“. Вашу п'єсу я читав ще в 1956 р. на конкурсі СУОА. Вона мені надзвичайно глибоко залізла в душу. Такої сильної драми, як „Епілог прийде“, я досі не стрічав в укр. драматургії. Я вже три місяці працюю над нею. Знаю половину ролей напам'ять, а як

приходить фінал другої дії (під час репетицій) — щось мене починає давити за горлянку і очі робляться мокрими. Це саме діється зі мною при фіналі четвертої дії. Прекрасна річ. Або словний дуель у третій дії Маріянни з Двоєм, та це прямо концерт.

Яр. Гевко. — Мистецький керівник драматичного гуртка при Осередкові СУМ ім. гетьмана Ів. Мазепи в Мельборні, Австралія.

Високоповажний і дорогий Миколо Оксентійовичу!

У неділю 31 березня дивились ми в нашому Народньому Домі Вашу п'єсу „Епілог прийде“. Багато людей плакало і ми в тому числі. Заля нашого Дому (бувш. кіно-театр) вільно вміщає 800 осіб. Була повна, як кажуть, по вінця. Хвала Вам і честь. Ви цією п'єсою зробите багато більше, ніж всякі реферати, спогади. П'єса справила незабутнє враження. Голова нашого СУОА, подивившись виставу, заявив: — Автор писав цю п'єсу кров'ю серця. Головне, що там нічого не надумано, а все взято з життя, правдиве.

В. С. Дубів. — Член-коресподент ВУАН, Мельборн, Австралія.

„Епілог прийде“ — це дуже вартісний твір і під виховним, і під мистецьким оглядом. Його ціхує дуже добре опрацювання, краса української мови, глибина думки, а передовсім сценічна побудова. Драматичний гурток СУМ-у, особливо його режисер, може бути гордий за вибір драми і за її прегарне виконання. Плакали зі зворушення не тільки ті, що пережили більшовицькі страхіття, не тільки жінки, але й старші колишні загартовані вояки не могли опанувати себе й плакали.

Інж. Тарас Яскевич. — 30-ліття голоду в Україні. „Вільна Думка“. 28 квітня 1963 р. Мельборн, Австралія.

Високоповажний Пане.

Драмгурток при нашому осередкові поставив 31 березня ц. р. драму Вашого пера „Епілог прийде“. Як показує

залучена рецензія, опінія і відгук глядачів, ця драма і ідеєю і виконанням мала дуже великий успіх. І ми, які працюємо з молоддю, і мельбурнський глядач одно може тільки сказати — побільше нам таких драм, які відтворюють теперішній побут нашого поневоленого народу, а молоді показує, серед яких обставин живе і бореться наш нарід.

П. Сорока. — За Управу Осередку ім. І. Мазепи СУМ в Мельборні.

20 травня 1963 року.

„ЕПІЛОГ ПРИЙДЕ“ У ПЕРТІ

Аматорський гурток ім. Л. Українки поставив 28.II.64 р. в залі Народного Дому в Перті драму М. Ковшуна „Епілог прийде“ (режисер д-р О. Менцінський). Цю драму призначено великій історичній даті в житті нашого народу — 100-річчю існування українського професійного театру.

Е. Темник. — „Вільна Думка“, ч. 3 (803) за 17.I.1965 р. Австралія.

ДРАМА М. КОВШУНА В АВСТРАЛІЇ

Минуло вже понад шість років відтоді, як драма М. Ковшуна „Епілог прийде“ була нагороджена на конкурсі на драматичний твір в Австралії. Ця річ відразу припала до серця молодим ентузіястам на чолі з режисером п. Гевком. І ось тепер, відзначаючи 30-річчя голоду в Україні, організованого Москвою, 31-го березня 1963 року на сцені Укр. Нар. Дому в Ессендоні (біля Мельбурну) цей твір побачило понад 700 глядачів. Та не зважаючи на те, що серед виконавців ролей був один фаховий тільки артист, і що твір вимагав не абиякої гри, в залі, мабуть, не було жодної людини, яка не захоплювалася б і грою, і змістом твору.

Микола Ковшун у своєму творі майстерно відобразив відомі криваві часи сталінської ежовщини в Україні, коли мільйони українців були арештовані, заслани в Сибір або розстріляні чи замучені голодом. Тож не даром автор до свого твору, як мотто, поставив пророчі і актуальні ще й тепер слова великого Тараса:

„...Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні...“

Підсумовуючи, слід підкреслити заслугу автора, що він зумів майстерно змалювати кривавий шмат підрадянської дійсності, зумів створити низку типових постатей, не схожих одна на другу, уклав у зміст твору потрібний ідейний напрямок, показав лице і дії окупанта. А заслуга молодечого театру, зокрема велика праця режисера п. Яр. Гевка, що він спромігся такими молодими силами донести думки й ідеї твору до глядача і глибоко схвилювати його.

Дм. Чуб. — З рецензії, „Нові Дні“, Травень, 1963 рік.

Високоповажний Пане!

Генеральний Секретар Союзу п. інж. Т. І. Кудлик передав мені Вашу штуку „Первомайська інтермедія“. Прочитавши її уважно, я, як старий актор, що був довгі роки зв'язаний через свого батька з українським народним театром ще на Україні, можу ствердити високі її сценічні вартості... Вміжчасі Лондонський Театральний Ансамбль просить через мене Вашого ласкавого дозволу поставити „Первомайську інтермедію“. Я зі своєї сторони підтримую їхнє прохання і вважаю, що то було б прекрасною реклямою Вашого драматичного твору на терені Великої Британії.

Зі щирою до Вас пошаною (підпис) — Дмитро Левицький. — Голова СУБ-у. 18 вересня 1957 року, Лондон, Англія.

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР

Український Народний Театр під мистецьким керівництвом Г. Ярошевича виставив комедію „Первомайська інтермедія“ М. Самовидця (М. Ковшун) з підсовітського життя у часах 1939 року. Вистава відбулася в залі під собором св. Володимира (Торонто). Глядачі заповнили залю по береги, довелося приставляти додаткові стільці. Від першої до останньої дії п'єса захоплює глядача, викликаючи весь

час вибухи гомеричного сміху. Але цей сміх у багатьох випадках викликає й сльози. Захоплення глядачів надзвичайне, оплески не вгавають. Після другої дії на сцену викликали автора комедії, який був на залі. Авторіві піднесли квіти під оваційні оплески.

В. І. (Проф. В. М. Іванис), — „Український Голос“, Вінніпег, Ман., 15 грудня 1954 р.

ПІДРАДЯНСЬКА ДІЙСНІСТЬ НА СЦЕНІ

Минулого року ми з цікавістю дивилися драму М. Ковшуна „Епілог прийде“, а цього року на сцені Укр. Нар. Дому в Ессендоні біля Мельборну з неменшим успіхом була поставлена інша п'єса того ж самого автора „Первомайська інтермедія“. Підсумовуючи весь зміст твору, владає в очі, що автор добре знає змальовану ним дійсність: Твір пересипаний не тільки вдалими дотелами, але й дошкульними фактами. Під час сутички прибулих братів зі своїм братом-інженером, рахівник Варлам говорить: — Твій дід за дев'ятий сніп у пана заробляв копу за день, а брати твої... на соціалістичних ланах від зорі до зорі гнуть горба за 200 грам збіжжя на трудовень“ ...

Вистава пройшла з успіхом. Тепер уже можна констатувати, що нова сучасна тематика на нашій сцені знайшла собі місце. Біля 400 глядачів, а серед них і 38 делегатів-учасників 9-го З'їзду СУОА, що прибули з різнихстейтів Австралії, мали нагоду побачити цю вдалу виставу. Це також говорить про те, що в особі драматурга М. Ковшуна ми маємо талановитого автора, що уміє майстерно змалювати дійсність мистецькими фарбами, а в особі „Заграви“ маємо тих ентузіястів, що зуміли донести ті мистецькі фарби до глядача.

Дмитро ЧУБ. — З рецензії, „Нові Дні“, Жовтень, 1964 рік.

З М І С Т

	Стор.
Ворон криче	1
Епілог прийде	35
Первомайська інтермедія	89
The Black Vulture	137
Відгуки на драматичні твори автора	171

ВИСОКОПОВАЖНИЙ Пане Лукошевич!

Сподіваюся не розгніваєтесь, що я, надсилаючи Вам один примірник збірки драматичних творів п. н. „Епілог Прийде“, запропонував Вам збільшити Вашу цінну бібліотеку і своєю скромною працею.

Збірку видав власним коштом з надією, що земляки, знайомі і приятелі допоможуть реалізувати наклад книжки.

Збірка коштує шість (6.00) доларів.

За Ваше зрозуміння і прихильність висловлюю щире подяку

Микола Ровинський

А в т о р

850 Green Str., Apt. 301
Whitby, Ontario, Canada
LIN-6A5